

id. Ábrányi Kornél

ÉLETEMBŐL
ÉS
EMLÉKEIMBŐL

A TÖRTÉNELEM

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET KÖRÉBŐL

IRTA

id. ÁBRÁNYI KORNÉL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1897

MAJOR ERVIN
KÖNYVTÁRA

Ma 1954

24.

MAJOR ERVIN GYŰJTEMÉNYE

R 72

MTA Bartók Archivum
I. 7862 69 sz.

R12

95

Franklin-Társulat nyomdája

115. Annales de la République
47. évi Rákóczy-nóta és
indulós c. sz. kiadás, Magyar Intézet,
1885. évi. 2.

TÖRTÉNELEM.

I.

A Rákóczy-nóta és induló eredete.

Közel kétszáz éve, hogy a *Rákóczy-nóta* legendája él a magyar nép lelkében, de minél több század borul reá: annál jobban kiragyyog belőle az a varázsfény, mely a magyar népet mindig a szabadság oltára felé vonzza. A nemzeti tudvágy, a legendás nóta s dallam keletkezésének a ködét is igyekezik szétoszlatni, de mindeddig eredménytelenül. Jobban, sőt mondhatni, teljesen sikerült ez a *Rákóczy-indulóval* szemben, melynek keletkezését pedig több évtizedig szintén hasonló homály fődte.

★

A régi Rákóczy-nótát, melyből későbbben a világhírű «induló» is keletkezett, manapság is homály fedi. Sem eredetét, sem valódi szerzőjét, de még első feltűnésének hiteles idejét sem lehet biztosan meghatározni. Majd másfél századig élt a magyar nép ajkán; mellette búsult, emlékezett rég mult dicsőségről s regélt uno-

káinak csodadolgokat a kurucz ősapa. Egyik nemzedék a másiknak adta át szent hagyományképen a nélkül, hogy valaki még csak hiteles lekötőzésára is gondolt volna.

Legelőször e század derekán, *Fáy István* gróf, a rajongó magyar zenész és műkedvelő foglalkozott vele, bemutatván azt hiányos töredékben «A magyar zene gyöngyei» című kiadványának negyedik füzetében, állítólagosan hiteles keletkezési s szerzői adatokkal is megvilágítván. Azután újból el lett feledve s még a cigányzenészek is levették a műsorról, inkább a belőle támadt s népszerűvé vált indulónak adván az elsőbbséget, elannyira, hogy ma már lámpással kell keresni azt a barna primást, a ki még nagy- vagy ősapja vonója után, csak töredékesen is meg tudja érzékíteni.

De ezen alig lehet csodálkozni, ha meggondoljuk, hogy maga a Rákóczy-induló is sokáig hasonló sorsban osztozott. Mert hogy ez induló is közvagyonná kezdett válni, annak is alig van még félszázada, pedig születése ezt is jóval előbb több évtizeddel előzte meg.

*

Az 1862-ik év január havában történt, hogy a Rákóczy-nóta és induló keletkezésének a kérdése a magyar irodalomban legelőször felszínre került az általam 1860-ban alapított és szerkesztett első magyar «Zenészeti lapok» ha-

sábjain. Ez időben *Hajdú László* turkevei ügyvéd s volt 49-iki huszár főhadnagy, egyike volt a legalaposabban képzett magyar zenetudósok s zenebuvároknak. A múlt évtizedben halt el. Benne egyike a legtipikusabb magyar alakoknak tűnt le. Daczára széles tudományának s műveltségének, soha le nem vetette a huszár «reithózlis», gombos nadrágot s a kétsoros pitykés magyar dolmányt. Az «ön», «kegyed», «uram», vagy más efféle szalonos megszólítást nem igen szerette használni s azért bizalmas köreivel rendszeren csak az ősi «kend» czímen társalgott. Szóval: egy megtestesült tizenkilenczedik századbéli kurucz volt. De e mellett a legtudományosabb tárgyhoz is alaposan hozzá tudott szólni s a világirodalmon, történeten kívül a magyar régiségeket illetőleg valóságos encyklopedista számba mehetett. Egy tisztességes kötetet tenne ki mind az, a mit több éven át csak a nevezett zenelapban közölt a magyar zenészeti kérdések, adatok s történelmi dolgok megvilágítására.

Ő volt tehát az első, ki a régi Rákóczy-nóta és induló eredetének a kérdését fölvetette, mely aztán közel három éven át vita tárgya lett az akkori összes hazai lapokban. A hosszú vita eredménye azután az lett, hogy a régi Rákóczy-nóta továbbra is homályban maradt, de az induló keletkezési kérdése még élő emberek emlékei s adatai nyomán kétségtelenül tisztába

jött. De ezek már rég elfeledt dolgok s a mai művelt magyar társadalom körében is kevés a száma azoknak, kik a kérdéses két nemzeti ereklye keletkezési történetében járatosak lennének. A régi Rákóczy-nóta hiteles eredetét még a Rákóczy-korszak nagytudományu bűvára: *Thaly Kálmán*nak sem sikerült kideríteni, ki akkoriban szintén résztvett a vitában és kutatásban.

De talán még jobb is, hogy ez így van. Mert az a titokzatos, kegyeletes fátyol, a mely e régi dicsőséget kesergő — nóta ősforrását eltakarja, melyből a harci induló is eredt, sokkal bűvösebben hat a honfiúi érzelem s a költői képzeletre, mintha a történelmi bonczkés föltárná a valót.

*

A régi Rákóczy-nóta a nép ajkán igazában *Rákóczy síralma* czímen él s van elterjedve. A történetbuvárok véleménye, keletkezési ideje felett azért eltérő, mert némelyek úgy vélekednek, hogy sem Rákóczynak, sem kuruczainak nem volt oka addig keseregni, míg a szatmári béke meg nem lett kötve s Rákóczy és Bercsényi elbujdosásával magára nem maradt a reményeiben megcsalatozott magyar nép. Ezek szerint tehát, a nóta 1711 után keletkezett volna, mert ez a nóta, már szövegének tartalma szerint is, nem igen lehetett más, mint a népköl-

tesztet névtelen feljajdulása. A mint erre több példa volt az 1849—50-es években is, midőn az illető népdal-szöveg és zene mindig együtt járt az események nyomában.

Mások ellenben úgy vélekednek, hogy Rákóczy miatt keseregni a magyar népnek s neki magának is, már 1701-ben, elfogatásakor s megszabadulása után lengyelországi hontalansága alatt is nyílt elég oka, mikor valóban siralmas volt a haza sorsa. Mind a két nézet mellett erős érvek szólhatnak. Az utóbbi főleg az, hogy — a mint tudva van — Rákóczy maga is nagy zenekedvelő s jeles fuvolajátszó lévén, mint ilyen, mindig tartott, még lengyelországi számkivetésében is, udvari — főleg cigány — zenészeket, kik látván hontalansági fájdalmait s epedéseit: könnyen ráadhatták a fejüket egy ily siralmas, bús nóta szerzésére.

A hagyomány szerint tehát a nótát *Barna Miska*, Rákóczy akkori zenésze komponálta volna, kitől unokája, a hírneves *Czinka Panna* vette át s terjesztette, míg végre a mult század vége felé *Vaczek* kanonok először kótázta le. De a kérdés veleje abban áll, hogy bárki készítette is, mikor készítette, a szatmári katasztrófa előtt-e vagy utána? A nóta szövege s dallamának kedélyhullámzatánál fogva, hajlandóbbak lehetünk annak keletkezését a katasztrófa alatti, vagy a közvetlen utána való kornak tulajdonítani, mert, hogy minden népdal

folyása s hullámozása mindig visszatükrözője szokott lenni amaz érzelmeknek, melyek behatása alatt keletkeznek: ez elvitázhatlan lélektani igazság. S ha valaki figyelmesen elemezi a hagyományilag ránk maradt régi Rákóczy-nótát, abban csakugyan úgy dallamilag, mint harmóniai kitérés tekintetében fel kell, hogy találja mindama meglepő fordulatú kedélyhullámozásokat, melyeken az akkori magyarságnak át kellett esnie, elannyira, hogy alig van dalam az egész világ-zeneirodalomban, mely épp ez oknál fogva kényesebb harmóniakiséreti feladatot képezne, — hozzá még megfelelően a magyar zene igényeinek — mint épp a régi Rákóczy-nóta dallamáé.

★

De ha már a régi Rákóczy-nóta eredetét mind- eddig nem sikerült — s valószínűleg nem is fog sikerülni — kétségtelenül kideríteni: annál- inkább sikerült ez az «Induló»-ra nézve.

Tény, hogy az Induló, a régi Rákóczy-nóta dal- képleteiből keletkezett, többé-kevésbé átidomít- ván, mellőzván vagy kibővítván azokat. Erről mindenki meggyőződhetik, a ki a kettőt össze- hasonlítja. Midőn 1862-ben erre nézve a no- mozások megindultak: még többen életben vol- tak azok közül, kik legelső bemutatása mellett is tanuskodhattak. A régi Rákóczy-nóta élt folyton a veterán cigány-primások emlékében,

kik azt néha-néha el is húzták az elkeseredettebb magyaroknak. Fiatal éveimben, a negyvenes években, magam is ismertem az akkor híres rimaszombati cigánybanda nagy fehérszakálu, igazi patriarkális külsejű primását, az öreg *Dombi Marczit* Szabolcsmegyében, a ki sokszor elandalított bennünket e kesergő nótával. Jóval előtte *Bihari János* a század elején élt hírneves magyar zénész volt a régi Rákóczy-nóta legbuzgóbb fentartója s terjesztője. Mesés diadalokat aratott hegedűjével s csak úgy záporként hullott kalapjába a bankóeső, de még is nyomorban, elhagyatottan végezte életét Pesten egy szegényes viskóban 1827-ben. Bihari 1809-ben a legutolsó magyar nemesi inzurrekció évében sokat érintkezett Pesten bizonyos *Scholl Miklós* nevű német-cseh katonai karmesterrel, ki az akkor Pesten állomásozott s a Károly-kaszárnyában elhelyezett herczeg *Eszterházy Miklós* magyar gyalogezred zenekarának az élén állott. Pestmegye is kiállítván akkor a maga inzurrekcionális ezred-kompetenciáját: Bihari, ez alkalomból a régi Rákóczy-nótából indulót készített s azt hegedűjén eljátszotta Schollnak. Az élelmes karmester azonnal fölismervén benne az elementáris öserőt; azt lekótázta és hangszerelte. Midőn azután a pestmegyei inzurrekcionális ezred kivonult Pest városából, hogy Győr alatt a felső táborhoz csatlakozzék a francziák ellen: az Eszterházy-

ezred zenekara kísérte a város határáig s a mai Rákóczy-indulót akkor mutatta be Scholl a Bihari lekótázása nyomán legelőször a közönségnek, mely óriási lelkesedéssel fogadta. Később Scholl Bécsbe tétetvén át az ezreddel, ott az indulót a saját neve alatt adta ki *Mechetti* zeneműárúsnál ily német czím alatt: «*Beliebter Marsch für das löbl. k. k. Linien-Infanterieregiment Fürst Eszterházy, von dessen Kapellmeister Nikolaus Scholl komponirt. Für das Pianoforte zu vier Händen eingerichtet von Franz Edl v. Decret*».

Az 1862-iki nyomozások számos hitelt érdemlő élő tanut állítottak a sikra, kik személyesen igazolták jelenlétüket az említett kivonulás alkalmával. Egyike volt ezeknek a már akkor előhaladt koru veterán és szélesen ismert belvárosi egyházi karnagy *Bräuer Ferencz* is, ki még az induló fenti német czímen megjelent első eredeti példányával is rendelkezett. A bécsi *Mechetti*-firma ma már nem létezik; de hagyatékában bizonyára még feltalálható lenne egy pár példány, melynek felkutatására érdemes volna lépéseket tenni a nemzeti múzeum részéről. Ugyanekkor elég olyan élő tanu is akadt, a kinek tudomása volt arról, hogy Scholl Bihari után kótázta le s a kik az indulót magától Biharitól is többször hallották játszani. Ime, ez a száraz történelmi tény, melyből kiderül, hogy Bihari ismervén és játszván a régi Rákóczy-

nótát: az utolsó inzurrekcionális lelkesedés közepette, abból a maga inspirációja szerint indulót készített, de nem lévén kótás zenész, Schollt kérte fel annak lekótázására, a ki azután azt hangszerelte, bemutatta s mint a maga szerzeményét ki is adta. Úgy járt vele Bihari, mint a nagy francia forradalom alatt *Navoigil* párisi zenész a «Marseillaise» dallamával. Merl Navoigil volt, — a mint ezt a későbbi kutatók szintén napfényre hozták, — ki a rémuralom alatt egy füzet forradalmi dalt s indulót adott ki, köztük a későbbi «Marseillaise»-ét is; mikor Rouget de Lisle a szöveget megírta s az, általános visszhangra talált, a párisi nép hirtelen a Navoigil füzetéből rántotta elő hozzá a ráillő dallamot. De azért későbben szöveg és dallam mégis a Rouget számlájára lett írva s az ő neve alatt lett elterjedve világszerte.

A Rákóczy-indulóval szemben aztán sajátos tünemény merült fel, mely szinte megfoghatatlan a magyar nép szabadságszerető lelki világában. Ez induló ugyanis, mely Bihari korában a legnagyobb lelkesedésre tudta hangolni a nemzetet, egyszerre letűnt s majd egy negyedszázadig senki tudomást sem vett felőle. A Scholl-féle bécsi kiadás nem lépte át a magyar határt s ott rekedt Mechettinél mint terjesztésre alig érdemes magyar zenészeti kuriózum. Magyarországon pedig, sőt még a fővárosban is akkoriban még nem léteztek zenekiadók,

a kik érte egymással versenyre keltek volna. A czigánybandák sem törődtek vele. Bihari is elhalt s így amint jött, úgy el is tűnt ismét nyomtalanul. Csak 1839-ben támadt fel ismét, de akkor aztán érdeme szerint, örök életre, a midőn t. i. *Liszt Ferencz* az 1838-iki pesti nagy árvíz-katasztrófa alkalmával első sietett Velenzéből Bécsbe, hogy hangversenyeivel a maga részéről is honfiúi kötelességet teljesítsen. Azok liszta jövedelmét — mintegy 24 ezer frtot — Pest városa hatóságának a rendelkezésére adta, a mely aztán körébe hívta meg, hogy méltóan ünnepelhesse, de Liszt akkor nem tehetett eleget a meghívásnak, hanem azt a következő évre halasztotta.

Első magyarországi hangversenyeit akkor Pozsonyban tartotta, hol a rendi országgyűlés is együtt volt. Ekkor történt, hogy *Teleki Sándor* gróf, kihez haláláig a legbensőbb barátság kötötte, megszerezvén a Rákóczy-induló dallamszólámát, azt bemutatta neki, mint afféle véka alá rejtett magyar zenészetűi specialitást, egyszerűn mind véleményét kérve ki felette. Liszt nagy lelkesedésbe jött láttára, azonnal átírta zongorára s pesti hangversenyeiben játszta először nyilvánosan. S ettől kezdve az induló világhíre is meg lett alapítva, mert Liszt későbbben összes európai hangversenyei műsorára felvette s megismertette vele az egész világot. Magyarországon *Erkel Ferencz* adta ki legelőször «Liszt

után» a mint a címlapon megjegyezte, s *Wagner József* pesti műárusnál jelent meg, Lisztet magyar ruhában, aranyrojtos nyakkendővel tüntetvén fel. E magyar zenészeti kiadvány is, manapság már a legritkább példányok közé tartozik.

Ez időtől fogva a Rákóczy-induló nemcsak a magyar nemzet közvagyonává vált, hanem maga Liszt s mások sokféle kidolgozása s későbbben a negyvenes évek elején Pesten hangversenyzett *Berlioz Hektor* genialis hangszerelése nyomán is a világ összes művelt nemzetei figyelmét felköltötte páratlan tűző rhytmusa s föllelkesítő dallamával. *Berlioz*, utóbb ez indulót «Fauszt» című dramatikus szimfóniájába is beleszötte, jó adag anakronizmust követvén el általa. *Berlioz* ez induló világhírű hangszerelését Budapesten eszközölte s itt is lett legelőször előadva a nemzeti színházban. Az eredeti vezérkönyvet *Erkel Ferencz*nek adta emlékül, miről nagybecsű «emlékirataiban» említést is teszen.

Ez induló, a mióta *Bihari* genialis agyában megszületett, úgy a hazai, mint a világ-zeneirodalomban számtalan kidolgozást, átiratot ért meg s ér folytonosan. A különféle kiadói czégek százazreket forgattak s forgatnak vele; míg szerzője szélhűdés folytán képtelenné válván a keresetre, csak nyomorúsággal tengette életét s a hajdani híres «*Zrinyi*» kávéházban a hat-

vani utcza szögletén, néha-néha rögtönzött al-
mizsnagyűjtések által tartotta fenn magát, míg
a halál megkönyörült rajta. Pedig 1815-ben a
bécsi kongresszus ideje alkalmával fejedelmek
szorítottak vele kezét, a magyar gentry-világ-
nak pedig magyar zenészetű bálványa volt!

II.

Érintkezésem Miczkievics Ádámmal.

(1844—45.)

Midőn néhány év előtt az egész lengyel nemzet osztatlan kegyelettel ünnepelte Krakauban *Miczkievics Ádám* legnagyobb epikus költőjének az emlékét hamvai hazaszállítása alkalmával, melyben szellemileg az egész művelt világ résztvett: régi emlékeimből nekem is kiemelkedett egy pár érdekes mozzanat, melyek ifjú éveimben engemet is közeli érintkezésbe hoztak e nagy költő-szellemmel.

Az említett lengyel nemzeti ünnepség minket magyarokat kiválóbban érdekelt, lévén a magyar-lengyel őszinte rokonszenv és barátság nem mai keletű.

A kiknek előhaladtabb kora még a 30-as évekig visszanyúlik, elevenen emlékezhetnek ama nagyarányu lengyel emigráns-bevándorlásra, melynek hazánk az 1830—31-iki lengyel szabadságharcz leveretése után színhelyévé vált. Az előkelőbb magyar nemesi kúriák, melyek az akkori időben még mindmegannyi bevehetetlen várát képezték a magyar nemesi szabad-

ságnak: telve voltak mindenféle társadalmi állásu lengyel menekültekkel, kik ott mindenkor oltalmat, segélyt s biztonságot találtak üldözőikkel szemben. Az 1846—47-ki lengyelországi parasztlázadás s még később az 1863-ki hősiesség fölkelés aztán csak szaporította a menekültek számát. Az pedig köztudomásu dolog, hogy az 1848—49-ki magyar szabadságharcz mily szoroson összeforrasztotta aspirációival a két nemzetet.

*

A lengyel emigránsok Magyarországon kívül, még Franciaországban s kivált Párisban találtak nagymérvü támogatásra, mely nekik sokféle előnyt biztosított. De abba, a francia rokonszenv mellett jórészt az a körülmény is belezajtszott, hogy a lengyel emigráció vagyoni s szellemi arisztokracziájának legelőkelőbb képviselői a francia fővárost választották társadalmi s politikai működésük központjául, főleg a 40-es években.

Miczkievics Ádám, a lánglelkü költő és idealista, olyan szerepet játszott az időben a párisi lengyel emigráczió telepen, mint Mózes tűzszlopa a pusztaságban. Az ott nagy fényben élt lengyel arisztokracziával — demokratikus s cynikus természeténél fogva — keveset érintkezett s az sem sokat törődött vele, de annál inkább irányító központját képezte

az akkor ott tartózkodott lengyel rajongóknak, kik élükön Miczkievicsrel azt hirdették, hogy a köztük élő *második megváltó* az egész emberiséget sokkal intenzívebben fogja boldogítani s megváltani, mint a kétezer év előtti *Názarethbeli*.

★

1843 szeptember havában, mint a művészetért rajongó ifjú, európai utazásra indultam s az akkori fejletlen közlekedési eszközök mellett, hosszabb diversziók után végre Párisba is eljutottam, főleg oly célból, hogy ha lehetséges, az akkor már egészségében erősen megátamadott *Chopin* tanítványai közé sorakozzam. A véletlen úgy hozta magával, hogy a «rue d'Antin» egyik «hôtel garni»-jában — melynek tulajdonosnőjéhez ajánlva voltam — szomszédos lakója lettem bizonyos *Csikanovszky* lengyel grófnak, a ki úri szenvedélyeinek élve, rendszeren csak este vette nyakába a várost s így kényelemből a menage-t is a ház úrnője asztaltársaságánál tartotta, melynek magam is rendszer tagja voltam.

E magán asztaltársaság a jómódu, udvarias, kissé már előhaladt koru, de azért még mindig tetszelegni vágyó háziasszony prezidiuma alatt, rendszeren kilencz-tíz tagból állott, kik mindnyájan a társadalom előkelőbb osztályai közül kerültek ki. Volt köztük a lengyel grófon

kívül: parlamenti tag, afrikai vadász-czredes, királyi ügyész, nagykereskedő, szín- vagy másfajta művész, stb. Nővendéghez ritkán volt szerencsénk. Bő alkalmam nyílt tehát a társaság tagjainak különféle kanálisain át úgy a czéломra szolgáló ismeretségek, mint kellő tájékozások szerzésére. Chopinnel szemben, természetesen legfőbb támaszom volt a lengyel gróf, kinek befolyása által végre sikerült is aztán legfőbb vágyamat teljesülve látni s a nagy művészi géniusz közelében néhány hónapig felejthetlen órákat tölteni.

Nála találkoztam legelőször Miczkievicscsel is. Sajátságos benyomást keltő jelenség volt. Középmagas, szikár termettel, átszellemült arczs tekintettel. Szemeiből a lángész tüze sugárzott ki s ha ajka beszédre nyílt, hangja úgy csengett, mint egy szent kápolna ezüst harangja s minden szavát a prófétai ihlettség ereje lengte át. Lelkesen emlékezett meg előttem a magyar rokon- s vendégszeretetről számúzótt honfitársaival szemben, sőt azt természetesnek is találta — a mint ugyan merően tévesen jegyezte meg, — ama szerinte közös *szláv* (?) eredet folytán, mely a magyart a lengyel nemzettel összeköti. Igyekeztem ebbeli tévedését eloszlatni, de akkor még egész Francziaországban hasonló téves etnografiai fogalmak uralkodván: nem hiszem, hogy meggyőztem volna rövid társalgásunk folyama alatt.

Miczkievics az időben igen visszavonult életet folytatott Párisban. Koronkint érintkezett ugyan a francia főváros irodalmi, művészeti s tudományos köreivel, de az egy Chopint kivéve, kit bálványozott, leginkább csak honfitársai ama osztályával érintkezett, mely a lengyel gentry oda menekült részét képezte. Chopin szalonja volt az a hely, hol Miczkievics *Liszt*tel is gyakran találkozott, a ki akkoron legfényesebb diadalait élte Párisban, kivel rendkívül rokonszenvezett s ki viszont nagy elismerője volt Miczkievics fenkölt jelleme s lángeszének. Azok a nevezetes irodalmi s művészeti estélyek is, melyek a Chopin szalonjában időnként tartattak s melyek *Liszt* és *George Sand* leírása után annyira ismeretesekek: szintén a 40-es évek közepére esnek, mert azontúl Chopin egészsége már mindinkább válságossá vált s mind kevesebbet érintkezett a külvilággal. Úgynevezett műutazásokat soha sem tett Párisból, — egy jótékonycélu hangversenyben való részvételét leszámítva Londonban, melyet az ottani arisztokrácia rendezett a lengyel menekültek javára, — s szokott évi egyszeri fellépését is beszüntette 1844 után, mikor utoljára hallatta magát az Erard-teremben. Szerencsés voltam azon jelen lehetni s kitörülhetlen marad az emlékemből. Miczkievics is ott ült az első sorban átszellemülten hallgatván nagy honfitársának bűbajos játékát s

büszkén tekintve a hódolat babéraitra, melyeket Páris színe-java a nagy géniusz lábaihoz rakott.

Az akkori Páris egészen más képet mutatott, mint a mai, úgy külsőleg, mint társadalmilag. Az 1848-ki forradalom, a második császárság, a német hadjárat s invázió, a kommün rombolásai, a legutóbbi világkiállítás: mindez megtette azt, hogy a ki a 40-es évek derekán látta, manapság jóformán rá se ismerjen. Az emberek közt több volt a közvetlenség s az eszményiséggel is többet foglalkoztak, mint a mai rideg, prózai világban. Nem is hiszem, hogy a mai Páris oly termékeny talajául szolgálna az olyan Miczkievics-féle rajongó eszméknek, melyekről meg akarok emlékezni.

Az akkori francia kormány, részben hogy Miczkievics anyagi támogatására czímet nyerjen, — mert minden kegysegélyt elutasított, — részint hogy tért nyisson szellemi tevékenységének: a «College de France»-ban előadások tartására jogosította fel a szláv irodalom- és költészetről — természetesen francia nyelven. Az időben Franciaország számos szellemóriását lehetett abban hallgatni. Az előző években *Guizot* s *Thiers* is ott alapították meg világhírüket. 1844-ben egy *Quinet*, *Michelet*, *Villemain* stb. mellé *Miczkievics* is sorakozott. Min-

den héten csak egyszer tartott előadást, de az mindannyiszor eseményszámba ment. A terem mindenkor zsúfolásig megtelt mindkét nembeli hallgatósággal, melynek zömét a lengyel s francia tanuló ifjuság képezte. Magam is rendes látogatója voltam előadásainak. Egyszer híre ment, hogy Miczkievics legközelebb az általa s rajongó szektája által istenesített új *megváltóról*, a Svájcban tartózkodó *Tovianszkyról* fog nyilatkozni, kinek ő magát prófétajának nevezte. Mert meg kell jegyezni, hogy Miczkievics beszélt ugyan mindig a szláv irodalom és költészetéről: de lényegileg egy új vallás, morál s politikai tan elvei magyarázatával foglalkozott, melynek missziója leendett, a lengyel szláv törzsszel az élin, újból megváltani a lesülyedt emberiséget.

Az a nap, melyen e nyilatkozatot megtevé, egyszersmind zárkövét is képezte további nyilvános előadásainak, mert a francia kormány másnap beszüntette azokat; de rendkívül is izgatott volt az a jelenet, a melynek akkor a «College de France» Miczkievics-terme volt a színhelye.

Kezdetben szokatlan eszméket fejtegetett, majd prófétaí ihletséggel beszélt, ecsetelvén költői nyelven az emberiség rendeltetését s ostorozván a politikai, társadalmi s erkölcsi képmutatás bűneit. Mikor pedig jelen volt lengyel honfitársaira hivatkozván, azokat tanuság-

tételre hívta fel s így szólt hozzájuk: «*nemde ti láttátok, ismeritek színről színre az új megváltót, hisztek csodatevő hatalmában s meghaltok érte jajszó nélkül?*» akkor leírhatlan jelenet következett. Az összes hallgatóság delejes extázisba jött, a lengyelség pedig falrengető lelkesedésbe tört ki. Felugráltak a padokra, körülvették Miczkievicset, csókolták kezét, ruháját s térdelve esküdtek az új megváltó s prófétájának a zászlója alá. Soha ennél fanatikusabb jelenetet nem láttam egész életemben. Az összes francia lapok másnap tele voltak vele és különféle kommentálásával. De a francia kormány — a mint már megjegyzém — intézkedett, hogy a «College France»-ban többé hasonló jelenetek elő ne forduljanak.

★

A jelenet közös izgalmának az árja engemet is magával ragadt, — bevallom. Hiszen az időben a miszticizmus s a költői idealizmus iránt az ifjú kedélyek még nem voltak úgy elfásulva, mint a mai realiztikus világban. Mikor Miczkievics, kísérve a rajongó tömegetől, elhagyta a termet, én is odaléptem hozzá s nem szégyellem bevallani: én is megcsókoltam a kezét.

Azután a nagy költő nemsokára elhagyta Párist s többé nem is találkoztam vele. A meg-

váltó Tovianszkyról sem hallottam többé semmit. Annyi bizonyos, hogy nem vált be annak, a minek prófétái hirdették. A mai nemzedék talán mit sem tud felőle. De annál többet tud *Miczkievicsről*, ki örökbecsű költői műveket hagyott hátra nemcsak nemzetének, hanem az egész művelt világnak.

Megjelent a Vas. Ujs. 1849. Aug. 23. 30. é.
sept. 6.-i számaiban,
(XXVIII. 34-36. sz.)

III.

Egy expedíció története 1849-ben.

1849 január hó másodikat írtuk. Kegyetlen hideg uralkodott, s az akkori még nem egyesített két főváros utczáin némán tovabballagó lakosság arczáról csak levertséget, mély bánatot s kétségbeeséssel határos önmegadást lehetett leolvasni. De volt is rá ok elég. *Perczel Mór*, ellenséges túlerővel szemben, Budapest közelében elvesztette a moóri véres csatát. Ennek következtében a főváros védelmére lesiető felső-dunai magyar sereg *Görgei Arthur* vezénylete alatt, tervet és frontot változtatva, Váczon keresztül a bányavárosok felé vette útját s ott világgá bocsátván hirhedt proklamációját, a maga kezére kezdett hadi működést, mit-sem törődve a főváros, a *Batthyány*, *Deák*, *Széchenyi*, *Eötvös*, *Klauzál* visszavonulásával csonkán maradt s tényleg feloszlott magyar miniszterium, a honvédelmi bizottság s a többi magyar hadtestek további sorsával. A kormány, melyet egyedül *Kossuth* képviselt, s a megritkult parlamenti alsó- és felsőház, Debreczenbe

költözött mindenestül, irtóztató nehézségek, zür-zavar és ezerféle kiállott szenvedések kíséretében. Szóval: olyan volt a főváros képe, mint temetés után a halottas ház.

A művészeti pálya, a mely azelőtt csak egy évvel is még annyi fényes képpel kecsegtetett, mint a pusztán elhamvasztott csárda romjaiból égre meredő tűzfal állt előttem, magamra hagyva vigasz, támasz és remény nélkül. Ily hangulattal s a válut feletti kínos lelki töprengéssel bolyongtam fel s alá a fent jelzett napon a néptelenné vált Váczi-utcán, midőn egyszerre szemben találtam magamat egyik legbensőbb barátommal és pályatársammal, *Zerdahelyi Edével*, ki egyike volt a leggeniálisabb magyar művészeknek s szintén egyike az előkelőbb gentry-családok ama tagjainak, kik a 40-es évek pezsgő korszakában a művészeti pályát tüzték ki életcélul.

— Szervusz Ede! hogy vagy ebben a szibériai hidegben? Mit művelsz, mit tervezel? Zongorád billentyűivel játszol-e most sokat? — kérdezém tőle s köszöntve őt szívélyesen.

— Mondd inkább barátom, hogy zongora helyett a fejemmel készülök játszani, — felelé az ő szokott sztoikus mosolyával, — mert holnap indulok egy olyan félig politikai, félig katonai s félig fináncziális expediczióval, a melyhez művészi minőségben vagyok beosztva, s a mely épen alkalmas arra, hogy az ember soha többé

vissza ne hozza a fejét. De hát te mit művelsz? Hová mégy? Mi a szándékod? — kérdezé tőlem meleg érdeklődéssel.

— Hja! barátom, ha én azt tudnám, — válaszolám egykedvűen, — rögtön beállanék politikai prófétának. Egyebet nem is tudok annál, mint hogy azt sem tudom, mi történik velem holnap?

— Nem volna kedved, — folytatá Ede barátom, — zongora helyett velem együtt szintén a fejeddel játszani? Főnököm épen egy megbízható egyént keres, a ki nemcsak a zongorához, hanem a tollforgatáshoz is ért, s engem bizott meg e feladattal. Ha tetszik, jér velem, azonnal bemutatlak neki mint legjobb barátomat, s ezzel vége bizonytalan helyzetednek. Főnököm szerte ismert főúr és gentleman, megbízható benne, valamint ő is te benned.

— Gilt! — felelém kezemet tenyerébe csapva, — készséges örömmel elfogadom hazánk szent ügyeért a fejünkkel való zongorázást; menjünk!

Tíz percz multával aztán a már akkor is jól ismert és virágzott «István főherczeg» szálóban voltunk, s én rövid bemutatás és szóbeli megállapodás után, a kérdéses expedíció *kilencedik* tagjául lettem fölavatva.

De hát mi volt a célja ez expedíciónak? ki volt a feje? miért s hogyan lett szervezve? kik voltak a tagjai? mi okozta meghiusulását és szétzüllesztését? Mindjárt meg fogjuk látni.

Midőn Bécs 1848 október havában *Bem* tábornok visszavonulása és Magyarországra jövetele után kapitulált, s mialatt a nagyrészt rögtönzött s még fegyelmezetlen felső-dunai magyar sereg a schwechati vesztett ütközet után újból szervezkedve, lassú menetekben a főváros felé hátrált: azalatt az osztrák egyesült seregek fővezére, herczeg Windischgrätz is Deczember havában már minden oldalról koncentrálván erejét, szintén egyenesen Pest felé tartott Görgői nyomában. A kormány szorongatott helyzetében minden számbavehető támogatást, segítséget igénybe vett, a hol csak mutatkozott, főleg pedig az olyat, mely az ország határainak megvédésére szolgált az ellenséges érzelmű nemzetiségekkel szemben.

Ez időben, Bécs eleste után, az ottan hősiessen viselkedett aula-csapatok zöméből alakult későbbi német és lengyel légió mellett, mindenféle más nemzetiségű forradami elemek is beözönlöttek az országba, hogy mindenféle vállalkozási terveknek megnyerjék főleg a tábori teljhatalmu kormánybiztosokat.

A felső-dunai magyar hadsereg kormánybiztosa, akkoron szabadságharcunk egyik legkimagaslóbb alakja és vértanúja: a hőslelkű

Csányi László volt. Az itt szóban forgó expedíció is az ő eszméje volt, s az ő irányítása szerint jött létre. Arról értesült ugyanis (hitelesen-e vagy sem? ennek eldöntését nem vitatom), hogy a sziléziai és galicziai titkos forradalmi komiték tekintélyes, összetoborzott sereggel rendelkeznek, mely csak fölfegyverzésre vár, hogy berontson a határon és hátul támadja meg nemcsak a lázadó pánszláv, hanem még a felső határmegyék mentén őrt álló osztrák csapatokat is. A fölfegyverzéshez csak épen pénz kellett, mert Ratisbonban, — a mint az értesítés szolt, — nagy mennyiségű, mindennemű fegyver és felszerelési eszköz van készletben, s a magyar kormánynak csak ki kell azt váltani, átvenni, kiosztani egy kiküldendő meghatalmazott katonai egyéniség által, a ki aztán egyszersmind vezére is lenne a betörő seregnek.

Az erre szükségelt pénzt tehát arany és osztrák bankjegyekben beszerezni, azt a határon átsempészni, a kormány katonai meghatalmazottjával Ratisbonban találkozni; a fegyvereket likvidálni, átvenni, kiosztani, a sereget szervezni s végre a további teendőkre nézve az expedíciónak a hátramaradó s a határszélen czirkáló fejével s tagjaival folyton érintkezni: ime ez volt célja ez expedíciónak.

Az expedíció fejévé és intézőjévé, speciális kormánybiztosi minőségben és *Csányi László*

ajánlatára, *Motesiczky István*, Trencsén, Pozsony és Nyitra megyék egyik legelőkelőbb s leggazdagabb főura és birtokosa nevezetett ki, a ki azonban ez időtájt már meglehetősen a végzett földesurak közé tartozott, s legszebb uradalmi is urat cseréltek, a magyar szabadság leigázására fölhatalmazott hg. Windischgrätz személyében, kinél köztudomásulag az ember a bárónál kezdődött. Az expedíció tagjai pedig a következő kevert állású egyének voltak: egy porosz származású német legióbeli korosabb őrnagy, egy fiatalabb aulabeli hadnagy (nevük már kiesett emlékeimből), bizonyos Fiedler nevű pozsonyi születésű honvéd főhadnagy, Zerdahelyi Ede; egy öregebb és egy fiatalabb, — Csányi által titkos kémiszolgálatokra különösen ajánlott, — női személy; továbbá Motesiczky régi meghitt tót huszárja, s végre én, ki — mint fentebb megjegyzém, — úgy jöttem bele, mint Pilátus a Credo-ba!

A szerepek következőleg osztattak ki: a porosz őrnagy feladata volt a kormányelnöknek e célra szóló külön meghatalmazásával, álnévre és álfoglalkozásra szóló útlevelemmel magát a trencsényi határon átcsempészni; ugyane szerep jutott az aulabeli hadnagynak is, csakhogy más megyei határszélen; *Zerdahelyi* kívándorló művész szerepét volt hivatva játszani, a ki titkára, *Fiedler*, kíséretében per Hamburg, Amerika felé vitorlázik, magával vivén pénzre

változtatott örökségét. Az egyik női kém előre küldetett gyors tempóban, kipuhatolni s minél gyorsabban hírt hozni vagy küldeni a legbiztosabb átkelési határpontról; a másik egyelőre az expedíció zöménél való maradásra utaltatott; én pedig, ki mindjárt a bemutatáskor szerencsés valék Motesitzky bizalmát s rokonszenvét megnyerni, mellette maradtam titkári minőségben. Janó tót huszárnak természetesen generál szolgál-intendánsi szerep jutott.

Az expedíció legközelebbi találkozó helyéül Liptómegyében Rózsahegy városa, azután pedig Árvamegye székhelye: Alsó-Kubin lőn kitűzve; hol az ottani akkori erélyes kormánybiztos, *Madocsányi*, már előlegesen értesítettett érkezésünkről.

★

Csak egy pár nappal Windischgrätznek Pestre való bevonulása előtt hagytuk el az «István-szállodát». Addig elég dolgot adott a már akkor értéki bizalmát veszített magyar bankók egy részének osztrák bankjegyekre és arany pénzre való beváltása, a kellő információk s az expedíció szükségleteinek a beszerzése. Nekem is elég időm maradt addig az expedíció minden tagján lélektani tanulmányokat tenni, melynél, — a mint a következő igazolta is, — a következő eredményre jutottam.

Motesitzkyben afféle 48 előtti félmágnásvérű

grand seigneurt ismertem fel, finom, humánus modoru, csöndes véralkatu, de épen nem széles látkörrel, kimagasló szellemmel, sem pedig beható emberismerettel. A könnyelműségig közlékeny s nagyúri kényelmet szerető volt. Egy pár nap alatt tisztában voltam vele, hogy egy ily kényes és veszélyes feladat sikeres megoldására nem termett.

A *porosz őrnagy* arcza, modora, föllépése és viselkedése mindjárt az első pillanatban kedvezőtlen, mondhatnám ellenszenves benyomást tett reám. A porosz junkersaft minden kiállhatatlan tulajdonságával birt, kötekedő, erőszakoskodó s henczegő volt. «Ez az ember lesz — gondolám magamban — a vállalat sírásója.» A német legióbeli hadnagy is csak annyiban különbözött idősebb fegyvertársától, hogy hozzá még folyton járt a szája és karatyolt, mint a szarka.

Zerdahelyi barátom sajátságos vegyülete volt a folyton hullámzó kedélyváltozásnak. A legnagyobb mértékű idegesség és elmélázás, szórakozottság képezte természetének alapvonását. A mellett filozóf volt, schopenhaueri értelemben, de telve hazafiúi s művészeti rajongással. Hogy az első kritikus alkalommal el fogja veszteni a diplomatiái hidegvért: erről szentül meg voltam győződve.

Aggodalmam legfőbb tárgyát azonban a két nő-kém képezte. A magyar hadjárat megindu-

lása alatt már mind a kettő tetemes szolgálato-
kat tett, úgy a katonai, mint a polgári hatósá-
goknak. Mindig álneveket használtak, s így ha
emlékezni is akkori nevükre: még sem mond-
hatnám meg az igazit. A fiatalabbik, — a ki, ha
jól emlékszem, hol Fräulein, hol Mademoiselle
«Ninon» névre hallgatott, s ki úgy a német, mint
a francia nyelvet folyékonyan beszélt, — csak-
hamar bizalmasabb viszonyba lépett az expedi-
ció fejével, kivel (mirabile dictu!) úgy Április
havában Debreczenben házasságra is lépett!
Eleven, csinos, eszes, furfangos, mozgékony s
magát hirtelen feltaláló nő volt, épen alkalmas
ily időkbén a kémiszolgálatokra, de egyszer-
smind arra is, hogy egy kevésbé kemény agy-
velejű, elpuhult s már koros grand seigneur a
hálójába kerítsen. — A másik, az idősebb, kinek
arczán már erősen felszántott barázdákat vont
az évek vihara, magába zárkózott s szótlanabb
természetet árult el. Inkább tett, mint beszélt,
s inkább magának tartotta, mint elárulta, a mit
gondolt. Hogy mi lett a vége? soha sem tud-
tam meg, mert legelső kiküldetési missziója
után eltűnt és többé nem hallottam felőle.

Leghiggadtabb tagja volt az expedíciónak a
Zerdahelyihez titkáruul osztott *Fiedler* honvéd
főhadnagy, a ki, — mint látni fogjuk, — mind
végig megtartotta hősie hidegvérét.

Janó, a tót huszár, épen alkalmas volt arra,
hogy a mit csak látott vagy hallott, mind-

azt magyar huszár-kammerdieneri fontossággal, nagyító üvegen át tüntesse fel a társaság körül mindenütt sakálként ólálkodó szemfüles publikum előtt.

A mi pedig saját személyemet illeti: bevalom őszintén, hogy ily körülmények közt nem oszthattam magamnak más szerepet, mint a csöndes kontempláló s kötelességszerű passzivitását, el lévén tökélve mindvégig hiven kitarítani bármily esélyekkel szemben.

★

Valamint dobbal nem lehet verebet fogni, ép úgy litkos missziók feladatát sem lehet sikeresen megoldani oly tüntető készülődési zajjal és garral, mint a minővel ez expedíció működését megkezdte, midőn az «István főherczeg» szállóból kivonult, 1849 január 4-én. Mindenik tagjának e szálló volt lak- és gyűlhelye, hol az egész szálloda személyzete s a jövő-menő vendégek, idegenek szemeláttára és füle hallatára folyt a tárgyalás, úgy a szükséges czikkek beszerzése, elhelyezése, málhák bepakolása és elszállítása, valamint a tervezett utivonalak és stációk kérdése fölötti tárgyalásra nézve. Kényelmes üveges batárok, kocsik, lovak s mindenféle téli rekvizitumok, fegyverek, stb. szereztettek be. A porosz-németek és a nő kémek, azt hiszem, egész évre kistafirozták magukat mindennel.

Többféle irányban oszlott aztán szét az expedíció. Egy része a főnökkel — s vele én is — Nógrádon át, másik része Hont megyén át, harmadik része torony irányában Rózsahegyén át tartott az utolsó találkozó hely, Alsó-Kubin felé.

Félöles hóban, töretlen utakon, 15 fok hidegben, s hozzá a főnök kényelemszeretetével, közel egy hétbe került, míg az első találkozóhelyre Rózsahegyre értünk. Útközben a grand seigneur főnök több feltűnést keltő meggondolatlanságot követett el. «Teljhatalmánál» fogva, a hol csak az állampénztárakban osztrák bankót s arany- és ezüst készletet talált, azt magához vette s a zord hideg éjjeli utazás alatt, külön fogatokon haladva, nemzetőrökkel kísértette kocsiját. A hol éjjeli szállásra tért, ott a szolgáló személyzet egy hétig is az általa adott borravalókból pénzelt.

Az egész felvidék ez időben igen sok megbízhatlan s magyarellenes elemmel volt impregnálva. Semmi sem is volt természetesebb, mint hogy az egész útvonalon egész raja kísért bennünket az osztrák érdekeket szolgáló detektíveknek.

Rózsahegyén az expedíció összes tagjai találkoztak, s a megszálló helyet az ottani sóhivatal régi szabásu főnökének a hivatalos helyisége képezte, a ki, habár lépten-nyomon erős osztrák érzelműnek mutatkozott, szemben a

a kormánybiztosi hatalommal, mégis tudott magán uralkodni, s jó képet vágott a rosztól. De ma is meg vagyok szentül győződve, hogy innen lett legrészletesebben elárulva az egész misszió. Mert ez a sóinspektor, (a nevére már nem emlékezem), minduntalan közelünkben leskelődött, ravasz mosolygással társalgott főleg a henczegő és csacska poroszokkal, sőt egy ízben a szobába való váratlan beléptével akkor lepte meg az egész társaságot, mikor ép az asztalra terített bankó s arany halmaz után a pénzügyi eredmény lőn konstátálva. Persze hamar észrevette, hogy nem kőjutazáson törjők a fejűnket.

Rózsahegyől Kubinig szintén több napig tartott fáradalmas utazásunk s míg az expediciójának különböző kerülő utakon haladó tagjai itt összeverődtek, *Motesiczkynek* elég ideje volt *Madocsányi* kormánybiztossal, kihez régi barátság kötötte, — töviről-hegyire megbeszélni az egész misszió célját, kiviteli tervét, megismertetni vele a szereplő személyeket s tőle megbízható tájékozást és tanácsokat nyerni.

Madocsányi őszinte nyíltsággal kijelenté, hogy nem bizik az expediciójának sikerében, a célba vett átkelési irányban, mert a mint hitelesen informálva van, az egész kárpáti határvonal nemcsak a rendes osztrák sereg, hanem a Hurbán föllázadt czirkáló csapatai által is a legszorosabb felügyelet alatt áll, s kivált az ily

kemény téli időben egyedül használható átkelési pontok vannak szigorú őrizet és ellenőrzés alatt. Inkább tanácsolta a visszafordulást, s az átkelést kevésbé vad s kevésbé ellenséges vidékek határain megkísérleni, s arra is figyelmeztetett, — igen bölcs gyakorlati belátással, — hogy az osztrák titkos kémek valószínűleg már besugták az egész expedíció utitervét s személyleírások után az egész vonalban már leselkednek is reá. Tanácsos lesz tehát tévútra vezetni őket s éjjel utazva más irányt követni.

Motesitzky erre haditanácsot tartott az expedíció tagjaival, melyben Madocsányi is részt vett, mint árvamegyei kormánybiztos. Én vezetem a jegyzőkönyvet. A higgadt, előrelátó okoskodás és érvek azonban nem nyerték meg a többség tetszését. A vállalkozók szenvedélyesen, eszeveszetten rohantak bele vesztükbe. Az átkelés tehát el lett határozva három különböző irányban.

A porosz őrnagy, kereskedőre valló útlevelel és a kormányzói titkos meghatalmazással, elégséges forgó pénzzel ellátva, egymaga indult egyik úton; Zerdahelyi és Fiedler, a fegyverek átvételére s egyéb kiadásokra szükségelt pénzüsszeg zömével, mint művész a titkárával, másfelé; a bécsi aulabeli hadnagy pedig egy harmadik irányban lett kiküldve, oly utasítással, hogy ha az illetők szerencsésen átkelnek a kijelölt határ-pontokon, azt azonnal tudassa

a Kubinban hátramaradó kormánybiztossal. Találkozási helyül, a mint már megjegyzém, *Ratisbon* lett kijelölve számukra. A hadnagy szerepe volt a legkevésbé veszélyes, mert sem okmánynyal, sem tetemesb pénzzel nem lévén ellátva, mint német utazó feltünőbb gyanut sem kelthetett. Főnököm, mademoiselle Ninon, én és a tót huszár visszamaradtunk Kubinban, bevárandók a legközelebbi hírt.

Semmi sem volt veszélyesebb, mint az őrnagy átkelése, a kormányzói meghatalmazással. Könnyű kocsit vásárolt magának, melynek padlódeszkái közé rejtette a halállal egyenlő okmányt, s ez is okozta a vesztét. Zerdahelyiéknél a nagy összeg pénz okozhatott veszélyt, ha fölfedezik náluk, mert a legjobb esetben is visszatartják addig, míg kellő információkat nyernek az osztrák határőrök, s akkor vagy gyanuból letartóztatják, vagy pénz nélkül eresztik tovább.

Kínos izgatottságban töltöttünk egy pár napot Madocsányi vendégszerető lakásán, a megyeházban, midőn a háziúr harmadnap reggel azzal lépett be hozzánk, hogy lehető gyorsan meneküljünk, mert biztos értesítést kapott, hogy a védelem nélkül maradt határ-megyéket, s így Árvát is, megszállták az osztrák hadak Schlick tábornok vezénylete alatt, s Kubin is minden nap várhatja a megszállást. Ő maga is pakol s levonul Eger, Miskolcz felé, mely városok

és megyék még szabadok voltak az osztrákoktól.

Egy pár óra multával már útban voltunk Eger felé, hová szerencsésen meg is érkeztünk, Itt aztán elmélkedhattünk a nehéz probléma megoldása felett a további teendőkre nézve. Mert egyrészt az expedíció legfőbb kiküldötteinnek a sorsa nyugtalanított, másrészt pedig mindennap érkező hírek, hogy az osztrák seregek megszálló gyűrűje mind lejjebb vonul az alföldi megyék felé, s így nemsokára Eger városa is a körébe esend: arra volt kilátás, hogy minden visszavonulási vonalunk el lesz vágva s osztrák fogságba kerülünk.

Motesitzky értesülvén, hogy *Szemere* Bertalan Miskolczon tartózkodik s mint a kormány egyik vezértagja, erélyes intézkedéseket fogantatosít: gyors futárt küldött hozzá, s értesítvén őt a helyzetről, további utasítását kérte. *Szemere* rövid válasza az volt, hogy gyani-tása szerint a bányavárosok tájékán operáló Görgei seregéhez csatlakozzék s annál várja be a további rendeleteket.

„Hát ezt könnyebb volt utasításba adni, mint végre is hajtani, mert akkoron e vidéken Görgei serege felől senki biztosat nem tudott. A mittevés feletti töprengés közepette, néhány nap multával mint villám a derült égből, úgy csapott le közénk a fiatal aulabeli hadnagy váratlan megjelenése, ki éjjel-nappal való foly-

tonos utazás után azt a Hiób-postát hozta, hogy úgy a porosz őrnagyot, mint Zerdahelyit és társát letartóztatták a határon s a poroszt Bécsbe, Zerdahelyiéket pedig Pestre az Új-épületbe kísérték vizsgálati fogságba. Ezt a mellénk adott élteőbb nő-kém tudatta vele, oly utasítással, hogy erről az expedíció fejét értesítse. Ő maga Görgei seregéhez csatlakozott, a ki — mint értesült — Beszterczebánya felé tart.

Így nyertünk tehát biztos irányt a Szemere által kijelölt csatlakozáshoz. A német hadnagy még ki sem pihente uti fáradoalmát, mikor már ismét úton volt, a sietve menekülő főnökkel, a magyar tábor felé. Engem hátrahagytak, hogy Szemere egy másik sürgönyét bevárjam, részint pedig némely — a sietség miatt le nem bonyolíthatott — ügyek rendezésére. Találkozási helyül Selmeecz- vagy Beszterczebánya lett kijelölve. Ez utóbbi városban, hol Görgei főhadiszállása is volt, sok viszontagságos utazási hajsza után, negyednapra csakugyan csatlakoztam is hozzájuk.

Az expedíciót a három főszerepre kiszemelt megbízott elfogatása után egészen meghiusultnak lehetett tekinteni, s többi tagjainak további működése csakis annyiban bir följegyzésre méltó érdekességgel, a mennyiben, — velem együtt, — több oly történelmi mozzanatnak lehettek tanui, melyek szabadságharcunk lefo-

lyására világot vethetnek. S én részemről egész életemre csak szerencsésnek vallhatom magamat, hogy közvetlen közelben részese és szemlélője lehettem annak a páratlan és csodálatra méltó eredményü kárpáti téli hadjáratnak, mely akkor Magyarország sorsára oly nagy fontosságú s kiindulási pontja lett az ez időbeli örökfényü hadi dicsőségnek.

A Görgei Arthur parancsnoksága alá került felső-dunai hadsereg, midőn Vácznál a maga kezére és felelőségére divergált: a lepkeélet metamorfozisán ment keresztül. Mint a földrögéhez kötött bábu, az eltaposztatás ezer veszélyétől környezve, s úgyszólván minden segélyforrástól megfosztva indult bizonytalan sorsa elébe, s midőn néhány hétre rá Kassán, — úgy Február hó vége felé, — példátlan kitartás, hősi tettek s döntő győzelmek után, az ottani nyolcz napi pihenő és szervezkedés alatt, nyilvános szemlék s hadi ünnepek alakjában kibontotta fényes szárnyu zászlaját: úgy állt ott, mind győzhetetlen hadúr a felhők sziklái magaslatán.

De hadd térjek vissza Beszterczebányára, hol legelőször láttam színről-színre.

Motesiczky, mielőtt én oda megérkeztem, mindjárt jelentette magát a főhadiszálláson *Görgeinél*, kit már korábbról ismert s a ki, midőn küldetéséről s arról is értesült, hogy az a női-kém is vele van, ki neki már Bécs ostroma alatt hasznos szolgálatokat tett, azonnal igénybe vette azt

bizonyos fontos missziók teljesítésére. E nő nem is tűnt fel aztán ismét, csak Debreczenben, Márczius havában, hol végre megpihentünk, s hol főnököm, — mint már említém, — vele házasságra is lépett. A következő évben aztán még egyszer találkoztam vele Pesten, de akkor már mint gyászoló özvegy Motesiczkyne aszszonynyal. Hogyan menekült meg, hová lett s él-e még manapság is? Erről mit sem hallottam többé. A szeleburdi aulabeli hadnagy is egyszer még mutatkozott előttem az októberi vérnapiok alatt itt Pesten, s azután az is letűnt a láthatárról örökre. — De mi történt a három elfogottal?

A porosz őrnagygyal, kire az ő bécsi forradalom alatti ténykedései is kiszültek, az osztrák haditörvényszék nem sok teketóriát csinált. Megtalálván nála Kossuthnak a betörendő felkelő sereg szervezésére vonatkozó speciális felhatalmazását: egyszerűen főbelövette.

Bonyolultabb volt a sorsa Zerdahelyinek és Fiedlernek. Mindakettőt kemény vattatásra fogták az Újépületben, hol közel tizenhárom hónapig sanyargatták őket, de, mert Zerdahelyinek és társának úgy útlevele, mint magánokmányaik is teljesen rendben voltak, azonkívül pedig Fiedlert semmiféle szembesítés vagy keresztkérdésekkel nem lehetett attól elterelni, hogy ő csak titkári állást foglal el egy művész mellett, nem is tudtak velük boldogulni, mi-

után más tekintetben kompromittálva nem voltak s már-már közel voltak hozzá, hogy úgy szabadságukat, mint a náluk talált pénzt is visszanyerjék, midőn végre mégis kifogott rajtuk a gyalázatos árulás és Zerdahelyi meg gondolatlansága. Jó hangzásu nevű fogolytársat zártak ugyanis hozzá czellájába, ki telepofával játszta a vértanút. A tizenhárom hóig zaklatott ideges művész közlékeny lett, s elmondá egy önfeledt pillanatában a puskagolyó előtt állni szinlett bajtársnak a pénzösszeg történetét, sőt dicsekedett a hadbiróság félrevezetésével s ezzel elvetette a koczkát sorsa felett. A fogolytárs jelentkezett, s rövid szembesítés után, — bár Zerdahelyi merő tagadásba vette minden állítását, s habár minden meggyőző okmány hijával voltak birái, meghozták ellene és Fiedler ellen az ítéletet, mely Zerdahelyire kényszer-útlevél mellett Amerikába, Fiedlerre nézve pedig hazájába Pozsonymegyébe való internálásra szólott.

Szegény művész barátom! midőn így kiszabadult az 1850-ik év elején, s egy késő este hozzám beállított búcsuzni, alig ismertem reá. Egészen le volt soványodva s testben, lélekben kimerülve. Meglátszott rajta, hogy irtózatoss lelki harcokon ment keresztül. A nélkül is ideges arcza még erősebben rángatódzott s tekintete téveteg volt, mint a ki elveszteni készül lelkének egyensúlyát.

— Holnap indulok Hamburgba s azon át Amerikába, hová kényszer-útlevellem vezet, — mondá bús megadással, — eljöttem hozzád végbúcsut venni, mert nem hiszem, hogy lássuk még egymást ez életben.

Azután részletesen elbeszélte elfogatásuk történetét s szenvedéseit az újépületi börtönben. Mindaz, a mit már elbeszélésem elején az «István főherczeg» szállóban történekről elmondtam s gyanítottam, egy betűig beteljesült. A vallatásokból és tanuszembesítésekből kitűnt, hogy az expedíció tagjai még el se jutottak a határig, s már Budapestről elárulták őket Schlick altábornagynak, a ki aztán a személyleírások alapján persze gondoskodott az egész határ mentén arról, hogy kelepcebe kerüljenek közülök azok, kik idegen földre lépni merészelnék. Mert majdnem annyi volt abban az időben az áruló, mint a tiszta lelkű hazafi, s ezek is többet ártottak, mint használtak az ügynek, érzelmük őszinte nyilvánításával.

Ez volt az expedíció tagjainak is a hibája. Nem értettek sem a hallgatáshoz, sem a diplomatikus alakoskodáshoz. Általában, — a menyire én részemről az akkori idők közvetlen tapasztalatai után beszélhetek, — hogy a magyar szabadságharcz nem sikerült, sőt sokkal korábban ért véget, mint hinni lehetett: legnagyobb részben annak tulajdonítható, mert az intéző egyéniségek sem elég óvatossággal nem

jártak el az akcióra kiszemelt egyének megválasztásában, sem elég idővel nem rendelkeztek mindazok alapos kiösmérésére, kiket úgy katonai, mint politikai téren, fontos feladatok betöltésére szemeltek ki. S ebből folyólag aztán nemcsak temérdek erő, idő és pénz veszett kárba, hanem végre maga a haza is a bukás örvényébe került.

Huszonnyolcz évvel később, 1877-ben, még egyszer találkoztam aztán Zerdahelyivel, itt Budapesten Liszt Ferencznél (haltéri lakásán), kivel a 40-es években nem egyszer játszott négy kézre vagy két zongorán hangversenyeiben; mert Liszt nagyrabecsülte tehetségét és szép jövőt is ígért neki a művészeti pályán. Annyi sok év után akkor családi ügyeinek rendezése végett tért egy időre vissza hazájába, hogy aztán ismét elvitorlásszék, valószínűleg örökre, mert azóta mit sem hallottam felőle.

Hátra van még, hogy elmondjam az expedíció megmaradt részének további élményeit s tapasztalatait Besztercebányától egészen addig, míg Márczius vége felé Debreczenben végleg feloszlott, hol is *Moteschitzky* a kormánynak végleg beszámolt a semminél alig több eredménnyel.

★

A magyar hadsereg Besztercebányán több napi pihenőt tartván, ott fogamzott meg s lett

elhatározva véglegesen ama, — a hadi történelemben is még csak három hadvezér: Hannibál, Julius Cæsar és Napoleon Bonaparte által fogantatosított, — hallatlan merészségű vállalat, hogy Görgei az ő seregét félöles hóval fedett, jégcsapos, serpentinás, alig járható úton, 20—22 fok hidegben, Pál napja felé, tehát a legszigorúbb tél derekán, vezesse keresztül a kárpáti hegysek egyik legmagasabb csúcsán: a Stureczen át, mindenestül, gyalogság, lovasság, ágyúk, tüzérség, municziós, élelmi s egyéb szertáros s podgyászos kocsi- és szekérvonatokkal együtt. E haditerv előnye kézzelfogható lett s — ha sikerül — az egész hadjárat képét alapjában megváltoztatni volt hivatva. Mert a sereg, mely mintegy 25—30 ezer emberből állott, itt a kárpáti hegylánczok tövében, melyek onnan egyik irányban Eperjes, Kassa, ellenkező irányban pedig Trencsén, Pozsony felé nyúlnak, jóformán egér-fogóban érezte magát, miután hátulról s oldalról tetemes osztrák seregek szoritván előre, jóformán csak a közt volt választása, hogy vagy áttörje az elzáró ellenséget visszafordulással, vagy az egyetlen kimenekvési jobboldali kárpátalji országúton folytassa előnyomulását, mely Eperjes és Kassa felé vezet, hol azonban Schlick állt vele szemben, két tűz közé szoritván. Ha ellenben áthatol a Tátrán s Liptó- és Szepesmegyén keresztül legalább is két heti menetelőnyt nyer a nyomában levő ellenség felett,

e mellett pedig túlerővel a Sáros- és Abauj-megyében álló Schlick háta mögé kerül váratlanul: egész Felső-Magyarországot felszabadítja az osztrákoktól s minden további nehézség nélkül egyesülhet a Borsod-Hevesmegyékben operáló magyar hadtestekkel.

Veszteglésre tehát nem volt idő, a parancs ki lett adva: nekimenni a Sturecznek. Egy nappal előbb utász-századok mentek előre, hogy a hó- és jégtől eltorlaszolt kárpáti szerpentinákat lehetőleg járhatóvá tegyék, főleg az ágyúk és munitziós szekerek elébe gyakran dupla fogatokat is kellett állítani, hogy főleg az első kapaszkodókon felvontathatók legyenek. Midőn aztán az egész sereg be lett állítva a hegy tetejéig nyuló s számos emelkedésre oszló hosszú szerpentinákra, úgy hogy az eleje már ereszkedett le a lipómegyei tulsó oldalon, míg a vége csak az első kapaszkodót hagyta maga után: akkor gondoskodtak, hogy az imigyen már félig-meddig járhatóvá tett úton ne követhesse az ellenség, mert arra való volt az ásó, kapa, csákány mellett a puskapor is. Hogy ember és állat mit szenvedett e 48 órás irtóztató nehézségű és veszedelmű átkelés alatt az éhség és dermesztő hidegtől: erről csak annak lehet fogalma, a ki abban részt vett. Néha megtörtént, hogy egy szűk serpentina fordulaton, hol hóval és jéggel telt feneketlen mélységek tántogtak, valamely gyengébb alkotású terhes

szekér kereke eltört, vagy egy szegény, elkínzott ló felmondta a szolgálatot és összeroskadt, minek következtében aztán az egész utána járó sereg tovább mozgása is meg lett akasztva, mert még egy lovas katona sem térhetett ki a mélységbe rohanás veszedelme nélkül. Ilyenkor lehetett aztán hallani, — ha épen lovasság kapaszkodott utána, — olyan szemenszedett huszár miatyánkbeli variációkat, hogy még a pokolbeli Asmodeusok kara is lesüthette rá a szemét. S ilyenkor aztán rendesen az is lett a huszár és baka imádság vége, hogy az utat elálló ló vagy szekér, — lett légyen csupa legdúsabb prófunt vagy pálinkás hordóval meg rakva, — csak úgy repült lefelé a mélységbe az örökkévalóság kapuján keresztül. Daczára, hogy a fővezérség szívességéből kormánybiztosi főnököm az ő alkalmatosságai és kísérőivel együtt mindig a főhadiszállás zömének a közelében lehetett: mégis akárhányszor meg esett, hogy mi is beleestünk a most ecsetelt kegyetlen helyzetbe. Ilyenkor aztán nem használt sem pénz, sem tekintély, csak keresztényi s hazafiui türelem.

De ha kínos, veszélyes és kimerítő volt a fölkapaszkodás: még fokozottabb arányban az volt a leereszkedés a Sturecz tetejéről, hol nagy kökereszt állott, mert a kövé fagyott hótalaj szakadatlan jégsíkot képezett. A gyalogság még csak elbánt vele, mert néhol eleven szánka

módjára csúszott lefelé. De az ágyúk, a terhes szekerek, s főleg a lovasság lemenetele életveszélylyel járt. Az ágyúk kerekeit nagy erőfeszítéssel kellett még kötve is visszatartani, nehogy a sikamlós úton leguruljanak. A huszároknak meg gyalog kellett lovaikat vezetni lépésről-lépésre, nehogy lóháton maradva, az első sor lecsuszamlása esetében egész sorok leforduljanak. Midőn végre annyi kín és nélkülözés után, leért a sereg Liptómege sivar, laposabb területére: ott újabb megpróbáltatás várt rá. A szegény s gyér népességű tót falvak majdnem üresek voltak, mert az első katonáktól s főleg a volt budavári gránátos zászlóalj nagy fekete medvesüvegeitől úgy megrémült a lakosság, hogy mindenét otthagya, menekült az erdős hegyekbe. Valami harapni valóról vagy szíverősítőről szó sem lehetett, s a kinek nem volt valami a saját táskájában, hát az ugyan nézhette a ragyogó, téli csillagos eget korgó gyomorral. De legalább némileg fel lehetett melegíteni a megdermedt tagokat, mert fa lévén bőségben, bizony ott vette azt mindenki, a hol találta.

Mindaddig, míg a sereg a jobb módu, hazafias érzelmű s civilizáltabb Szepesmegyébe nem jutott: minden alkonyatkor lehangoló, sivar érzés volt, közeledni látni a végtelennek tetsző hosszú éjszakákat, mert sokszor oly nyomorúságos faluban kellett az éjszakát tölteni, hol

még a tábornokok, főtisztek s a főhadiszálláshoz tartozóknak is alig jutott egy-egy faviskó. — Hát még a szegény katonáknak és lovaknak mit kellett szenvedni! Nem egyszer megtörtént, hogy egész éjen át esett a hó, s reggel még az országút sem volt látható! — Bizony nem ok nélkül adott a történelem «félistenek» — «névtelen hősök» czímet a magyar szabadságharcz vítézeinek, mert mindezt kiállani: emberfeletti erőre s kitartásra volt szükség. Emlékezem, hogy egyszer egy oly isten háta mögötti tót falucskában borult ránk az éji sötétség, hol a főhadiszállásnak is, magával Görgeivel együtt, csak a legszerényebb szűk paplakkal kellett beérnie, az én kényelemszerető főnökömnek pedig velem, a német hadnagy s Janó huszárral együtt oly nyomorúságos vityilló jutott éji szállásul, melynek egyetlen pitvaros és konyhás szobáckáját négy porontyos tót család lakta, házi állatait is beleértve.

Főnököm ismeretes levén a táborban arról, hogy mindig el volt látva mindenféle elemőzsiás készlettel, még egy huszár- s honvédszázados is, — kikkel jó barátságot, kötöttünk, — csatlakozott hozzánk, hogy még többen legyünk az illatos levegő szívásához. — No ez volt aztán az igazi klasszikus éjszaka! Azóta sem tudom elfelejteni. Az egyik, De Grach nevű kapitány, azonban (a m. k. operaház pár év előtt volt hasonnevű tenoristájának a nagybátyja), több

napi álmatlanság s elcsigázottság után még jóízűen is tudott aludni, a pitvarba szorított tót asszony nem épen kényelmes ágyában, míg Motesiczky szarvasbőrterítőjén végig nyúlva, szívta a havannát egész éjjel, mi pedig a szó szoros értelmében nem csináltunk egyebet, mint folyton gőzölgő kannából szürcsöltük a theát s minden öt perczből egyet a lehelletet fagyasztó szabadban töltöttünk, hogy felfrisítsük tudónket a szibériai fogházak légkörével vetelkedő belélékezés további funkciójára. No, de legalább a szegény tót család kitelelt kényelmesen a vendégeitől kapott szálláspénzből.

★

Szepes-Váraljához nem igen vannak messze a braniczkói magaslatok, hol a kárpáti átkelés után legelőször állták útját a magyar hadseregnek az osztrákok. Örök dicsősége marad a honvéd-fegyvereknek e magaslatoknak szuronyostrommal való hősies elfoglalása, minek folytán meg kellett aztán hátrálni *Schlick*nek s szabad utat engedni *Görgeinek* Kassa felé. Az oroszánbátorságu *Guyon* tábornok ott ígért hátul kartácsot s elől dupla lénungot a jóformán még újoncz felsőmegyékbeli honvédzászlóaljoknak. Azontúl aztán diadalittasan haladt a sereg Szepesmegyén át Eperjes felé, folyton gyarapodván újonczozás útján emberekben s

egyéb hadjáratok anyagokban, no meg a mi legfőbb: bátorság és fegyelemben. Mert ez utóbbi ugyancsak megvolt Görgei seregében. Még a mi «Slepptau»-ba vett henczegő német hadnagyoskánk is majd megadta az árát egyszer egy honvédőrnagygyal szemben tanúsított illetlen és fegyelmet sértő magaviseletért, s hogy hadi törvényszék elé nem került: csakis *Motesiczky* közbenjárásának köszönhette.

Mindene volt a seregnek, csak pénzben látott nagy fogyatkozást a hadipénztár, melynek élén *Danielisz* ezredes, főnököm régi jó barátja állott. Többször megtörtént, hogy az intendatura a sereg napi lénungját sem tudta fedezni. Ilyenkor rendszeren *Motesiczky* expedicionális pénztára volt a kisegítő forrás, miután a kormány és a főparancsnokság közt egészen Kassáig semmiféle rendes hivatalos érintkezés nem állt fenn. Ily czímen aztán mintegy 60 ezer frt, — magyar bankjegyekben, — került elszámolás alá, s valóban ez is volt az egyedüli kézzelfogható hasznos eredménye e szerencsétlenül szervezett misszióknak, meg az a négy ezer drb körmőczi arany, melyet későbbben *Motesiczky* Miskolczon a kiküldött báró *Luzsinszky L.* tábori kormánybiztosnak szolgáltatott át. E dadalmas hadjárat fénye egész teljében Kassán volt szemlélhető, hol Görgei több napi pihenő után, seregét minden irányban fölfrísvén s kiegészítvén, előbb templomi parádét s azután

katonai díszszemlét tartott felette. Ennél szebb s lélekemelőbb látványban nem igen részesültem életemben. Az egész sereg: gyalogság, lovaság, tüzérség, s még a szekereszet legénysége is a főpiacon s az abba vezető utczákon volt felállítva s csak gyalogszerrel defilírozott el előtte, ki táborkara élén a főegyház homlokzata előtti emelvényen fogadta a különböző csapatok tisztelgését s lelkes éljenzéseit, melyekhez, hogy az óriási közönségé is örömittasan csatlakozott, mondanom sem kell.

Csak természetes következése volt e sereg diadal-mámorának az a körében már akkor erősen nyilvánult, s azután későbbben is mindig fenmaradt domináló szellem, mely magának a többi magyar hadtestek feletti elsőséget és fölényt vindikálta. S nem is uralkodott akkor más óhaj e seregben, mint, hogy ily fényes és döntő sikerű hadjárat után az ő vezérét érje az a kitüntetés, hogy az összes magyar seregek fővezére legyen. S mégis ép az ellenkező történt, sőt a kassai fényes és mámorteljes napok alatt érkezett a Debreczenben székelte Kormánytól az a hivatalos értesítés Görgeihez, hogy az összes magyar hadak fővezérévé az idegen *Dembinszky* lengyel tábornok nevezte-tett ki, valamint az az utasítás is, miszerint annak további parancsaihoz alkalmazkodjék egész seregével.

Hát ez bizony méltán ment nem várt villám-

csapás-számba annál a vezérnél és seregénél, a ki és a mely annyi emberfeletti hősi kitarítás, szenvedés, nélkülözés és halálmegvetés árán az egész Felső-Magyarországot megtisztította az ellenségtől, s melyről a magyar kormány közel két hó lefolyása alatt, azt sem tudta, hogy a felső-dunai sereg, hol és merre jár? hogy általában létezik-e, lehet-e rá támaszkodni s további sztrategiai kombinációba vehető-e? S mert e sereg az egész idő alatt, rendszeres, hivatalos kapcsolatot nem tartott fel a kormánnyal: az, ebből joggal nem azt következtethette-e, hogy általában nem is akar?

Nemcsak Motesiczky, de én is e sereg több befolyásos s mindenről jól értesült főtisztjével bizalmas viszonyban állván, teljesen tiszta képet nyerhettünk arról a Cassandra-i katonai hangulatról és szellemről, mely már Kassán felütötte a fejét, s mely a sértett önértzet és hiuság parázsa alatt rejlő szenvedély tüzetől szítva, jóformán a kényszerített alárendeltség kötelességével ment aztán a további ténykedések felé. S azok előtt, a kik az események rejtett szálait ez alkalommal közelről is követhették, ma már az is tisztán állhat, hogy az a mag, mely végre Világoson Augusztusban kelt ki, talán már Kassán lett elvetve Márczius hó felé. — A falakon belül és kívül, így történtek meg azok a végzetes ballépések, melyek többé egészséges lábra állni nem engedték a haza

ügyét. Egész sora következett az átkos személyes versenyéseknek, melyek még a legfényesebb sikereket, diadalokat is megszibbasztva, utólagosan csak arra szolgáltak, hogy mind mélyebbre ássák azt az örvényt, mely a vezéregyéniségek közt áthidalható nem volt.

★

Elbeszélésem végéhez jutottam, melylyel nem is czéloztam mást, mint hogy a magyar szabadságharcz egy eddig tudtommal még eléggé nem szellőztetett epizódját is átadjam, mint szemtanu, a későbbi elfogulatlan történetírónak s ez expedíció történetéből is meggyőződhesék mindenki arról, hogy a nagy idők hajója nemcsak a főárbocz tetején igényel nagyra temt embereket, hanem minden legkisebb kötélcsonnál is olyanokat, kik a vitorlákát szélmentében s ellenében képesek kidagasztani.

A magyar szabadságharcznak meg voltak az ő félistenekhez hasonló hősei, kikkel talán még a két nagyhatalommal is sikeresen meg lehetett volna küzdeni.

De régi átka fogta meg a magyart.

Nagy és kis vezéregyéniségei közt sokan voltak, kik nem tudták úgy szeretni a hazát, mint egymást gyűlölni!

IV.

Hangverseny zsandárkisérettel.

(1851.)

Az 1850/1-ik év volt az a magyar nemzet történetében, a melyre még a késő unokák is csak a lelegkeseredettebb érzéssel fognak visszagondolni. Mert alig volt még a világon olyan zsarnoki önkényhatalom, mely egy leigázott nemzetet annyi időn keresztül, tíz éven át, úgy vérig tudott volna kínozni, mint az osztrák szoldateszka és bürokrácia a magyart, szabadságharcza leveretése után. A nevezett két év természetesen kivált a tíz között, mert abban élte a boszú legfékevesztettebb korszakát. S a kik átélték e golgothai éveket s még életben vannak, alig van köztük egy is, a ki ne részesült volna valami olyas elbánásban, mely, ha rágondol, még ma is agyába szökteti a vért s keserűséggel tölti el valóját.

A policzáj és a zsandár: ez volt az a két hóhérvirága e kornak, mely kiölni igyekezett minden nemzeti gyökérhajtást, s ki akarta pusztítani még a magyar gondolatot is az agyból, a magyar érzést a szívből. Nem is volt akkor kivétel

semmi, még a művészet, még a dal, a zene sem ; sőt e két utóbbi, mondhatni, a legdühösebb üldözésben részesült, mert olyan mentővára volt a nemzeti szellemnek, melynek öreivel szemben úgy érezték magukat a szuronyok és a golyók, mint a kisértetes szellemekkel szemben. Ha feljűk dőfték, hát csak az üres levegőt találták, ha pedig rájuk lőttek : azok felfogták a a golyókat s visszanyujtották a szellem hóhérainak.

Már az időben, mint a magyar művészet egyik szerény közharczosának, nekem is sok mindenféle kijutott az akkori policzáj és zsandárvilág sütögetéseiből. Egy élemlényem azonban sokkal élesebb jellegű, semhogy érdemesnek ne tartanám átadni az emlékezetnek, mint olyat, mely kellő világot vet ama sötét évre, hol a raffinirozott bakó-műveletek nem egyszer karöltve jártak a késsel vágható butasággal is. Azonkívül, még annak az igazságszolgáltatásnak is helye nyilik e történet elbeszélésénél, hogy följegyzésre méltó kivételek akkor is fordultak elő a hatalom kezelői közt, kik nem mindenkor s mindenben szolgálták azt a veszett düh vakságával, hanem tudtak tárgyilagosan itélni, emberibb szívvel érezni s fenköltebb szellemben gondolkozni. Persze, hogy az ily kivételek a legnagyobb ritkaságok közé tartoztak, de mégis előfordultak s ha igen, mint idegenek, még emberibb bánásmódban része-

sítették az üldözötteket, mint ama gyászmagyarok, a kik akkor saját véreikkel szemben bakószolgálatokra vállalkoztak!

★

Az 1849. év utolsó, Szilvester-éje után az 1850. év első reggelén vértóból kelt fel a nap Magyarország láthatárán. Ez azt jelentette, hogy az egész évben ne tekintsünk reá, mert arca folyton véres fog maradni. — Pesten, a fővárosban, tölteni azt s a következő évet, bármily foglalkozása volt is valakinek, hasonló volt ahhoz, mintha életét az egykori velencei ólom-kamarák közelében töltötte volna. Egy gondatlanul kiejtett szó, egy a hazafiui érzés szent tűzéből kipattant szikra; egy rövid párbeszéd az utcán valamely «Policzáj-Aufsicht» alatt álló egyéniséggel; egy külföldi postabélyeggel kapott levél; az ember magán lakásán valamely multa emlékeztető dal éneklése vagy eljátszása a zongorán: elégséges lehetett arra, hogy valaki szorosabb érintkezésbe kerüljön az «Új-épület» falaival.

Az én sorsom is úgy hozta magával, hogy e szerencsétlen éveket Pesten töltssem. Irodalmi és művészeti élet absolute nem létezett; a nemzet szellemi munkásai szétzülve bolyongtak szerte az országban, vagy lakattal az ajkukon s bilincscsel a kezükön szenvedtek vala-

mely börtönben. Könnyebb is volt akkor Pesten megélni a kötélverőnek, mint irónak és művésznak. Magam sem igen ébredtem reggelenként valami rózsás párnákon. — Az 1851. év utolsó előtti hónapja járta; a nedves, hideg november egyik reggelén utam a «Magyar Király» szálló előtt vezetett el, melynek kapuja előtt, nem is remélve, Nagy-Várad akkori országszerte ismert híres orvostudorával, *Grosz Friggyessel* (közéletünkben szélesesen ismert dr. Csátáry Lajos édes atyjával) találkoztam, ki ép akkor szállt ki a bérkocsiból. Hozzá, mint annak előtte családom házi orvosához, nemcsak a régi hála és barátság fűzött, hanem a határtalan tisztelet is, melyet, mint fenkölt szellemű, nagy tudományu s a mellett mintaszerű emberbarát és hazafi iránt is éreztem.

— Mennyire örvendek, hogy így véletlenül találkozunk, — szólt hozzám meleg öleléssel, — hogy van, mit mivel, hogy érzi magát ebben a vérszagu városban? Vannak valami művészeti kilátásai?

— Épenséggel semmi, — felelém, — a mi pedig hogyléteemet illeti, arról jobb, ha hallgatunk. Szóval: úgy érzem magamat, mint a ki rózsakertbe indult s a helyett tövis-verembe esett.

— Tudja, mit? — folytató nemes szivü barátom, — én, ügyeimet végezve, holnap reggel indulok vissza Nagy-Váradra. Szolnoktól saját

fogatomon, mely ott vár ream. Jöjjön velem s ott rendezzen egy pár hangversenyt. A sikerről jót állok s visszatérve, legalább egy időre biztosítja anyagi nyugalját s lelkének egyensúlyát.

— Készséggel fogadnám ajánlatát, ha egy nagy bökkenője nem lenne a dolognak. Nincsen útlevelem s mint afféle szemmel tartott internálnak, nincs is semmi reményem, hogy ilyet kinyerhetnék.

— Az nem baj, leviszem én útlevél nélkül is, — bátorított a derék férfiú, — kiadom orvosgédemnek. Ne tartson semmitől. A policzájés zsandárörök az egész vonalon ismernek, mint a nagyváradi kerület katonai kormányzójának a házi orvosát; visszajövet pedig a tábornok majd el fogja látni útlevéllal.

A ki mer, az nyer, gondolám magamban, s bizva barátom nagy befolyásában, másnap korán reggel már a szállóban voltam s kevésre rá, már ott robogtunk a vasuton Szolnok felé, én pedig azonfelül bizonytalan sorsom felé.

★

Vasút az időben csak Szolnokot kötötte össze a fővárossal, azontúl az őszi és téli habarékos időszakban sártenger volt az egész alföldi síkság a bihari és erdélyi hegységekig. Ily időszakban maga a hirhedt szolnoki gát egy egész félnapot vett igénybe, míg rajta a kiválóbb

fogatok is áthatoltak, a láb- és nyaktörés veszedelmének folyton kiteve a kocsiban ülőket. Orvos barátom támaszra szorult fájós lába folytán, miért is kettős óvatossággal engedett hajtani, s ha az est beállt, akárhol talált a tanya, falu vagy város, ott meghált s reggelig tovább nem mozdult. Így aztán épen nyolczadnapra értünk Nagyváradra, kimerülten az utazás keserves fáradalmaiktól. Egészen a nagyváradai policzáj-kordonig nem igen zaklattak útlevélért, s mint a nagy hírű orvos segédje semmi gyanúnak nem voltam kiteve. De a nagyváradai kordonnál pártfogó barátomnak minden tekintélyére és ékesszólására volt szüksége, hogy passziroztasson s csakis a hatalmas katonai kormányzóra való hivatkozás imponált a gyanakvó pribékeknek.

Az osztrák kormányznak az ország leigázása után első teendője volt azt egyetemlegesen ostromállapotba helyezni s több katonai területre osztani, melyek élén egy-egy magasabb rangfokozatu tábornok állott «teljhatalmu katonai parancsnok» czímen. Alattuk állottak a területek czivil kormányzói, kik rendesen a régi, úgynevezett «pecsovics» párthoz tartozott magyar mágnási és nemesi kasztból kerültek ki. A polgári területek ismét több megyéből kikerekített főnökségekre osztattak, s adminisztrátoraik «megyei főnökök» czímet viseltek. A török világ pasái ezekhez képest valódi

angyal szelidségü parancsoló urak lehettek ; mert azok, ha a nép lefizette a kiszabott tributumokat, nem igen törődtek sem nyelvével, sem dalaival. Nem így a mi történelmünk e jeles magyarjai, kik gyakran még jobban üldöztek mindent, a mi a szabadság emlékeire vonatkozott, mint maguk az osztrákok s e részben előnyük azok felett még abban is állott, hogy jobban ismerték a helyi viszonyokat, a személyeket, s azok multját és családi összeköttetéseiket. Nem is egy példa volt rá, hogy az ilyen osztrák-magyar pasák adták ki rég elfojtott gyűlöletük s boszújok mérgét az oly családok tagjai iránt, a kikre az azelőtti időkben nem terjedhetett ki a hatalmuk. Nagy-Váradon én is két ilyen régi magyar nevü pünkösdi zsarnok gyűlölő körébe jutottam, s bár felettük állott a katonai kormányzó, a ki, — mint látni fogjuk, — hatalmas pártolómmá vált barátom s az ő meghitt házi orvosa ajánlatára mégis odáig vitték ellenem az üldözést, hogy még a nemes szívü altábornagygyal szemben is győzelmesek maradtak. De hadd kövessem az érdekes történet fonalát.

★

Braunhoff altábornagy volt az időben a nagyváradi országterület katonai főparancsnoka. Tetőtől talpig katona, szigorú kötelességtudás-

sal, de egyszersmind páratlan igazságszeretettel, finom modorral és illemérzéssel. Neve, már a mennyiben az akkori körülmények között, s az ő állásában egyáltalán lehetséges volt, csakhamar bizonyos népszerűsége is tett szert, mert a ki csak érintkezett vele, barát vagy ellenség, rokon- vagy ellenérzelmű, elvitte hírét méltányos bánásának. Nem is sokáig hagyták meg ez állomásán, hanem áthelyezték olyan tartományba, hol kevesebb kém-besugásokat kellett hallgatnia s kevesebb halálos vagy sánczra küldési ítéleteket felterjesztenie.

Másnap, a mint megérkeztünk, pártfogó orvos barátom bemutatott a főkormányzónak s egész családjának, elmondván kilétemet s nagyváradi időzésem művészeti célját, különösen kikérve a tábornok jóindulatát és pártfogását. Az egész család, mint szenvedélyes zenekedvelő, a legszívélyesebben fogadott, maga a kormányzó tábornok pedig ama kérdésemre, hogy kihez forduljak s kinél jelentkezzem célba vett hangversenyem plakátozása s megtarthatása végett? egyenesen kijelenté, hogy senkire sincsen szükségem, mert, ha ő beleegyezik, senki másnak beleszólója nem lehet. S még az nap a betejesztett műsorra sajátkezűleg írta rá az *«imprimatur»*-t.

A tábornok felhatalmazásával kezemben egyenesen a nyomdába siettem, s másnap reggel már minden utczaszögleten olvasható volt a

hangverseny műsora. Négy darabját három felvonásköz alatt voltam előadandó a «Zöldfa» vendéglő termében, hol akkor *Feleki Miklós* igazgató szintársulata működött. A darabok címei a következők voltak: 1. «*Emlékköny*» (magyar ábránd). 2. «*A hegyek közt*» zenekép Liszt Ferencztől. 3. «*Polonaise*» Chopintól, s végül: 4. «*Ne sírj hazám*» (magyar hallgató nóta). Az első és negyedik szám saját szerzeményem volt.

A mint a közönség tudomást vett e műsorról: egy pár óra alatt minden jegyet elkapkodtak. De nagy lett a ribillió a polgári hatóság körében, mely a policzajt és zsandárságot azonnal mozgósítá; ezek pedig rohantak a városkapitányhoz, hogy rögtön idéztessen maga elé s tiltsa le a hangversenyt, mely az illetékes közegek engedélye nélkül lett közzétéve. A jó urak persze nem bírtak tudomással a tábornok közvetlen írásbeli engedélyéről. Két zsandár jött utánam orvos barátom házához, hol szállva valék, hogy a kapitánysághoz kísérjen. A policzáfőnök és a zsandárkapitány már ott vártak reám. -Ez utóbbi a leghívebb mintaképe volt a katonai brutalitásnak, öles magasságu athleta termettel, torzonborz bajuszszal, mély basszus hanggal s oly mord tekintettel, minő csak a kegyetlen Alba herczegé vagy a Karaffác lehetett. A mint a városkapitány (Joanovits volt a neve, kit még az előző évekből ismertem)

bemutatott a sbirreknek, a policzjájfőnök a zsan-dárkapitánynak adta át a szót. Nem vártam udvarias üdvözlést, de legmerészebb fantáziámat is túlhaladta az a goromba megtámadás s azok a minden válogatás nélkül használt durva szavak, melyeket — persze ékes német nyelven, — hozzám intézett.

Ő: Hogy merészelt ön, (ezt németül per er fejezte ki), a mi tudtunk és engedélyünk nélkül hangversenyt hirdetni s hozzá még oly forradalmi műsorozattal, a minőt közzétett? (E szavaknál az orrom elé tartotta a nyomtatott plakátot.) Tudja-e ön (ismét per er), hogy azonnal vasra fogom veretni s per Schub kitolonczoltatom a városból, s köszönje meg, ha még hadi törvényszék elé nem fog állíttatni.

Én: Uram! felelém egész nyugodtan, elfojtva felindulásomat, ön méltatlanul bántalmaz, mert én a kormányzó tábornok Ő Exczellenziája közvetlen engedélyével jártam el. (S itt felmutattam neki nagy bámulatára a tábornoknak sajátkezű irását.)

Ő: Az nem lehet, itt tévedésnek kell lenni; Ő Exczellenziája félre lett vezetve, s ha nem, akkor nem tudta micsoda darabokat engedélyezett — ordítá inkább, mint mondá.

Én: Legyen szives kapitány úr megmagyarázni darabjaim forradalmi intenczióját, mert a 2-ik és 3-ik szám ismert zeneművek, melyek rég megjelentek nyomtatásban még a forrada-

lom előtt. Saját szerzeményeim czimei pedig úgy hiszem, inkább megnyugtatók, békítők, mint lázító.

Ő: S ön (mindig *per er*) még tagadni meri lázító intenczióját? Mindjárt megmagyarázom. Az «Emlékköny» azt akarja kifejezni, hogy ontsunk könyeket az elesett honvédek sírjára. A «Hegyek közt» Görgei apotheózisa a Kárpátokon át. A «Polonaise» a forradalmi lengyelség dicsőítése s a «Ne sírj hazám», na az meg egyenes «Anspielung» Kossuth mielőbbi visszatérésére. Ön nem fog engem is félrevezetni, mint a tábornokot, kit azonnal fölvilágosítok. Addig is parancsolom, hogy azonnal vonja vissza falragaszok útján hangversenyét.

Ezzel hátat fordított, s mint a ki valami hőstettet követett el, s mintha egy újabb felkeléstől mentette volna meg Ausztriát, a diadal brutális fenhéjazásával távozott. Én pedig elképedve álltam ennyi butaság és rosszakarat hallatára. De a mi ezután következett, arra éltem fogytáig élvezettel fogok visszagondolni.

*

Első gondom volt lakásomra térni s meczénásomat értesíteni a történekről. Ő rögtön sietett a kormányzóhoz, felvilágosítani őt ellenségeim cselszövényeiről, kik csak azért rendezték ellenem azt a zsandár-brutalitást, mert, meg

akartak alázní, a miért elmulasztottam náluk tisztelegni s kegyeikért esengeni. Pártfogóm a tábornoknak amaz üzenetével tért vissza, hogy miután a polgári hatóságok műsoromból politikai célzásokat vélnek kimagyarázni, s ennek folytán nem jöhet velük ellenkezésbe, habár meg van győződve e föltevés alaptalanságáról, mégis arra kéret, halaszszam el az az napra hirdetett hangversenyt további értesítésig, egyszerűsmind kéretett, hogy másnap délelőtt látogassam meg s az új műsort is vigyem magammal.

A városban hamar híre ment a nem várt esetenek s az elkövetett hatósági erőszak — nem pedig a műsor — csakugyan felizgatta a kedélyeket. Mindenki kíváncsian várta a dolog további lefolyását s még nagyobb érdekeltséggel nézett az elhalasztott hangverseny elé.

A nélkül, hogy feléjük néztem volna a hatalmaskodó uraknak, másnap pontosan megjelentem a kormányzó altábornagynál. A teremhez közeledve, a hol fogadott, mind jobban kihallottam abból dörgő hangját, melyen a már előre magához rendelt durva zsandár-kapitányt kegyetlenül leczkértette. Azt hittem, folytatása rajtam fog következni, de kellemesen csalódtam, mert, a mint beléptem, igen udvariasan fogadott, bocsánatot kérve a tegnapi szenvedett méltatlanságokért, s átnézve az egészen más czímű, de ugyanazon tartalmu műsort: azt, — újból ráírva az «imprimatur»-t, — ily szavak-

kal nyújtotta vissza: «Most már minden rendben van, holnap megtarthatja hangversenyét, s nem tartozik többé senkinek felelősséggel, mert azt én vállalom el».

Erre ismét a torzonborz bajszu athléta zsandár-kapitányhoz fordult, ki úgy állt előtte, mintha nyársat nyelt volna, s jelenlétemben oly keményen leszidta a velem szemben tanúsított neveletlen szavaiért és eljárásáért, hogy annak ugyan egész életére elég volt a tábornoki leczkéből, nekem pedig a legfényesebb elégtételt szolgáltatta. A legőszintébb köszönet nyilvánításával távoztam, részemről is bocsánatot kérve, hogy ha talán akaratomon kívül kellemetlen perczeinek én lettem okozója.

Másnap fényes sikerrel ment végbe a hangverseny. A terem szorongásig megtelt, ott volt a város színe-java s megjelent a kormányzó altábornagy is egész családjával. A sbirrek azonban tüntetésektől tartva, gondoskodtak elégséges detektivekről s policzáj- és zsandár-fogdmegekről. Akadt is teendőjük, mert az utolsó darab alatt többen a hevesebb vérű hallgatók közül ösztönszerűleg érezvén, hogy az mégis csak a letiltott című lehet, hangosabban fejezték ki ebbeli nézetüket, mint kellett volna, s azért huszonnégy órai kóterbe kerültek.

Nagyon csalódnék azonban a szíves olvasó, ha azt vélné, hogy ezzel véget ért e zsandáros hangverseny, mert rám nézve a java, azaz,

hogy az igazi rossza, még csak azután következett, illusztrációjául annak, hogy az időben minő véletlenségektől függött sokszor az emberek sorsa arra nézve, hogy ha nem is puska-cső elé, de legalább több évi fogságba kerüljön.

★

Könnyen elképzelhető, hogy elleneimnél a hangverseny sikere, daczára minden czivil hatóság, policzáj és zsandár-áskálódásnak, minő boszúforrás zsilipjeit nyitotta meg részemre. A nemeslelkű tábornok viselkedése is szúrta a szemöket s ellene is komplótot szöttek. Ezt pedig el nem érhatték mással, mint az ő politikai megfélemlítésével. S ebben a kerületi főnök (J—a P—r) és a megyefőnök (R—y M—ly), — mind a kettő ismert feketesárga érzelmű táblabíró volt még a 40-es évekből, *Beöthy Ödönnek* legádázabb ellenségei, — vállalták el a tizek tanácsának szerepét, különösen az utóbbi, ki széltében beszélt, hogy meg fogja mutatni a tábornokkal szemben is, hogy több hangversenyt nem fogok adni Nagy-Váradon. Hát ezt a szavát csakugyan be is váltotta, mért harmadnapra kényszerítve lettem elhagyni a várost s torony irányában úszni a sártengeren át Pest felé.

Az előadás utáni napon, ép a második hangverseny megtartása érdekében értekeztem orvos barátommal és családjával, midőn a város ka-

pitánya értem küldött, hogy jelenjek meg nála. «Ez rossz omen», jegyzém meg, bizonyára az útlevel-kérdés fog felszínre kerülni s ez esetben «Isten hozzád Nagy-Várad!» S előérzetem nem is csalt, mert a városkapitány, a mint mondá, felsőbb meghagyás következtében, csakugyan útlevelemet kérte, akarván látni, ha rendben van-e? Persze az semmiféleképen sem lehetett rendben, először mert nem volt, másodszor pedig mert a régibb, a mivel rendelkeztem, az már rég elévült. Azon ürügy alatt hagytam el a kapitányi hivatalt, hogy el fogom hozni lakásomról. Hazatérve, most már orvos barátomnak is meggyűlt a baja s felette kényes helyzetbe jött velem, mint állítólagos segédjével szemben. Sietett is azonnal a kormányzóhoz, elhatározván neki mindent őszintén feltárni s pártfogását úgy saját személye iránt, mint irántam is kikérni. Hogy ő útlevel nélkül utazó becsempészéseért miként tisztázta magát a kormányzó szigorú kötelességtudásával szemben: az az ő titkuk maradt, nekem csak azt hagyta meg a tábornok, hogy régi útlevelemet mutassam be a hatóságnál s azután jelentkezzem nála. A második hangverseny-tervvel pedig hagyjak fel egészen. Orvos barátom másrészt biztosított, hogy a kormányzó, habár kellemetlenül van érintve ez affaire által, azért segítségemre leend.

De hát mit is gondoltak ki a politikai sbir-

rek? Azzal beszélték tele a kormányzó fejét és azzal félemlíték meg, hogy én Pestről megszökött emisszárius vagyok s a művészkedés csak álarcz, mely alatt politikai misszió rejlik, s ha tovább is pártolásában részesít: állásába kerülhet. Hát mindezt az egyenes szívü, de kötelességében felette szigorú katona, könnyen el is hitette, mert útlevel nélkül való utazásom ellenem szólott, valamint a szadságharcz vezérférfiaival való ismert összeköttetésem is, a mikről őt felvilágosítani bizonyára nem késtek az ellenfelek.

Midőn régi útlevelemmel megjelentem a kormányzónál: egészen más embert találtam benne, mint azelőtt; kimért udvariassággal, — mert ez jellemvonása volt, — de igen hidegen fogadott s legelső kérdése is az volt, hogy lettem-e a további hanversenyzésről s utikészen állok-e? igenlő feleletemre egy «Passier-Scheint» vett elő, mely minden kitérés nélkül egyenesen Pestre szólott, s azt sajátkezűleg aláírva, oly utasítással, hogy azt a térparancsnokságnál láttamoztassam, e szavakkal nyujtotta át:

«Ön még fiatal ember, házi orvos barátom részletesen megismertetett családjának s önnek is a multjával; nincs okom kételkedni benne, hogy önt ezúttal semmiféle politikai indokok nem vezérelték ide, de egy jó tanácscsal szolgállok. Ne menjen bele könnyelműen oly viselkedésekbe, — kivált a maihoz hasonló viszo-

nyok közt, — melyek sorsát, sőt még az életét is csak a véletlenre bizzák. Sokkal tartozom az ön barátjának; de ön is sokkal tartozhatik neki, hogy benne szószólójára talált, mert nélküle most a legszigorúbb eljárásban részesült volna. Még ma hagyja el a várost és Pestre érve azonnal jelentkezzék a «Passir-Schein»-nal az ottani policzájhivatalnál; mondja be ott lakását, s aztán maradjon csendesen, művészkedjék s ne ártsa magát a hatóságokkal való ujjhúzásokba; mert nem mindenkor számíthat oly támogatókra, mint én voltam és orvos barátja. S most isten önnel, éljen boldogul!»

Ezek egy nemesen érző, lovagias szívű ember szavai voltak, minő abban a sötét korszakban fehér holló számba mehetett. Volt időm felettük elgondolkozni ama hat napig tartott keserves utazás alatt, míg a szolnoki vasutat elértem. — Néhány hónap mulva olvastam aztán a tudósítást Braunhoff tábornok áthelyezéséről Nagy-Váradról máshová. A bihari és nagyváradi sbirrek, bizonyára nem a legkedvezőbbeket sugták be felőle. Az egész ország alsó része fájlalta akkor távozását, mert ő az osztrák szoldateszkának egy oly kivételes képviselője volt, a kiben szív, méltányosság és műveltség lakozott. E tulajdonságokat hiába kerestük akkor a hatalom kezelőiben. Ép azért megérdemli, hogy nyoma maradjon nevének az akkori idők krónikájának a lapjain.

Így ért véget az én hangversenyem Nagy-Váradon 1851-ben, mely örökké hálás emlékezetű orvos barátom nélkül könnyen a torokomra forrhatott volna. Több évre el is ment aztán a kedvem a nyilvánosságtól, mindaddig, míg a sötét éjszaka kezdett egy kissé pirkadni, s a kelő hajnal a haza minden szellemi munkását lassanként ismét a cselekvés terére szólította. Akkor álltam be útegyengetőnek én is a magyar zene- és műirodalom katonái közé s azóta is sokszor visszaemlékezem nagyváradi hangversenyem műsorára, mely az első lökést adta ahhoz, hogy attól fogva a mai napig hű maradjak a magyar művészet jogos aspirációihoz.

v.ö.

Alamirak: irányítók és magyar. művészek hangversenye
1850-51

(Apollóniusz és Marsdiákos magyarom i parastichon-köréből)
Kém-novella, de új történet

Közreműködés: Kadamauthos.

Zem. Lapok 1854-VI. 23-30.
72

V.

Az első magyar miniszterelnöki körlevél.

(1848.)

Az utolsó 1847—48-ki pozsonyi rendi diéta alatt a politikai nagy pártok, a többféle klubok, egyesületek és szövetkezetek mellett sok oly speciális czélt szolgáló kisebb kör is alakult, melyek tagjait a baráti kötelékek mellett, a mindenben megegyező nézet, elv, nemzeti, társadalmi aspiráció s fantasztikus kérdések megvitatása tartotta össze. Volt valami a levegőben, a mi izgatta az embereket s nem hagyta nyugodni, mint mikor a tengeri madarak megérik a közeledő vihart s egymáshoz vonzódva, nagyobb tömegben csoportosulnak a hajó árbocjai körül.

Ilyen külön konventikulumokat tartó szövetkezet volt az is, a melyet *Kúthy Lajos*, — gróf *Batthyányi Lajos*, a főrendiház ellenzéki vezérének az intimusa és magántitkára — alakított s tartott össze az ő elnöklete alatt s a mely az akkori országgyűlési arany-ifjúság számos előkelő képviselőiből verődött össze, s a hol a társadalom minden rétegének szélsőségekre haj-

landó különleges példányaival lehetett találkozni. Sokszor nagy, sokszor pedig kisebb számban vettek részt ez összejövetelekben a tagok, de arra alig volt eset, hogy az elnök mellett *Lauka Gusztí* (az élczek és a szellemi szikrák élő batériája), *Zerdahelyi Ede* (a fantasztikus művész), *Lónyay Feri* (a régi gentryvilág egyik legjoviálisabb s könnyüvérű utógárdistája), *Tallián Berczi* (a flegmatikus bácskai nábob) és én (az akkori pozsonyi zene-szezon egyik kiegészítő tagja) csak egyszer is kimaradtunk volna. Az összejövetek helyiségében zongora is állt rendelkezésre, mert ha a társaság végre kimerített minden tárgyat, a mit a politika, a morál-kérdések, a bölcsészet, vallás, irodalom, művészet, magnetizmus, szomnambulizmus stb. csak nyujthattak: akkor a zenére került a sor s vagy nekem, vagy *Zerdahelyi* barátom s pályatársamnak kellett helytállani, hogy a társaság egymásra licizáló változatos s örökösen hullámzó ízlését kielégítsük. E tekintetben legkövetelőbb s a legnehezebben kielégíthető volt maga az elnök, Kúthy Lajos, a ki előtt csak egyetlen egy zene, illetve opera (Meyerbeer «Ördög Róbert»-je) képezte a tökéletesség netovábbját, minden alkalommal el is kellett aztán neki csaknem az egész zongorakivonatot játszani, különben nem volt maradása és reszketett az idegességtől. A társaság — akár tetszett neki, akár nem — ezzel

tartozott deferálni az elnökének, a ki különben is a legnagyobb tekintély szerepét játszta köztünk s a mellett ingerlékeny, sőt zsarnok természetével mindenkinek imponált. Lauka Guszti rendszeren minden alkalommal összeveszett vele, mert szerette izgatni csupa jukszból s hogy aztán megereszze szellemdús szóharczának a zsilipjeit. Sokszor homéri kaczajvett erőt ilyenkor a társaságon, mert a két sziporkázó villanytelep nem kímélte egymástól a legvastagabb élczelődés, epithetonok rakétaítcsövestől hányni egymás fejére, a minek aztán természetesen mindig az a megnyilatkozás vetett véget, hogy: «csak tréfa volt az egész». Az időben jött divatba a rengeteg furórét keltett új opera: Flottow «Márthá»-ja, a mely előbb Bécsben s utána mindjárt Pozsonyban tartá diadalmas bevonulását. Az egész világ rajongott behizelgő dallamai s pikáns rithmusai iránt. (Hol volt még akkor a Wagner-zene s a nagy kothurnusban lépdelő zenedráma?) Kúthy L. is megkedvelt belőle egynehány áriát, főleg egy akkori szőkehaju primadonna kedveért, a kit minden fellépése alkalmával pompás virágcsokrokkal tüntetett ki. De ha Ördög Róbert volt a szövegen, akkor hallani sem akart felőle. Ilyenkor nem is kellett aztán más, mint azt mondani Lauka Gusztinak: «ugyan hagyjátok már abba azt az istenverte Ördög Róbertet, játszatok inkább valamit Márthából». Mert

lett aztán ebből olyan kegyetlenül komikus szájduellum, hogy még ma is kaczagva emlékezem reá. De voltak a társaságnak olyan mozzanatai is, a hol még Lauka G. is beadta a derekát Kúthynak, mert ha ragyogó nyelvezetének szóvirágos kannáját kiöntötte s ömlött belőle az eredeti, megkapó s lebilincselő eszmék áradata: nem lehetett a 40-es évi irodalmunk e csillogó, de ép oly hamar elsötétült meteorjának az eszmeömlengéseit igazi élvezet, sőt bámulat nélkül hallgatni. Ebbeli genialitásának egyik fényes tanujelét adta az örökké nevezetes márcziusi napok alatt, a mely közvetlen összefüggésben áll az *első magyar miniszterelnöki körlevelekkel*.

*

Az 1848-ki törvények szentesítése és az első független magyar miniszterium kinevezése után határtalan örömláz vett erőt a kedélyeken s még a legnagyobb régi ellenségek is összeölelkeztek s leomlott minden válaszfal a különböző kasztok között. Hegyen-völgyön dinomdánium, muzsikaszó ütött tanyát s nem volt ember Pozsonyban sem (ha csak halálos betegség nem kötötte az ágyhoz), a ki e történelmi nevezetességű tény kihirdetésekor a szobában maradt volna; benépesültek az utcák, a terek s hullámzott a nép szerteszét örömtől ujjongva. Ez általános láz közepette kapta Kúthy L.

gr. Batthyányi L. kinevezett miniszterelnök sürgős rendeletét, hogy haladéktalanul fogalmazzon három körlevelet az események nagy jelentőségéhez és a nemzet méltóságához mért színvonalon, a melyek egyike a megyék főispánjaihoz, másika a megyei közönséghez s harmadika a városok polgármestereihez szóljon, tudatván velük a nemzetet újjáteremtő átalakulást, utasítván egyszersmind őket a király nevében a további teendőkre. De a miniszterelnök azt is hozzátette a rendeletéhez, hogy e körlevelek még az nap kinyomva s reggelig expediálva legyenek a legközelebbi postával. Kúthy Lajoson e perczben (késő este kapván a rendeletet) a legnagyobb foku izgatottság vett erőt, olyan volt, mint az állatszelistítő korbácsa előtt meglapuló tigris, de ismerte a gróf Egmont-i jellemét és erélyét, a ki nem ismert lehetetlenséget. Igen, de hol vegye elő most jurátusait, iródiákjait, hogy eleget tegyen a szigorú parancsnak? Az egész világ az utcákon hömpölygött s dolgozni az örömtől senkinek sem volt kedve. Szerencsére, mikor a rendeletet kapta, ő, Lauka G. és én szintén együtt barangoltunk fel s alá. «Fiuk — szólt hozzánk — nincs más mód, mint jertek velem a gróf irodájába, fogjatok tollat s karmoljatok lóhalálában, így talán kijövünk az idővel s egy csapásra három legyet üthetünk.» Ily válságos pillanathan s hozzá még abban az idő-

ben, ugyan ki ne állott volna be az első magyar miniszterelnök tiszteletbeli íródiákjának? Rohantunk tehát az irodába. Kúthy a szobában izgatottan fel s alá járva, először két külön eszmemenetű, de azért egyöntetű körlevelet diktált a tollunk alá. Lauka G. a főispánokhoz, én pedig a megyékhez szólót írtam, alig győzve követni a lelkesedéstől áradozó stilus eszmemenetét. Mikor elkészültünk, akkor ő maga ült az íróasztalhoz, s megfogalmazta a harmadikat is. De hátra volt még a nehezebb feladat: a kinyomatás és az expediálás. Elindultunk tehát nyomdahajszára, egy csomót végigjártunk, de sehol egy lelket nem találtunk; az összes nyomdai személyzeteknek e pillanatban kisebb gondjuk is nagyobb volt, mint dolgozni. Végre akadtunk egyre, a hol a faktort egymagát találtuk, rögtön kineveztük a miniszterelnök, az ország nevében tiszteletbeli szedőnek s addig nem távoztunk az oldala mellől, a míg a szövetet ki nem szedte, azután megcsináltuk a korrekturát, beleillesztettük a gépbe, közös erővel kinyomtattuk s szaladtunk a három nagy csomaggal vissza az irodába, hogy még az éj folyamán elkészüljünk a többi mechanikus munkával is. Mire pitymallani kezdett, szerencsésen készen lettünk mindennel; a csomagolással, a címzésekkel s az időközben hazaérkezett grófi szolgaszemélyzettel el is küldhettük a postára. Reggel aztán Kúthy tiszteletget

a miniszterelnöknél, elmondván neki minden részletét a csaknem lehetetlennek látszott expedíciónak s jelentvén, hogy első magyar miniszterelnöki óhajtása teljesült. Vajha a többi későbbi is teljesülhetett volna!

★

Így lettem én Lauka G. régi barátommal az *első magyar miniszterelnöki körlevelek* íródiákja, korrektora, kinyomtatója, csomagolója és expeditora. Büszke is voltam rá egész további életemben.

VI.

A miket nem lehet kiállítani.

(1848—49.)

Negyvenhét év választja el a ma élő és szereplő nemzedéket az 1848—49-iki nagy eseményektől. Az aránytalan többséget ma már azok képezik, a kik ama korban még a világon sem voltak vagy csak félig öntudatlan gyermekéveiket élték. Azóta már a második emberöltő járja s lassanként mind kihalnak, a kik részesei vagy szemtanúi voltak ez eseményeknek. Nagy átalakulásokat előidézett idők váltották fel egymást a lefolyt idő alatt. A kiknek meg fog adatni letűnni látni a folyó századot: azok elmondhatják, hogy látták az emberiséget kilenczven mértföldes mesés csizmákban járni; látták trónok alakjában földre szállni az ég csillaghullását; látták az emberi szellem csodás megnyilatkozásait a bámulatosnál bámulatosabb találmányokban s látták az emberi erények és sülyedések kavargó viharai közt felragyogni az égi szivárványt ép úgy, mint elborulni s lesülyedni a sötétségbe.

Az 1848/9-ki korban a magyar szabadságharcz

napja fénylett legtovább, mikor a többi nemzeteké, elérve az alászállás vonalát, már kezdett gyors tempóban aláesni. De aztán a magyar fényes napjának a lemerülése is volt az, mely a legnagyobb sötétséget hagyta maga után s midőn ismét fényesen felbukkant, hogy egy időre újra alámerüljön s aztán ismét fölkel, hogy még manapság is ragyogjon (persze a maga módja szerint): hát azóta annyi változáson ment keresztül a felülete, hogy bizony erős túbusra van szükség, ha valaki benne az 1848—49-kire akarna ráismerni.

★

Az ezredéves történelmi kiállítás tárgyai közt sok ritkabeccsü 1848—9-iki relikviával is lehetett találkozni. Vannak azonban dolgok, melyeket nem lehet kiállítani. Ilyenek: ama számos, véletlenül vagy szándékosan megsemmisült okmányok, iratok, levelezések, melyek pedig kézzelfogható s szemmel látható bizonytságot tehetnek sok oly nagyérdékű ténykedésről, melyek *szálait ma már a homály vagy a kétségbevonás fátyola fedi.*

Másrészt vannak forduló pontokat képező események, melyeket a képírás, a sajtó vagy a szóbeli tradíció megörökíthet ugyan, de a melyek még sem bírhatnak soha oly közvetlenséggel, mint a szenttanúk bizonyságai vagy

leírásai. S az ilyenekből mentől több marad az utókorra: a jövő történetírója annál tárgyilagossabban fogja majd megállapíthatni a pártatlan igazságot.

*

A magyar szabadságharcz első nagyobb kiinduló pontját habár Jellasich horvát bán s osztrák altábornagynak az országba való fegyveres berontása képezte, mely nem volt egyéb, mint az osztrák császár részéről hadizenet nélkül népjogellenes, brutális megtámadása a magyar királynak: a valódi forduló pontnak azonban még is 1848 szeptember hó 28-ik napját lehet nevezni, melyen a szenvedélytől fékevesztett nép gróf *Lamberg* altábornagyot, mint V. Ferdinánd nevében kiküldött teljhatalmu kir. biztost s így «alter egóját» az akkori Pest s Buda közötti *hajóhid közepén nem meggyilkolta, hanem a szó legszorosabb értelmében a legapróbb foszlányig szétmarczangolta.* Mert e borzalmas nép-lyncheléstől fogva aztán nem volt többé fölebbezés a békés kiegyenlítéshez. A királygyilkosságnak kvalifikált vérbűn, melyhez nyolczad napra *Latour* osztrák hadügyminiszter hasonló meglynchelése is csatlakozott, viszont vért kívánt s a kiolthatatlan boszú későbbi hóhércműveletei is mind e két tényre vezethetők vissza. Az ország ügyeinek akkori vezetői: az országgyűlés, nép, kato-

naság, sajtó, közvélemény, mind oly lejtőre jutott, melyről a visszafordulás nem volt többé lehetséges. Akarva nem akarva bele kellett menni nem a forradalomba, hanem az *osztrák császár* — illetve annak kamarillája — elleni háborúba a *magyar király* nevében. A magyar szabadságharcznak majd minden nevezetes mozzanata megtalálta már a maga szemtanúi leíróját. Négy évtized óta folyton figyelemmel kísérek minden azokra vonatkozó leírást; de a Lamberg gróf katasztrófájának részletes és hiteles szemtanúi leírásával én legalább még nem találkoztam. Megkísérlem azért azt ez úttal, mert a véletlen úgy hozta magával, hogy belesodortatván a népáradatba, akaratom ellen is közvetlen tanujának kellett lennem e borzalmas jelenet lefolyásának, melyre negyvenhét év után sem gondolhatok vissza lelkem elsötétülése nélkül. Mert irtózatos a kép, melyet egy csatatér nyújt, mikor ember ember ellen küzd, kétségbeesetten osztva és kapva a halált; de az még is csak amolyan fegyelmezett haláltusa, melynél bizonyos hősi s katonabecsületi mámor játsza a főszerepet. De mi az ahhoz a képhez, melyet egy vérszomjas, láztól üzött felbőszült néptömeg nyújt, midőn vadállatként ordítva keresi kiszemelt áldozatát, s azt azután fel is találja?! A farkas, tigris, hyéna ott hagyja áldozatát ha éhségét csillapítja. Nem úgy a vérszomjas tömeg, mert az nem elégszik meg a

halállal, hanem az élettelen véres hústömegben is vad boszút áll. De kövessük az esemény fonalát.

★

Lamberg gróf pozsonyi katonai főparancsnoknak királyi biztos s «alter ego»-ul való kinevezése 1848 szeptember hó 25-ről volt kelteztve, magyar miniszteri ellenjegyzés nélkül s oly utasítással, hogy a magyar országgyűlést haladéktalanul oszlassa fel, függeszse fel a királyi megerősítést nyert 48-iki alkotmányt, hirdesse ki az ostromállapotot, s teljhatalmu rendelkezése alá vegye az összes magyarországi katonaságot. A királyi kézirat *Mailáth Györgyöt* — az 1883-ban meggyilkolt országbíró — nevezte ki kir. helytartóul, a ki azonban e tisztet nem fogadta el. Ez köztudomásra jutván: szeptember 27-én esti 10¹/₂ órakor rendkívüli ülést tartott a magyar parlament *Pázmándy Dénes* elnöklete alatt, melyen *Kossuth Lajos* indítványozta, hogy az országgyűlés tiltakozó kiáltványt intézzen az ország lakosságához, a katonasághoz, megyékhez, a városi hatóságokhoz és a nemzetőrséghez, s hazaárulási bűnnel bélyegezze meg mindazokat, kik Lamberg gróf parancsának, intézkedéseinek engedelmeskedni merészelnék. *Kossuth* az indítványára vonatkozó s magával hozott kiáltvány szövegét is nyomban felolvastván: azt az egész ház óriási

lelkesedéssel elfogadta, azonnal kinyomatni, közzétenni s számtalan példányban az országban szétküldeni határozta.

E felette izgalmas ülés után az egész főváros valóságos lázban töltötte az éjszakát s jóformán ébren maradt minden ember, mert mindeféle rémhírek jöttek forgalomba, nevezetesen: hogy Lamberg ágyukkal s 15—20 ezernyi katonasággal közeledik a Dunán, gőzösöktől vontatott uszályhajókon; hogy az egész kormányt s országgyűlést készül elfogatni s hogy szükség esetében a budai várból halomra löveti Pestet. E hírekre a kora reggel már talpon találta az egész várost, s a lakosság, a hely- és nemzetőrség fölfegyverkezve várta az eseményeket. Egy incidens pedig még csak fokozta e rendkívüli izgatottságot.

Kassáról ugyanis előtte való nap érkezett Pestre — itt egy napi pihenőt tartva — az addig ott állomásozott «Prinz Preussen» nevezetű magyar gyalogezred, mely másnap állítólag a szerb lázadás ellen, de titkos utasítás szerint az országból való kivezetésre volt desztinálva. A tisztikar, mely többnyire németajku s erősen swarz-gelb érzelmű volt, a «Vadászkürt szállóban», a legénység pedig magánházakban lett elszállásolva. Az országgyűlés határozatából felállítandó tíz honvédszászlóaljhoz való toborzás is ez időben folyt legjavában. Mi sem volt természetesebb, mint hogy az

izgalom s a hazafiúi forrongás izzó katlanába került magyar sorkatonaság legénységére is átszállott a láz, mely az egész várost elfogta. Az ifjúság s a különféle forradalmári klubok képviselői egész nap sem tettek egyebet, mint lelkesítették szóval és vendégséggel a német kommandótól a nélkül is szabadulni hajlandó magyar fiúkat. S ez teljesen sikerült is, mert a német tisztek minden szigorú tilalma daczára, — mely szerint a legénységnek nem volt szabad szállásaikat elhagyni, hogy az első dobszóra azonnal sorakozhassanak, — a «Prinz Preussen»-eket tiz-huszával lehetett látni Pest utczáin fel s alá barangolni, dalolva s lelkesedés-ittasan éltetni a szabadságot. De még ez mind nem volt elég. Feltűzelve az ifjúságtól s egy kissé mélyebbre is nézván a kancsók fenekére, dühösen és szitkozódva tépdesték le magyar nadrágaikról a sárga-fekete zsinórokat s csapatostól jelentkeztek honvédeknek az asszentáló bizottságnál. Egynémely fegyelmezettebb altiszt, kiknek parancsul adatott helyreállítani köztük a meglazult fegyelmet, egy ideig csak tekintélyeskedtek köztük, de látván, hogy minden fáradságuk kárba vész, sőt hogy életveszélyes megtorlásoknak is ki vannak téve: felhagytak a hiábavaló munkával s későbbben maguk is verseny zsinórtépésre adták magukat. Úgy délután két óra felé az ezredes megpróbálta aztán «General-Marsch»-sal összedoboltatni az ezred

legénységét a Duna partjára, oda, hol most a Petőfi-tér van s az új palotasor terjed szét. Alig egynéhány félénkebb katona rukkolt ki, de azok is a fölfegyverzett s feldühösített nép gúnyja és szitkozódásának lettek kitéve. A német tisztetek látván a teljes kudarczot s a fékevesztett katonai forradalmat, még idejekorán elmenekültek, mert különben alighanem saját katonáiknak estek volna áldozatul.

★

A város ily hangulata közt terjedt szét a hír úgy délután 3—4 óra közt, hogy Lamberg gróf megérkezett Budára s ott *Hrabovszky* altábornagy s budai katonai főparancsnoknál tartózkodik s vele a teendők felett értekezik. *Hrabovszky* altábornagy egyike, sőt mondhatni egyedüli tagja volt az akkori osztrák szoldateszkának, a ki mint főtiszt szigorúan megmaradt a szentesített 48-iki törvények alapján s mint budai főparancsnok mindenben a magyar miniszterium rendeleteihez alkalmazkodott. Később juttatmul el is lett ítélve 20 évi várfogságra, hol meg is halt agg korban. — Ismertem személyesen még a 40-es évek elejéről Nagyváradról, hol akkoron állomásozott s hol sokat érintkeztem vele családi házunk s körünkben is. Finom modora s nagy műveltségénél fogva az egész város és megye általános tiszteletével tüntette

ki. Annyi katonai érdemjele volt, hogy ha ünnepélyes alkalmakkor mindannyiát feltűzte: altábornagyi uniformisának mind a két mell-része el lett fedve általuk. Rokonszenves alakja volt s maradt is mind végig a 48-iki mozgalmaknak. Karlovicznak, a lázadó szerbek főfőszékének sikeres bombázatásával is sok érdemet szerzett magának a magyar ügy körül. Azért is kellett oly keserűen lakolnia.

Amint az utczákon hullámzó tömeg értesült Lamberg budai tartózkodásáról: rögtönzött népgyűlések, szónoklatok tartattak mindenfelé, melyek arra tüzelték a népet, hogy vonuljon tömegesen Budára a várba, s ha kell, erőszakkal is tartóztassa le Lamberget, mielőtt még intézkedhetnék. A néparadat mindenféle eszközzel: kard, puska, szurony, kasza, fokos, vasvillával felfegyverkezve vonult iszonyú ordításokkal Budára a régi hajóhídon keresztül, mely az akkoron még csak kétemeletes angol királyné szálló s a leégett német színház (a mostani városi vigadó) helyiségei közt volt lánczokkal erősített s egymáshoz fűzött pontonokra építve. A közép kocsijáró részszel párhuzamosan, jobbra és balra, fakorlátos gyalogátjárók vonultak végig. A hajóhíd úgy pesti mint budai bejáratánál a hídpénz és vámszedő házikók mellett még külön katonai őrházak is állottak, hol rendszeren egy-egy szakasz gyalogsorkatonaság tartózkodott egy tiszt felügyelete

alatt. E helyiségeket a márcziusi napok után a pesti s budai nemzetőrség látta el őrséggel.

De azalatt, hogy a felizgatott tömeg Pesten forrongott és harcra készült: Budán a következők történtek. Lamberg szeptember 28-án délelőtt csakugyan megérkezett kisszámu kísérettel s egyenesen a budai főparancsnokságnál szállt meg, honnan *Batthyány Lajos* miniszterelnököt értesítette, hogy a délutáni órákban királyi megbízó levele felmutatása céljából fel fogja keresni. A miniszterelnök várt is reá. A találkozásnak délután 4—5 óra közt kellett volna végbemenni. Lamberg gróf úgy négy óra felé indult a várból Batthyányhoz. Hrabovszky altábornagy saját adjutánsát, *Blázovics Károly* kapitányt (utóbb honvédezredes, 1860-tól napidíjnok az osztrák állanvasútnál és még utóbb ezen társulat forgalmi igazgatója, meghalt 1890.) adta mellé kíséreeül, kit szintén jól ismertem személyesen még a nagyváradi társaságból. Finom előkelő műveltségű osztrák tiszt volt, ki nem beszélte ugyan nyelvünket, de főnöke példája nyomán, szintén őszintén rokonszenvezett a magyar ügygyel.

Lamberg, Blázovicssal egy zárt bérkocsiban épen akkor érkezett a budai hídfő és várta házhoz, midőn a Pestről jövő lázas tömeg orditozva jött vele szembe, elfoglalván az egész hid kocsijáró részét. Ezt a tömeget megelőzőleg, már korábban egy másik indult Budára,

a mely mellett azonban a Lamberg kocsija minden baj nélkül haladt el, senki által föl nem ismerve, miután polgári ruhát viselt úgy ő, mint kísérője Blázovics. Lamberget átáljában ez időben itt senki sem ismerte személyesen s Blázovics adjutánst is csak kevesen. Én épen a budai hídfőnél álltam, midőn Lamberg kocsija oda érkezett s megállott a vártaház előtt, hogy bevárja a tömeg elvonulását s aztán útját folytathassa. Betekintve a bérkocsi ablakán, fölismertem Blázovicsot, kit köszöntöttem is, nem is sejtve utitársa kilétét. A bőszült fegyveres tömeg jó nagy része, melynek zömét a dezertált Prinz-Preussen-ezred szuronypuskás s borés vérittas katonái képezték, már jóformán passzirozta Lamberg veszteglő kocsiját, midőn szembejött vele Budáról az a tömeg, mely előtte korábban átkelt s azt a hírt hozta, hogy Lamberg egy órával előbb már elhagyta Budát, tehát Pesten kell nyomában lenni. A Budáról visszatérő tömeget a bécsi aulabeli legió számos tagja vezette. Midőn a két tömeg a hídfőnél összekavarodott, hogy együttesen térjen vissza a pesti oldalra: Lamberg álló kocsiját ösztönszerűen számosan szemügyre vették s fürkésző tekinteteket vetettek a bentülőkre. Különösen kitűntek ebben a bécsi legionáriusok, a kik aztán fel is idézték a katasztrófát. Mert egy bécsi aulista felismervén Lamberget, rámutatott kardjával, a tömegnek Lamberg nevét han-

goztatva. A mi ezután következett, az maga már oly rémjelenet volt, melyet életem fogyatéig rem feledek el.

Egy pillanat alatt a kocsi körül lett fogva a felbőszült tömegtől. Ezt látván a várta nemzetőrségi parancsnoka: mintegy 30—40 főnyi őrségével rögtön háromszoros kordont vont a kocsi körül s erélyes hangon türelemre intette a tömeget, míg megvizsgálja a tényállást, ha vajjon igazat mondott-e a felismerő aulista? De valamint nem lehet szóval megállásra hajlítani a tomboló forgószelet, hogy az útjában álló fát ki ne csavarja tövestől: úgy egy vért-szomjazó tömeg szenvedélyét sem lehet semmiféle szóval még csak egy pillanatra is visszaterelni a higgadtság medrébe. A háromszoros nemzetőrségi kordont a tömeg a kocsihoz szorítá s keresztül rajta a szuronyok és hegyes kaszák egész tömege zúdult a bentülőkre. Egy pillanat műve volt s a kocsi ablakai bezúzva, bőrvédjei pedig szitává lettek átlyukgatva. Emberfeletti erővel sikerült csak a nemzetőrségnek a halásápadt, reszkető s vértől elborított Lamberget kiszállítani a kocsiból s a vártaház tiszti szobájába rövididejű biztonságba vezetni. Blázovics, hogy értesítse a várparancsnokot a történekről: vágatva rohant vissza a várba, segítséget hozandó, meghagyván a vártatisztnek, hogy addig oltalmazza Lamberget; ki a tiszt előtt igazolta is okmányaival kilétét, egy-

szersmind arra kérvén fel, hogy vezesse a miniszterelnökhöz, kinél ép jelentkezni óhajt. Ez alatt óriási tömeg verődött össze, mely se előre, se hátra mozdulni nem tudott, s mely átkozódva követelte Lamberg kiadását s készült megostromolni a vártaházat. A 30—40 főnyi nemzetőrség szuronyszegezve állta útját a bejáratnak, melyet egy ideig hősiezen meg is védelmezett. De könnyebb a Duna rohanó árját egy kosár papirossal feltartani, mint ezer és ezernyi tömeg nyomását 30—40 embernek csak öt perczig is kiállani. A vártatiszt belátván a túlerővel szemben tehetetlenségét s hogy a fenyegető veszélyt elhárítsa: kijelenté a lázongó és ordító tömegnek, a törvény, a tisztesség és lovagiasságra hivatkozván, hogy felelősséget vállal a letartóztatottért s ő maga fogja őt a miniszterelnöknek átszolgáltatni. A tömeg ebbe belenyugodni látszott, de követelte a rögtöni átkísérést. S ezt a tiszt, úgy Lamberg, mint saját és az egész őrség élete veszélyeztetése nélkül nem is tagadhatta meg, mert ha ellenszegül: pozdorjává tépi szét a nép.-Kocsi hiányában, gyalogszerrel indult meg tehát Lamberggel, háromszoros védő kordonnal vevén őt körül, ki annak közepén lépdelt véresen, reszketve és ingadozva, kezében tartva a királyi megbízó levelet.

Midőn így a menet megindult, jobbról, balról, hátulról és előlről folyton nyomva és össze-

szorítva a tömegtől: nekem sikerült a híd budai jobboldalának gyalogjáró részébe jutni, hol még is kevesebb nyomásnak voltak az ott haladók kitéve s honnan minden lépést részletesen megfigyelhettem. A nemzetőrök csak irtózatos küzdelemmel voltak képesek Lamberggel a híd közepéig sértetlenül eljutni, mert a fékevesztett tömegből egyes kaszások és szurony-puskások részint nyomatva, részint erőszakosan furakodva keresztül rajtok, folyton Lamberg s kísérei felé dőfögettek: «*üssétek, szúrjátok le!*» «*halál az árulóra!*» «*vágjátok agyon a kutya schwarz-gelbet!*» kiáltásokkal folyton izgatva egymást s mind szűkebbre szorítván a Lamberget övedző kört. Ily helyzetben egyes nemzetőrök, felhagyván a véres küzdelemmel, részint kiléptek a sorból, részint pedig maguk is kitéve az agyonnyomás és keresztülszúrásnak, tehetetlenségükben megálltak a híd közepén. A nemzetőri tiszt kivette a reszkető Lamberg kezéből a királyi leiratot s karjával támogatta. Ekkor a pesti oldal felől, hová a Lamberg fölfedezése és eszkortirozásának a híre már elhatott, óriási zshivaj közt új fegyveres és ittas tömeg közeledett. Nagy részüket szintén a dezertált ezred katonái képezték, kik ingre vetkőzve, sárga zsinórtól megfosztott nadrágjaikban, részint bakacsákó, részint honvédsapkával a fejükön, borzasztó alakokat mutattak. Szembe jött velem *Egressy*

Gábor a gyalogjárón, nemzetőri ruhában s karddal a kezében, nyomatva előre a tömegtől. Amint meglátta *Lamberget* a nemzetőri már nagyon szűkre olvadt kör közepén inogva állni, reszketve s vért izzadó homlokkal: «Szent Isten! — kiáltott fel mellém sorakozva, — ha ez az ember most el talál esni, irtózatos halált hal.» S csakugyan e perczben, a két tömegáramlat az utolsó még megmaradt néhány nemzetőrt is áttörvén: *Lamberg* utolsó ereje kimerülésében térdre esett. A mi ekkor következett: azt nincsen toll, mely leírni, nincsen ecset, mely lefesteni képes lenne! Számtalan szurony s kasza dőfött felé, egyszerre; elterült a földön, s teste minden részéből csurgott a vér. Egy percz alatt szét volt tépve, szaggatva, úgy, hogy egy nagy vértócsánál s alaktalan hús- és ruhatömegnél egyéb nem volt többé belőle látható. «Irtóztató népitélet!» kiáltott fel *Egressy* s mindketten borzadva fordítottuk el fejünket a velőtrázó látománytól.

De a nép dühének vadállati megnyilatkozása még csak ezután következett. Száz meg száz kárd, kasza és szurony hegye osztozott a test- és ruhafoszlányokon. Az egyikén egy kéz vagy láb vagy hédarab, a másikon egy-egy ing- vagy ruhafoszlány volt látható, melyeket a tigrisekké változott őrjüngök mint diadaljeleket mutogattak a népnek, szerte hurczolván szét az utcákon! Nincs arról szó se, hogy

Lamberg meggyilkolt teste, — a mint ez a történelemben ma már szerepel, — a Károlykaszárnyába vitetett volna eltemetés végett. Nem maradt abból egy porczika sem, eltűnt az a föld színéről mindenestül, mint egy téztagyűrmány, melyen ezer és ezer ember tapos keresztül, mindeniknek a lábán maradván belőle egy-egy foszlánydarab.

*

Az 1848—49-iki eseményeknek sok mindenféle jelenetét s hatását volt alkalmam látni, de ahhoz egyik sem hasonlítható, melyet Lamberg meglínchelése után a főváros képe mutatott. A mint a vérszomjas tömeg mindenfelé szétoszlott s az emberek elkezdtek higgadtabban gondolkodni a megtörtént felett: olyan hangulat szállta meg a lelkeket, melyhez csak az lehet hasonló, midőn egy magát hősi halálra szánt várórség, semhogy megadja magát, meggyújtja a puskaporos hordókkal kapcsolatos kanóczot s martírszerű merev nyugalommal várja a megsemmisítő felrobbanást. Mindenki tisztába jött vele, hogy ezután a magyarnak csak élet-halál harca következhetik s mindenki a szerint alakult át, a mint ezt vagy azt az útát határozta el követni. Az est beálltával az utczákon mindenféle kisebb-nagyobb csoportok alakultak s nyomott hangulattal beszéltek meg a bekövet-

kező eseményeket. A mai Gizella-téren akkoriban csinos kioszk állott, mely minden délután és este rendes gyűlhelye volt nemcsak a fővárosi élit-világ-, az országgyűlés felső- s alsóházi tagjai-, írók- és zurnalisztáknak: hanem a kormány tagjainak is. Rendesen ott lehetett látni az atléta termetű s oroszlánhangú *Wesselényi Miklóst*, körölte *Nyáry Pált*, *Pázmándy Dénes* alsóházi elnököt, *Szentkirályi Móriczot*, *Madarász Lászlót*, a forradalmi szellemű «egyenlőségi kör» elnökét, a valódi nagyhatalommá nőtt «Márctzius 15-e»-nek íróit, *Bajza Józsefet*, a Kossuth-hírlap jámbor szerkesztőjét, *Bónis Sámuel*t, a törhetetlen hazafit, s az akkori közélet számos irányadó képviselőjét. Néha gr. *Batthyány Lajos*, *Deák*, *Klauzál* s *Mészáros* miniszterek is megjelentek e nyilvános politikai gyűldehelyen, honnan nem egyszer messze kiható eszmék, jelszavak, mondások, no meg természetesen mindenféle izgató hírek kerültek forgalomba.

Lamberg meglinchelése napján, a már hűvös őszi est daczára is, zsúfolásig tele volt e helyiség s kívül is különféle csoportok képződtek, mert késő esti órákban tartandó országgyűlés lett összehíva. Ember ember hátán állt a teremben és a karzatokon, feszülten várva a parlament határozatát. Az elnök, hogy megnyissa az ülést, már csak *Kossuthra* várt, ki rövid szabásu attilában, kihajtott fehér inggallérral s kard

dal az oldalán jelent meg. Arcza sápadt s rendkívül izgatott volt. Perczekig tartó falrengető éljenzés fogadta, midőn a szószékhez közeledett. Mindenki tisztában volt vele, hogy a koczkavető véres esemény után a jövő minden szála az ő kezében van. Megindulva, majdnem reszketeg hangon kezdte beszédét, szembe állítva az osztrák kamarilla minden kigondolható törvénytelen műveletét a magyar törvényes alkotmány jogaival. Megrázó hatalmas szónoklatával — a ház egyhangu lelkesült helyeslése kíséretében, — oda konkludált, hogy a nemzetnek szigorúan meg kell maradnia a törvényes alapon s hogy a míg V. Ferdinánd magyar király, ki a 48-iki törvényeket szentesítette, viseli fején a koronát, ha kell, fegyveres erővel is érvényt kell annak szerezni. A parlament e határozatának lett aztán kifolyása, hogy az eredetileg csak tíz honvédszászlóalj felállítása száznál is többre lett kiterjesztve, mely szám aztán — mint tudva van — későbbben még egyszer annyira is emelkedett.

Vajjon hová lett az a királyi leirati okmány, mely Lambergét már akkor a magyar alkotmány megsemmisítésére «alter ego»-nak nevezte ki teljhatalommal, s mely a magyar-osztrák háborút kiegyenlíthetlenül felidézte? Midőn a

nemzetőri tiszt, — kinek nevét ma már szintén homály fedi, — a katasztrófa utolsó perczében kezéből kivette szemem láttára, vajjon megőrizhette-e a megsemmisüléstől, vagy sikerült-e neki azt a kormányelnök kezéhez eljuttatni? ki tudna ma már erre hitelesen megfelelni? Annyi igaz, hogy a szabadságharczi emlékek kiállításán nem volt látható, pedig annak egyik legfontosabb fordulópontos okmányát képezhetné.

A szabadságharcz után működött osztrák vérbíróságok, mindent elkövettek, hogy Lamberg gyilkosát kiderítsék, sőt egy nemzetőrségi altisztre ki is vélték sütni a gyilkosságot, s mint ilyenre kimondták a halálítéletet s fel is akasztották. *Kolosy* volt a neve s elő is fordult az akkori hivatalos lap vérbírósági ítélethirde- tései közt. Azonban az osztrák hiéna-biróságok boszút lihegő undok eljárásának e ténykedése is bizonyítja, hogy hány ártatlan véret ontotta ki pusztá ráfogás vagy hamis tanuskodás alapján. Mert a ki — mint én — szemtanúja volt a katasztrófa lefolyásának, csak absurdumnak nyilváníthatja a meggyilkolás egyéni ténykedését. A dolog úgy történt, a mint leírtam. Az az aulabeli, a ki legelőször felismerte a kocsiban Lamberget s rámutatott kardjával, semmiképen sem kvalifikálható egyszersmind gyilkosának is, mert csak a személyi identitást állapította meg. Mikor pedig a híd közepén térdre

esett s egyszerre keresztül taposott rajta a tömeg s aztán szétszedte a testét, hogy ki mérte rá az első halálos dőfést a számtalan közül: ez többé soha konstatálható nem lehetett. Mert valamint ha egy embert tojásnagyságu jégzápor zúz össze, ki nem deríthető az az első jégdarab, mely reá hullott: úgy volt Lamberggel szemben is. Őt nem egyes ember, de még egyes emberek sem, hanem egy egész dühös népáramlat linchelte meg. S ez a történelmi valóság.

★

Ha 1848—49-iki emlék-tárházamban kutatok, ott a sok között, különösen két oly nagyfontosságú okmány tárul lelki szemeim elé, melyek megsemmisülésére éltem fogytaig csak mély sajnálattal gondolhatok s annyival is inkább, mert azokról egy történelmi forrás vagy feljegyzés sem tesz említést, vagy ha teszen, (mint Görgei István terjedelmes munkája és okmánytára), hát azokat *apokrifeknek* bélyegezi. Én pedig határozottan állíthatom, hogy léteztek, mert saját-szemeimmel olvastam s egészen a világsi fegyverletétel utáni napokig (mint *Bónis Sámuel* kormánybiztos titkára), okmánytáskámban tartogattam. Aradmegye *Borosjenő* községében semmisítettem meg mind a kettőt több mással egyetemben, bátyám: *Ábrányi Emil* unszolására, ki *Szemere Bertalan* miniszternek

volt titkára, Pest bombázatása alkalmával pedig Kossuthtól *Irányi Dániel* kormánybiztos oldala mellé volt beosztva. Az egész szabadságharcz lefolyása alatt keletkezett okmányok közt kevés volt hozzájuk hasonló érdekességű, mert ha meglennének, meggyőző bizonyítékot szolgáltatnának arra nézve, hogy a muszka politika és szoldateszka mennyi raffineriával élt már hetekkel Világos előtt, hogy magának a szabadságharcz egyik legdöntőbb tábornokát s általa Magyarországot megnyerhesse, s a csár lábai előtt láthassa. Mert nem kevesebbet tartalmaztak azok, mint a Komáromtól levonuló s a váczi csata után a muszka seregtől üldözött, de Rimászombaton pihenőt tartott Görgei tábornoknak tett fegyverletételi — illetve békekötési — feltételeket, *Sass* orosz tábornoktól felajánlva s aláírva, *Paskievics*, a csár «alter ego»-ja nevében. Garantírozattak bennük: az V. Ferdinánd király által szentesített 48-iki törvények; továbbá amnesztia, szabad elvonulás, a közlegénységnek; a tiszteknek pedig kardjuk megtartása mellett vagy szabad elvonulás, vagy egy tiszti ranggal fölebb való belépés az orosz seregbe s végül: a magyar papirpénz beváltása. Hivatalosan lettek ez okmányok *Bónis* kormánybiztossal közölve további intézkedés végett, háromnapig fegyvernyugvás kikötése mellett, mely alatt határozott válasz lett kérve a kormány részéről. De ez egyenlő

volt a lehetlenséggel, miután a kormányt — még akkor se vasút, se telegráf nem létezően, — csak gyaníthatólag is, legalább 40—50 mértföld választotta el a seregtől. Hogy mi célja volt e politikai s katonai egyezkedési játéknak, talán pusztá időnyerés mindkét részről; vagy a két ellenünk szövetkezett ellenséges haderő közt fenállt versengés hangsúlyozása szemben a magyar közvéleménnyel; vagy már előzetes út egyengetése az egy hónappal később beállt gyászos eseményeknek? Azt hiszem, ez sohasem fog tisztára kiderülni s a későbbi történetírók is csak pusztá föltevésekkel fogják rá megadni a feleletet. Annyi bizonyos, hogy midőn a magyar kormány értesülést nyert Bónis futárja által a muszka ajánlatokról: nem vette a dolgot minden komoly megfontolás nélkül, mert gr. *Batthyány Kázmért* és *Szemere Bertalan* minisztereket azonnal Görgei táborába küldte, kik azonban vele már csak Szabolcsmegyében Vámospércsen találkozhattak, ép a debreczeni szerencsétlen csata lefolyása alatt, mely aztán *Nagy Sándor* tábornok hadtestének teljes szétveretése s szétzúllásával ért véget. A miniszterek késő estig hallgathatták másfél mértföldről az erős ágyuzást, sőt még az ezredek s zászlóaljok puska-sortüzeit is; de a rimaszombati tárgyalásokról többé természetesen szó sem lehetett.

Ez eseményekkel szemben arra a kérdésre

sem igen fog a történetíró soha tiszta s őszinte földerítő feleletet adni, hogy miként történhetett az, hogy a Debreczenben győzedelmeskedett Paskievics seregzöme, daczára a másfél mértföldre táborozó magyar sereg tetemes meggyengülésének Nagy Sándor hadteste elvesztése által, azt nagy túlerővel nem hogy megtámadhatta s valószínűleg külön szintén megsemmisíthette volna: hanem egy lépést sem tett ellene, sőt kényelmesen engedett neki időt a levonulásra egészen Aradig, — beletudva ebbe a Nagy-Váradon töltött több napi pihenőt is? — S bár a levonulás Debreczen s Vámspércstől Aradig majd tíz napig tartott, mégis a két ellenséges sereg közt többé egy puskalövés sem történt, sőt Nagy-Váradon a püspöki rezidenczia, mint a magyar főhadiszállás központja, nem egy muszka tisztet látott ki- s bejárni s a magyarokkal békepoharakat üríteni. Mind ezek oly tények, melyek megtörténtek s melyekről még számos élő tanú tehet bizonytságot. A rimaszombati megsemmisült okmányok s ez incidensek közt bizonyára kellett összefüggésnek lenni, csak hogy ép ellenkezőleg végződött a dolog, mint a hogy a muszka ajánlatok szóltak. Mit nem érnének azok az okmányok, ha láthatók, olvashatók volnának?

S mennyi lehet még olyan, melyek különféle úton-módon megsemmisültek, hogy örök némaság, sötétség terüljön a magyar szabad-

ságharcz számos oly ténykedésére, melyek valódi motivumai felett ép úgy nincs tisztában a mai, mint nem lesz soha az utókor sem! Ezekkel szemben, csak az élő tanúk bizonyosságai, leírásai pótolhatják a hiányt, összehordván sok oly hecses adatot, melyek aztán fényt áraszthatnak a rejtett szálak sötétébe s fáklyát adhatnak a történetíró kezébe, hogy tisztábban láthasson, mint a hogy különben a pártérdek vagy a subjektív befolyások alatt keletkezett véleménybogok ködében teheti.

VII.

Augusztusi napok.

(1849.)

Vámospércs hajduváros, Szabolcsmegye legutolsó keleti kiszögellése Biharmegye határánál. A negyvennyolcz év előtti s a mai *Vámospércs* között csak az a különbség, hogy azóta vasúttal közelebb jutott a világhoz, máskülönben ma is csak ott áll, mint a hajdu-király: *Bocskai* korában. Dombon épült sugár kálvinista tornya ma is csak úgy tekint le végig a nyiri homokbuczkák hullámzó tengerére, mint 1849 aug. 2-án. Úgynevezett városháza és paplakjának a tájéka is a régi. Nyári esténkint, a kapufélfa melletti padokon ma is csak úgy pihenőt tartanak tele korsókkal a tereferelő komámasszonyok s a piros pántlikás hajadonok s a botos hajduk, kisbírók és bakterek, ma is csak úgy hányják-vetik az ország dolgát, vagy bóbiskálnak, mint akkoron. De minő más képet nyújtott aug. 1-én 1849, mikor oda az napon délután — *Nyiradonyból* jövet — *Görgei* Arad felé vonuló seregének két hadteste egy napi pihenőre megérkezett és tábort ütött! Harmadik hadteste (a

Nagy Sándoré) párhuzamosan haladt vele Debreczennek tartva, hol szintén pihenő táborba volt szállandó. De minő pihenő lett abból! Olyan, melynek nyomában a halál kaszája járt, ásóval, kapával, hogy feltöltse sírhalmokkal az Alföld homokkal ölelkező fekete Kanaán-síkját. Vajon fog-e még Vámospércs valaha annyi edzett magyar vitézt, szabadsághőst látni, mint azon a két napon? Azt hiszem, még ma is azokról beszélnek a hajdu nagyapák az unokáknak.

Nyíradonyban, augusztus 1-én reggel, egy napi szabadságot kaptam főnököm *Bónis Sámuel* tábori kormánybiztostól, hogy a szomszédos Szent-Gy.-Ábrányban lakott szülőimnél látogatást tehessek, kik akkoriban ott éltek félreesőleg s elvonultan a zajló világtól. Régi hű lengyel szolgám volt egyedüli kísérőm, ki mint katona, még az 1831-diki lengyel szabadságharc után szakadt Magyarországba. Váratlanul, este felé érkeztem meg. Atyámat, ki nagy vagyonának javarészét fényes kastélya és angol parkjára (most gr. *Szapáry Gyula* volt miniszterelnök tulajdona) költötte, a park völgyére néző verandáin találtam, gondolatokba mélyedve mint Máriaust Carthago romjain. Eseményszámba ment már akkor az Ábrányi-kastély előtt a kocsizörgés; anyám kíváncsian is szaladt le emeleti lakásából s aztán elhalmozván öleléseivel, vége-hossza nem lett a kérdezősködéseknek a család szétszórt tagjai, az ország

ügyei, a háború esélyei, a magyar tábor, a muszka invázió s még számtalan másról. Hát bizony egyikre nézve sem szolgálhattam valami örvendetes, megnyugtató válaszzsal. Végre is meg kellett ígérni anyámnak, hogy másnap visszatérőleg elviszem magammal a táborba, hogy lássa a Sisiphus-i köveket hengergető névtelen hősöket s hogy személyesen is üdvözölhesse Görgei tábornokot, kinek édes anyja, legjobb ifjúkori barátnője volt a kassai növelében.

*

Másnap, augusztus 2-án, délután úgy két óra-kor, könnyű bricskán elindultunk az alig egy órai távolságra eső Vámospércs felé. A hőség rekkenő volt, a nyári levegő meg nyomott, mint a kedélyünk. De alig értünk ki a falu határából, mikor egyszerre erős, egymást sűrűn követő ágyúdörgések reszkettették meg a levegőt. Oly közelnek tetszettek, mintha csak a Vámospércs alatt kezdődő másfél mértföld széles debreczeni erdő alján dörögnének. Később belevegyültek az ágyúk bömbölésébe a gyorsan egymást követő gyalogsági sortűzek is. Egy nagy dimenzióju csata képe tárult fel képzeletünk előtt. Anyám bizonytalanságtól gyötörtetve, visszafordulásra kért; én kötelességemre hivatkozva, még gyorsabb hajtásra ösztönzém a lengyel hőst, ki hangjáról azonnal fölismerte a muszka batteriák intenzivitását.

Már-már úgy tetszett, mintha ép a csata derekára érkezniénk Vámospécsre. Mintegy fél négy óra lehetett, mire a helyszínére érkeztünk; azt hittük, egy lelket sem találunk a táborban, de mily nagy volt a csodálkozásunk, mikor a honvédséget szuronygútlak mellett sütni, főzni, a huszárságot lovat abrakolni, itatni, szénát hordani, a tüzérséget pedig az ágyúk mellett ülni, pipázgatni, a tiszteket sétálni, szivarozni, a fővezért pedig törzskarával együtt a paplak udvarán kiterített gyékényeken heverészve, cigarettázva az ágyúdörgést, sortüzeket hallgatva s mindenféle megjegyzéseket téve találtuk. Megmagyarázhatlan katonai stratégiai rejtély előtt állottam. Fölkerestem a kormánybiztost, tőle felvilágosítást, utasítást kérve.

A muszka sereg zöme Paskievics herczeg személyes vezetése alatt — mondá izgatottan — egész erejével támadta meg Nagy Sándor hadtestét Debreczennél, ki, mint a lövésekből is kivehető, bizonyára kétségbeesett harczot folytat ellene maroknyi seregével. Ha az itt veszteglő két hadtest oldalba támadná, a míg nem késő, támaszkodva Debreczen fölkelő lakosságára, nem tudom hová dölne a harczy szerencse. Interpelláltam is a tábornokot — mondá — de csak azt feleli, hogy a hadi taktika s a sereg biztonsága a passzivitást parancsolja.

E közben az ágyú- és puskatűz mind intenzi-

vehbé lett, hol közeledett az erdő túlsó vége felé, hol meg eltávolodott, míg végre úgy este nyolcz óra felé egészen elcsendesült minden.

Ez alatt érkeztek a táborba gróf *Batthyány Kázmér* külügyminiszter és *Szemere Bertalan*, miniszterelnök, mint *Kossuth* küldöttei, kiket még a rimaszombati muszka békeajánlatok tárgyalása végett menesztett a tábornokhoz, a kivel azonban már csak itt találkozhattak meglehetősen elkésve. Mozdulatlansági interpellációjukra ők is csak a fentebbi választ kapták. A két miniszter és Bónis kormánybiztos azután tanácskozássra vonultak vissza, melynek eredménye az lett, hogy a kormányzó követői azonnal visszafordultak Nagy-Várad felé, hol a kormányzó várakozott rájuk; mi pedig visszamaradtunk, bevárandók a kritikus helyzet fejleményét. Mert a legegyszerűbb észjárásu vámospércsi hajdú is csak úgy okoskodhatott, hogy, vagy győzött Nagy Sándor, s akkor a hadsereg vámospércsi zömének ki kell annak előnyét zsákmányolni, vagy pedig tönkreveretett: s ez esetben volt annyi esze a muszkának, hogy győzelmét ő zsákmányolja ki s még az éj folyamán végezni fog az amúgy is meggyengült, elcsigázott s tőle másfél órányi távolságban sziesztázó két hadtesttel. A harczy készenlét s a küzdelmi elszántság tehát mindenki arczáról le volt olvasható. De a következő megmutatta, hogy a muszkának, daczára fényes debreczeni

győzelmének, — részéről tiz állván egy ellen, — bizony nem volt annyi esze, hogy 20—30 ezer embert küldjön Vámspércs bekerítésére, mi által vagy tizenkét nappal megelőzhetette volna a világosi fegyverletételt. Vagy talán maga sem akarta? Vagy nem volt ideje Debreczen felprédálása folytán? Vagy akkor már úgyis tudta, hogy a mi késik, nem marad el? De a dologban mégis az volt a legmegfoghatlanabb, hogy augusztus 2-től fogva, Aradig még tiz napig masiroztunk egész kényelemmel. Nagyváradon még három-négy napot is rostokolva, a nélkül, hogy a muszka és a magyar sereg csak egy puskalövést is váltott volna többé egymással. Azóta is sokat töröm e taktikai talányon a fejemet, de még nem sikerült olyan katonai zsenire találnom, a ki megmagyarázta volna, azaz: hogy közel állván akkor a kulisszák tolószögös falaihoz, én bizony meg is tudnám rövid szóval magyarázni, de hát inkább a t. olvasóra bizom, ha e visszaemlékezésemet figyelmére méltatja.

Midőn augusztus 2-án 1849-ben az est homálya borult Vámspércsre s midőn láttam, hogy az egész tábor nyugalomra hajtja a fejét fővezérestől együtt: visszakisértem anyámat az elhagyatott kastélyba s érzékeny búcsut vettem atyámtól, kit nem is láttam többé. Mély csend terült el a kis hajduvároson és a táboron, mire visszatértem. Bárkit kérdeztem, senki biztosat nem

tudott mondani a debreczeni eseményekről. Bónissal csak úgy ruhástól ledőlve vártuk a virradatot, mikor úgy három óra felé éjfélt után heves kardcsörgés ébresztett fel szundikálásunkból. A tábornok egyik hadsegéde: *Fráter Pál*, Nógrádmegye egykori alispánja és országgyűlési követe rontott be hozzánk azzal a hírrel, hogy staféta jött, tudatván Debreczen katasztrófáját. E hirre mindenki várta a tábori alármat s a rögtöni indulást. De bizony ismét csak szép csendesen maradt minden s Phœbus szekere már jó magasra hágott, mikor az első katonai sorok megindultak Nagy-Létán át Nagyvárad felé. A sereg aztán ment-menegélt rendes lépésben és menetekben, míg csak aug. 13-án a Világos előtti síkon sorsához nem ért.

*

Nagy-Létán a tragédia közé egy olyan komikus mozzanat is vegyült, melyre valahányszor visszagondolok, mindig derűltség fog el, kivált ha Bónis arcát varázslom vissza emlékembe. Története rövid, de jellemző. A görömbői csata után Miskolczról hirtelen kellett távozni s a kormánybiztosnak nem maradt ideje a várostól a hadipénztár számára kölcsönképen felajánlott százezer forintot átvenni. Nagy-Kállóban az ottani orosz papot kérte fel, hogy menjen Miskolczra s mint a muszka kordonokon

legkönnyebben átsikolható egyéniség, hozza el a pénzt s vigye utána. Bizott benne, mert rég ismerte s hat gyermeknek is az apja volt. El-látta bőven arany- és ezüstpénzzel meg osztrák érvényü bankóval, mintegy ötszáz forint erejéig. Az aprópénz, az ezüst és arany, akkor már fehér holló volt. A legkisebb pénz, a tíz, a százforintos magyar bankó járta. Nagy-Létán a várva-várt orosz küldött helyett egy megyei lovas-hajdu prezentálta magát *Kállay Emánuel* akkori szabolcsmegyei alispántól küldve, nagy paksa-métával, melyben nyolcz darab ezres volt magyar bankóban, mint a megye gyűjtése a honvédek számára s azonkívül öt darab magyar százas, melyet mint kapott utipénzt az orosz pap küldött vissza, nagy bocsánatkérő levél mellett, értésül adván, hogy nem volt bátorsága családja iránti tekintetből nekimenni a veszedelmes útnak. Vagyis: szépen felváltotta magyar százasait jó csengésü arany-ezüst pénzre és ropogós osztrák bankóra! «*Greca fides nulla fides!*» szolt Bónis félig nevetve félig hosszankodva, egy pár szabolcsi ős kifejezéssel körülteremtettéve mondását.

Rengeteg százas és ezres magyar bankó gyűlt akkor össze Nagy-Váradon. De annyi orosz aranyrubel is volt ott már akkor forgalomban, hogy akár mindet fel lehetett volna vele váltani. Hordta, vitte a sok muszkatiszt «*sans gêne et sans peur!*»

nyjjetant a Varórnapi kysaj
1892 évi 25. sz. ban (junius 19.)

VIII.

A magyar koronázási mise történetéhez.

(1868.)

Érdekes és tanulságos története van e koronázási misének.

E sorok írója is még egyik életben maradtja ama nyolcz tagból állott — hogy úgy mondjam, — titkos komiténak, melynek (a mint látni fogjuk) egyedül volt tulajdonítható, hogy a nemzettel kibékült magyar király föl-szentelt fejére Magyarország hercegprimása nem a bécsi «Hofkapelle» karnagyának német, hanem a nagy magyar művész (Liszt) misezeneje mellett kérhette Istentől az első áldást.

A nyolcz közül hatan már a boldogok álmát aluszzák, míg rajtam kívül még egy (Reményi Ede) tanuskodhatik a történetről.

★

Midőn 1865-ben a mai «nemzeti zenede», fennállásának negyedszázados ünnepélyét tartotta, annak vezényletére *Lisztet* volt szerencsés megnyerhetni, a ki Erzsébet oratoriuma első be-

mutatásával s tizenennyolcz évi hallgatás után, első nyilvános zongora-hangversenyével ez ünnepélynek európai fényt és érdekeltséget kölcsönzött. A mester, ittléte alatt sokat érintkezett *Scitovszky* hercegprimással, a ki őt már az 50-es évek elején fölkérte ünnepi mise írására az esztergomi bazilika fölszentelése alkalmából. 1865-ben, midőn már kilátás nyílt arra, hogy király és nemzet közt létrejön a kibékülés s így a koronázás is megtörténik: *Scitovszky* hercegprimás tehát már akkor azt az óhajtatást fejezte ki, hogy a ki az esztergomi misét megírta, az írja meg a magyar koronázási misét is. — Midőn pedig az alkalom erre mindinkább közeledett s erre nézve a fejedelem beleegyezését is kinyerte: a dolgot bevégezettnek tekintette. Később *Simor* foglalván el a primási széket, a koronázás közeledtével az új főpap is megújítá elődje fölkérését Liszthez, b. August Antal által. Műtörténelmi érdekűnek tartom Liszt erre vonatkozó válaszelevelét b. Augusthoz egész terjedelmében közölni. Liszt Ferencz levele francia nyelven, 1867 márczius 13-ról kelt Rómából s így szól:

«*Paratum cor meum. Cantabo et psalmum dicam.*» (Készen van szívem dicséneket zengeni.)

«Ez rövid válaszom, igen t. barátom, melynek hódolatteljes átnyújtását kérem *Simor János* hercegprimásnak, kinek egyszersmind áldását kérem fejemre:

«Midőn a megholdogult *Scitovszky* hercegprimás abbéli óhaját fejezte ki előttem, hogy a magyar király Ő Felseége koronázási ünnepélye alkalmával tőlem szeretne egy új misét előadatni s általam igazgatva látni: azonnal hozzá kezdtem annak megírásához. E mise kivonati vázlatával már kész vagyok s még csak hangszerelnem kell. A koronázási legmagasabb ünnepély folyamát és *Scitovszky* hercegprimás utasítását tartva szem előtt, misém időtartamát a lehető legrövidebbre szabtam; meg fogja önt lepni eljárásom, melylyel az eszmék összpontosítását elérnem sikerült, minden előadási nehézség nélkül. A lemásolást czélszerűbbnek vélném Pesten eszközölni. Három hétnél többet nem venne igénybe a kiiratás, s egy hét elég lenne a próbákra.»

«Mielőtt véglegesen bevégezném művemet s elküldeném kéziratomat, várom az erre *szükségelt felsőbb rendeletet*, melyet sem megelőzni, sem eredménytelenül kikérni nem érzem magamat feljogosítva, de fölhívatom esetében, csak édes kötelességet érzek annak becsülettel és hálás készséggel megfelelni».

Több hét telt el e levél vétele után a nélkül, hogy ez ügyben valami hivatalos lépés történt volna. De annál nagyobb izgalmat keltett úgy a sajtóban, mint a művészeti körökben az az elterjedt hír, hogy a bécsi udvari körök ellene vannak Liszt magyar koronázási miséje elő-

adásának az egyházi szertartások alatt, még ha az ünnepély Magyarország fővárosában történik is, mert az udvari házszabályok alapján, császár- vagy királykoronázáskor csak is az udvari «Hofkapelle» ad hoc karnagya által írt misezene szerepelhet. S ezzel szemben aztán úgy látszott, hogy az «udvari házszabályok» hatalmasabbak még a legbefolyásosabb személyek közbenjárásánál is. A hazai közvélemény — bár keserűséggel eltelten — kezdte a dolgot bevégzett ténynek tekinteni. Eközben azonban megalakult az a fentemlített bizottság, mely célul tűzte ki minden követ megmozdítani, nehogy a magyar király koronázása alkalmával, a magyar művészet ily mellőztetésben részesüljön. E bizottság tagjai voltak: b. Augusz Antal, Engeszer Mátyás, Erkel Ferencz, Huber Károly, Mosonyi Mihály, Reményi Ede, Rosty Pál és e sorok írója.

Minden tag számára ki lett jelölve a működési kör. E sorok írójának feladatul jutott «Zenészeti lap»-jával folyton ébren tartani a sajtó terén az agitációt. B. Augusz Antalnak és Rosti Pálnak (ki Trefort sógora volt) összeköttetéseiknél fogva a felsőbb egyházi és világi körökre hatni volt feladatuk. Erkel Ferencznek és Huber Károlynak, mint a nemzeti színház karnagyainak, a művészi körökben kellett a hangulatot ébren tartani. Mosonyira, ki Liszt vezérkönyvi kézírása olvasásában a legjártasabb

és legbiztosabb volt, az a feladat várt, hogy mi-helyt Rómából megérkezik a kézirat: azt haladéktalanul tisztázza le két példányban. Engeszer pedig az egyik példány után gondoskodik a zene- és énekszólámok sokszorosításáról, nehogy, ha jobbra fordul a legmagasabb körök hangulata: a bécsi «Hofkapelle» azzal állhasson elő, hogy a lemásolási nehéz munkát lehetetlen eszközölni az idő rövidege miatt. Reményi Edére, kinek számára a mise híres «Benedictus» hegedű-szólamja volt írva és szánva, — a nagy közönség közt, a hangok «mitrailleuse»-ének minél intenzívebb kezelése volt bizva.

Folytak tehát az aknamunkák, — bár mind hiába, — míg végre a bizottság buzgó tagjai egy utolsó döntő lépésre határozták magukat.

A bizottság t. i. elhatározta, hogy ez ügyben egyenesen *Erzsébet* királynéhez fordul, kinek meleg rokonszenve a magyar nemzet iránt általános imeretes volt, s őt kéri fel: vegye hatalmas pártfogásába a magyar géniust. A bizottság, e sorok írójának indítványára *Falk Miksát*, a ki *Erzsébet* királynét magyar nyelvre tanította s a ki a Felsőleges asszony nagyrabecsülését bírta, kérte föl, hogy ez ügyben a királynénál közbenjárni s őt a magyar koronázási mise előadatásának pártolására megnyerni sziveskedjék.

Falk készséggel vállalkozott a közbenjárásra s alig egy pár hét lefolyása után e sorok írója már azzal az örvendetes hírrel lephette meg

társait, hogy Falknak hozzáintézett levelét bemutatlhatta, melyben biztosítja a bizottságot közbenjárása sikeréről, kilátásba helyezvén egyzersmind, hogy egy pár nap múlva, maga herceg *Hohenlohe* főudvarmester fogja hivatalosan és sürgősen felkérni Lisztet miséje vezérkönyvének egyenesen hozzá való beküldésére, hogy az a koronázási aktus alatt előadható legyen. A hivatalos fölkérés azután csakugyan meg is történt, de azontúl többé semmi.

Mindez május hó vége felé történt, közvetlenül, június 8-ika előtt, s csak akkor tűnt ki igazán nagy előnye annak, hogy a vezérkönyv és szólamoknak már korábban két példányban letisztázása, készenlétkben találta a szerzót, ki így a fölkérésnek azonnal eleget tehetett, mert különben bizton leszorult volna a programmról az időrövidség folytán.

De ha már nem lehetett többé meggátolni a magyar koronázási mise előadását: hát legalább háttérbe kellett szorítani a magyar művészeket, mint annak ily alkalommal kompetens előadóit. S ez aztán sikerült is ama bécsi köröknek, melyeknek zokon esett ez ügyben a királyné — terüket keresztülhúzó — beavatkozásának a sikere. Mert nem volt többé hatalom, mely kieszközölhette volna azt, hogy ne a «Hofkapelle» vörös frakkos és fehér nadrágos zenészei, hanem magyar zenészek szerepeljenek Liszt személyes vezénylete alatt a koronázási aktus alatt.

Liszt helyett *Herrbeck* udv. karnagy tanította be s igazgatta a misét, a «Benedictus» hegedűszólót pedig nem *Reményi*, hanem *Hellmesberger József* udv. versenymester játszotta.

Liszt maga, mint szerző, — bár a fővárosban időzött, — sem a próbákra, sem a koronázási misére hivatalos meghívást nem kapott. Jelen volt azonban előzőleg az utolsó próbán s azután a misén is a templom kórusán, de csak *Herrbeck* és *Hellmesberger* magán meghívása, illetve fölkérése folytán.

Hanem az igaz, hogy aztán a «vox populi» oly elégtételt adott neki s benne a magyar művészetnek, szemben a bécsi czopffal, minő csak nagy ritkán fordul elő egy nemzet demonstratív életében. Harmincz év után, még ma is lelkesítő hatással lehet mindazokra, a kik tanúi voltak a jelenetnek.

Az történt ugyanis, hogy *Liszt*, nem várva be a megkoronázott király s fényes kíséretének megindulását a budai várból, hogy Pestre jöjjön át, előbb az eskütéri s aztán a Ferencz-József-téren felállított királydombon négy világtájraváló kardvágási szertartás végzésére, hanem jóval előbb megindult egymaga, minden kíséret nélkül, gyalog visszatérendő lakására, a belvárosi plébánia-épületbe. — A budavári Mátyás-templomtól kezdve, az Albrecht-úton, a lánczhidon, a Ferencz-József-téren, a Dunaparton keresztül, egészen az Eskütérig, a nép százezrei képeztek

sorfalat a számtalan tribünök díszes közönségétől szegélyezve. Mindenki várta a gellérthegyi ágyúk dörgését, mely jelzendő volt a királyi menel elindulását. De ezt egyszerre egy elementáris erővel kitört éljen-dörgés előzte meg az egész hosszú vonalon. A budai Albrecht-úton kezdődött s tartott az Eskütérig. Mindenki azt hitte, hogy a dörgő éljenek a közeledő díszmenetet illetik, pedig csak a nagy művész ünnepélyes alakja volt látható, ki a nép hosszú kétfelé oszlott sorfalai közepén haladt meghatottan egymaga, ünnepi fekete talárban, hajadonfővel, oroslánsörényü haját lobogtatva a nyári szellő, s folyton hajlongva a tömegnek e nem várt s önkéntelenül megnyilatkozó ovációjára, mely láthatólag ép úgy megindította, mint feszélyezte. De hát nem szabadulhatott s egész hazáig ki nem térhetett többé előle. Erre illett aztán igazán, hogy: «vox populi, vox Dei!»

IX.

Egy áldozat.

(1849.)

Az 1849-ik év utolsó negyede úgy választja el magától az előző három évnegyedet, mint a hogy elválasztja magától a sötét éjszaka a nappalt, vagy a temető az életet.

Abban az évben kegyetlen hideg tél uralkodott. De mire a tavaszi szellő meghozta az első ibolyát, a győzelmes magyar sereg az egész vonalon hirdette a szabadság diadalát. Szép, dicső napok voltak azok, melyekre a még élő tanúk a lelkesedés varázsával emlékezhetnek vissza. A szerenesétlen moór-i csata után, két fő irányba oszlott szét a nemzeti hadsereg január havában; az egyik rész túl a Tiszán, az Alföld hólepte síkságain sorakozott, Debreczenre támaszkodva, hova a kormány és az országgyűlés is székhelyét áttevő; míg a másik — *Görgei* vezénylete alatt, — Váczon át a bányavárosoknak, illetve a Kárpátoknak vette az útját, egészen elszigetelvén magát úgy a kormánytól, mint a hadsereg többi részétől. Kevés oly merész *diversiót* tud a hadászat története fel-

mutatni, mint a minőre ez alkalommal e magyar hadvezér vállalkozott. Oldalt és szemben, elől és hátul, túlnyomó s jól fegyelmezett ellenséges sereg fogta körül s hogy előre hatolhasson, szurony és ágyúval kellett magának folyton utat törni. S mégis, minő példátlanul fényes lapját képezte e *diversio* a magyar szabadságharcnak. Vajha e fényt egy félévvel későbbben el ne homályosították volna az események!

A sors úgy hozta magával, hogy azon év február havában nekem is e hadsereghez kellett csatlakoznom, melynek aztán egész Márczius végeig, Kassa-Miskolczig kísérője valék. Ez idő alatt nem egy alkalmam nyílt csodálni a magyar honvédek hősi elszántságát úgy a pusztító elemek, nélkülözések, mint a halállal szemközt. Mert a ki tudja, hogy a legszigorúbb tél közepén hogyan néznek ki: a Tátrahegység, a Sturecz szerpentinái és magaslatai, csak az képes elképzelni, hogy minő hősiesség kívánlatik, azon katonai cakk- und pakkal áthatolni. Hát még megvívni és bevenni a Branyicskói-hegyszorost és meredekséget!

De az 1849-ki honvéd, nemcsak a csatában tudott elszántan meghalni a *hazáért*; hanem azonkívül is meg tudott válni az élettől: *becsületből* és *honvédi önérzetből*. S ennek egy eklatáns példáját elevenítem fel ezúttal emlékeimből, mely mozzanatnak itt a fővárosban szemtanúja voltam.

1849 október havában, midőn Komárom vára az utolsó, még számbavehető biztos menhelye is a magyarságnak kapitulált, s midőn kevéssel utána, benépesültek a börtönök s bő aratása volt a bakónak: az egész országban megkezdődött a kegyetlen hajsza a bujdosó honvédek ellen. Az első kiadású zsandárok, mindenütt lánczra fűzték a lappangókat s vittek besorozás alá, vagy egyszerűen főbelőtték őket, ha legcsekélyebb ellentállásra merészkedtek. Nemcsak a vidéken, hanem itt a fővárosban is alig volt ház, hol egy-két menekült honvéd ne rejtőzött volna. De a spiczlik fajtájának a magva is az akkori időben lett elvetve s a napi krónika nem egyszer konstatalta, hogy az elvetett mag mily gazdagon burjánzott fel. Akkoriban nem is volt ritka eset, a főváros utczáin policzájok és zsandárok szuronyai közt párjával összekötött lappangó honvédeket látni, a mint kísérték őket be a «Neu Gebäude»-ba. Ki tudná megmondani, mennyi esett áldozatul s mennyinek sikerült még is a hazafias érzelmi lakosság támogatása mellett megmenekülni!

Már Deczember hava is vége felé járt s még mindig tartott a vérszomjas hajsza. Az időben magam is, mint aféle «Policáj-Aufsicht» alatt álló, művészkedő pesti lakos, nem egyszer voltam tanuja az ily utczaifogdosásoknak. Lakásom az akkoron még csak «Hochstrasse» (most «Arany-János») nevet viselő utczában volt, a Dunától

menve a jobboldali sor utolsó három emeletes házában, a melyben *Kornél* fiam is született 1849 decz. 26-án s melynek magas tűzfala zárta be az utca végét, alatta egy rozzant földszintes zsindelyfedelű házikóval, mely szegény napszámosoknak szolgált lakhelyül. A nap ép lemenőben volt, midőn lakásonra tértem, de már messziről nagy csoportulatot vettem észre ép lakházam kapuja előtt, mely fel s alá hullámozva kíváncsian tekintgetett fel a ház tűzfaltól határolt tetejére. Később megtudtam, hogy valami feketelelkű spiczli feljelentést tett, hogy a házban szintén rejtegetnek honvédeket. Nosza jött is azonnal a policzáj és zsandár az üldözésükre. Mert tudni kell, hogy az akkori katonai kormány nemcsak a feljelentőket jutalmazta busásan, hanem az elfogó közegeknek is külön lénungot adott, minden honvédfej után. A mint utóbb értesültem, a házban különféle név és foglalkozás alatt lappangott három névtelen hős ellen történt a feljelentés. Kettő még idején neszét vette a dolognak s más városrészbe menekült. Azokért persze a ház-mestert tették felelőssé, s mert többé elő nem tudta őket keríteni — s tán nem is akarta, — jó ideig megülte a börtönt s még hálát adhatt Isteneének, hogy mint forradalmár-rejtegető, az ostromállapot paragraphusai szerint szűkebb érintkezésbe nem jött a kötéllel. De a szegény harmadiknak már nem volt ideje a menekü-

lésre, mert a mint a fogdmegek beléptek a ház szűk udvarára s maguk után bezárták a kaput, két zsandárt állítván annak őrsegeül: az emeletről-emeletre felhatoló hír épen a ház padlásán érte, a hol el volt munkával foglalva. Mit tehetett mást kétségbeesésében, mint hogy a padlásnyíláson kimenekült a fedélzetre s ott sétált mezitláb, nyugodt resignatióval. Talán mondani is felesleges, hogy az üldözők minden zegezugát felkutatóván a háznak, végre a padlást vették szemle alá. Az egyik policzájnak az a furfangos gondolata támadt, hogy kidugja a fejét az egyik nyíláson s széttekintsen a fedélzeten. Midőn az ott sétáló honvédet megpillantá, visszahuzódott s kis idő multával csak azt látta a lent hullámzó tömeg — velem együtt, — hogy a padlás minden nyílásából egy-egy szuronyos policzáj dugja ki a fejét. A honvéd, nem látván menekülést, nem a megadásra gondolt, hanem egészen másra, mert szorosán a tíz-tizenkét öl magas tűzfal széleig hátrált. A tűzfaltól messzebb eső nyílásokból, a policzájok mintegy derékig emelkedtek ki s csak a honvédhez legközelebb esőn át búj ki egészen egy merészebb, s magához vevén szuronyos puskáját, annak hegyével elérni törekedett a menekülőt, ki a tűzfal legszélső határáig hátrált. Vérlezítő, izgalmas jelenet fejlődött ki, melynek látása visszafojtotta a nézők lélekzetét. A boszút lihegő, felzaklatott tömeg han-

gos átkozódásban tört ki s fütyölni, lármázni kezdett az üldözőkre. Az elszánt hős fölemelt fővel tekintett le a tömegre, míg taglejtéseiből ki lehetett érteni, hogy inkább kész a mélységbe leugrani, mint magát megadni. Az üldöző policzáj, végső merészségre vetemedett; ismét visszavonult s csakhamar szintén mezitláb és töltött fegyverrel jelent meg, a nyiláson át a tetőzetre kúszván. Még a többiek is, a kik csak derékig látszottak ki a nyilásokból, megdöbbenve nézték társuk vakmerőségét.

S az a jelenet, mely most kifejlődött, hajmeresztő volt s ki nem megy emlékeimből. Az üldöző, egy pár lépést közeledett a honvéd felé, de midőn kinyújtá a karját utána, hogy megfogja: az üldözött hirtelen megfordult s átkot szórva ellenére, levetette magát a mélységbe. A tűzfal aljában állt rozoga ház tetejére esett s mint valami lágy tészta. összelapult és szörnyet hall. A tömeg egy ekkeseredett felsikoltása kísérte az esést s oly dühös izgalomba jött, hogy katonaságnak kellett jönni, nehogy szétlépje a házban benmarad policzájokat és zsandárokat. Még késő estig is hullámozott a nép a helyszínén és a hozzá vezető utcákon s katonai fedezet alatt vonulhattak csak vissza ez izgalmas jelenet okozói.

Ma száznál is több lap jelenik meg a fővárosban. Akkor alig egy pár s azok is szájkosarat hordtak. Másnap az ujdonsági rovatban csak

annyit lehetett olvasni, hogy a policzáj ismét több lappangó honvédet fedezett fel a fővárosban, kiket besorozás végett átadott a katonai hatóságnak. Hogy mi történt a Lipótvárosban? Arról csak azok után értesült az elkeseredett lakosság, a kik véletlenül — mint magam is — tanui voltak a fent leírt barbár jelenetnek.

Egy házban lakván az említett három lappangó honvéddel, sokat találkoztam velük, kis bejárásom alkalmával. Mind a három számos győztes csatában vett részt s a ki leugrott s inkább a halálba ment, mintsem megadta volna magát, őrmester volt a 7-dik zászlóaljából s érdemkereszt birtokosa. A két elmenekültet soha többé azután nem láttam, de a magát meg nem adott hősnek én is elmentem a temetésére. A Rókusból vitték ki a még akkor egészen új kerepesi sírkertbe, nagyszámu résztvevők kíséretében.

★

Az akkori idők honvédei közül, számosan haltak inkább ily s ehhez hasonló hőshalált, mintsem szolgaságra és kinoztatásra engedték volna magukat hurczoltatni. Abból a fajtából valók voltak, mely az első Napoleon Waterloo-i gárdáját szülte, a mely meghalt, de nem adta meg magát!

X.

Wagner, Liszt s a francia-német háború.

(1870.)

Az átalakító nagy világesemények, melyek jó és rossz következményeikben századokra szoktak kihatni, nem mindig vezethetők vissza nagyméretű indító okokra. Sőt ellenkezőleg, a történelem számtalan példája bizonyítja, hogy valamint egy óriás lavina lesiklásához, vagy egy tengeráradat gáttöréséhez gyakran a legcsekélyebb fizikai okok is elégségesek: úgy az egyes nemzeteket sarkaikból kiforgató katasztrófák lőporkamaráját is leggyakrabban egy véletlen, egy nem várt s gyakran alig sejtett szikra szokta légbe röpíteni.

Vajjon ki hinné, hogy az 1870-iki francia-német háború fergetegének lecsapó villámát is, nem csak az akkori irányító s döntő diplomáciai s katonai körök, hanem főleg egy nagy befolyású zeneköltő: *Wagner Richárd* gyújtotta fel? S pedig mégis úgy van, habár e tekintetben, nem is örökítete még meg nevét a történelem. Nagyon kevesen tudták akkoriban — s tudják még ma is — ennek a rész-

leteit s a kik tudták, hallgattak vele, részint nem akarván ezzel is a nagy művész kiható ténykedései felett a Sais fátyolát föllebbenteni, részint pedig kimélvén ennek az elhallgatásával a mindenható fejedelmek s diplomaták prestige-ét. Egy másik nagy zeneművész volt a dologba legfőképp beavatva, a ki, mert az első sorban döntő állami s diplomáciai körökkel szoros viszonyban s érintkezésben állott, nem egyszer játszott akkor az egyik félle szemközt a Cassandra s a másik félle az engesztelő géniusz szerepét. — Ma már föltárható, hogy e másik nagy zeneművész senki más nem volt, mint *Liszt Ferencz*.

Mert nagyon téved, ha valaki azt képzeli, hogy az oly művészeti világnagyságok, minők Wagner és Liszt is voltak, kik életükben a fejdelmektől, s a világi, egyházi s szellemi hatalmak képviselőitől kezdve, le egészen a nagy tömegek régiójáig, a legkülönbözőbb természetű összeköttetéseket, befolyásoló viszonyokat folytatnak, más egyébbel nem foglalkoznak, mint csak pártitúrák írásával, operák színrehozatalával, vagy hangversenyek rendezésével. A műtörténelem számos példával illusztrálja az ellenkezőt s nem egy művész, tudós, vagy író nevét jegyezte fel, kik koruk világeseményeire irányító s gyakran döntő befolyást gyakoroltak.

A fenti két művészeti nagyság is ezek közé tartozott. *Wagner R.* — mint tudja mindenki —

határtalan intímusa volt II. Lajos bajor királynak, a kit — iránta való fenkölt rajongásánál fogva — minden irányban oda volt képes hangolni, ahová akarta. Nemcsak intím körben, hanem levelezéseikben is *te*-gezték egymást s a király Wagnerre, mint órákulumra hallgatott. *Liszt F.* pedig nemcsak az egész világra befolyást gyakorló római kuriával, hanem majd minden európai fejedelmi udvar köreivel is benső viszonyban élt s emellett történetesen a 70-iki francia-német háború kitörésekor, még ipja is volt *Olivier*-nak, a hatalma tetőpontján állt III. Napoleon francia császár első miniszterének. Liszt, túlnyomó francia rokonszenvéről, általában ismeretes volt. Jóformán Parisban nevelkedett s világhírének első fénysugara onnan lövelt szét. Francia szellemmel táplálkozott, francia géniusz lelkesíté s életének legbübájosabb emlékei Paris s a francia föld egéről mosolyogtak reá. Wagner R., kinek Liszt szintén ipja lett, ép ellenkezője volt az ő francia szellemének és rokonszenvének. Német sovínista a késhegyig, s francziagyűlölő az engesztelhetlenségig. E két szellemi nagyság, míg a művészet terén egymás felé vonzódott, az irodalmi, társadalmi s politikai eszmék világában egymással ellenkező pólusokat képeztek. Wagnert, Németország érdekeihez saját nemzetisége, a német szellem fensőbbségének saját magában képzelt megtestesülése s

számtalan más helyi s magánérdekek csatolták. Lisztet, tisztán művészeti érdekek, emellett családi kötelek, meg a szász-weimari nagyhercegi család iránti hálás ragaszkodás fűzték hozzá.

Az itt elsorolt viszonyoknál fogva, mi sem volt természetesebb, mint hogy e két művész végzettszerű szerepet játszik századunk nagy világdrámájában.

★

A t. olvasó bizonyára önkénytelenül is azt a kérdést fogja fölvetni, hogy miután állításom szerint is csak kevesen bírnak e történelmi incidens tudomásával: hát én miként jutottam hozzá? A felelet egyszerű, mert minden kérdés vagy dicsekedés nélkül mondhatom, hogy eltekintve az évek ama hosszú sorától, mely Liszthez különféle művészeti s hazai érdekszálakkal fűzött s különösen négy éven át egy házban, szomszéd laktársi viszonyban élvén s folyton érintkezővel vele: ez idő alatt oly szoros s minden irányban oly fesztelen, bizalmas viszony fejlődött ki köztünk, a minővel talán kevés intimusát tüntette ki. Hosszú téli estéken, midőn került a társaságokat s csöndes kontempláló órák után, mintegy lelki szükségét érezte gazdag élményei készletéből az érdekesebbeket föltárni, nem egyszer volt alkalmam az ily szellemi emócióinak bizalmi levezetőjeül szolgálhatni. S az ily esték egyike szolgált egyszer alkalmul arra is (az 1877—

78-iki orosz-török háború idejében), hogy a szóbanforgó incidens diplomáciai leplét szel-
lőztesse előttem.

Az akkori napi események s politikai kombinációk képezték a négyszemközti eszmecsere anyagát, melyek őt eszmelánczolatnál fogva, rendesen a 70-iki francia-német háborúra terelték, melynek szörnyű gyászos kimenetele a francziákra nézve, élete utolsó napjáig mély keserűséggel töltötte el, s melyet egész Európára nézve végzetes kalamitásnak tartott.

«Bizonyára ma másként állana Európa ügye s jövője is másként alakulna, — kezdé érdekes leleplezéseit, — ha vőm *Olivier*, s maga *Napoleon* császár is több hitelt adnak biztos információkon alapult értesítéseimnek, mint ama szűk látkörű s könnyelműen hiszékeny diplomatáknak, a kik elaltatni engedték magukat s kik mint elbizakodott Góliáthok, figyelembe sem vették a Dávidok parittyaköveit. A diplomata Góliáthokkal szemben egy ilyen Dávid volt *Wagner Richard* is.

Mert tudni kell, hogy a francziák csak is úgy mentek bele a végzetes háborúba, hogy biztosra vették Ausztria-Magyarország s ennek befolyása folytán Dél-Németország s a poroszellenes kisebb német államok támogatását vagy legalább is szigorú semlegességét, Bajorországgal mint főhatalommal az élükön. Hiába volt minden óvó figyelmeztetés. Vak bizalommal

rohantak a tisztánlátók előtt világos veszedelembé. Midőn Napoleon megüzente a háborút Poroszországnak: ez, óriási erőfeszítéseket tett Bajorországnak a német hadiszövetségbe való bevonására. De II. Lajos bajor király részint családi, vallási kötelekeire s tradícióira, részint a diplomácia előterjesztéseire támaszkodva, máskül ellenzegült a csábításoknak. Azonban a történelem tudja, hogy a világ nagy meglepetésére mégis egy huszonnégy óra alatt aláírta a poroszokhoz való csatlakozását s az indulásra való parancs királyi dekretumát. S ez döntött, mert egész Németországgal s az akkori francia sereggel oly annyira düpirozott Napoleon, nem vehette fel a keztyűt. Ausztria-Magyarország pedig, a déli államok elszakadásával nem tarthatta tanácsosnak a tényleges támogatást s a szigorú semlegesség köpenyébe burkolódzott. A diplomácia nem szokott valami sokat adni az eszközök megválogatásának erkölcsi elméletére s onnan veszi azokat, a hol leginkább hiszi feltalálhatóknak saját céljai elérésére. Wagner óriási befolyását is ismerte a fiatal, rajongó s iránta emberfeletti hallucinációval viseltető bajor királyra, s nem is volt szükség valami nagy rábeszélő tehetségre, hogy Wagner megfeleljen a feladatnak, a ki soha sem tudta elfeledni azokat a megaláztatásokat, a melyeket Párisban s a francia földön kellett eltűrnie. E mellett gyűlölte a fran-

czia szellemi supremáciát, melyet károsnak hirdetett Németországra nézve s mely ellen már a 60-as évek végén erős támadást intézett «Kunst und Politik» című művében. Semmi sem volt hát biztosabb, mint az, hogy ha Lajos bajor királyt valami s valaki megingathatja s halluczináló lelkének egy szerencsésen felhasznált izgatott percében elhatározásától elterelheti: az csak Wagner ékesszólása s lángelméjének s a királyra ható dialektikájának sikerülhet. És sikerült is, a végzetes huszonnégy óra alatt. Olivier, a francia diplomaták, a császárné, a ki leginkább erőszakolta a hadüzeneletet, s maga Napoleon császár is, a ki különben csak ingadozva engedte magát tovasodortatni, eleve figyelmeztetve lettek e körülményre, s jóakaróik kérve kérték, hogy ne építsenek Péter-sziklákat a bajor király politikai jellegére, mert könnyen csalódhatnak. De pusztába kiáltott szó volt a jó tanács; a koczka el lett vetve s a gyászos eredményt fekete lapjára írta a történelem!»

Így végezte reám örökké emlékezetes szavait, melyekből mindent meg lehetett érteni.

Liszt a háboru kitörését megelőzőleg, több ízben megfordult Párisban s ott több időt töltve, sűrűn érintkezett nemcsak veje Olivier révén az irányadó francia politikai körökkel, hanem a császári udvarral is. A midőn pedig a háború kitört, hazájába vonult vissza s onnan követte

vérző szívvel az általa oly hön szeretett francia nemzetet lesújtó gyászos eseményeket. Napoleon császár s vejének dicstelen bukása mélyen lehangolta, annál is inkább, mert párisi jóslatait még képzeletén felül is teljesedésbe látta menni. Ekkor történt leánya Cosimának is második férjhezmenetele Wagnerhez. Hogy aztán a kettős dráma: a családi és a világtörténelmi, egészen le nem sujtották: azt csak szelleme fenköltségének, magasztos vallásos idealizmusának és további hivatásáról való erős meggyőződésének lehet tulajdonítani. A majd két évig tartott véres háború alatt, mondhatni, tünnetőleg került Németországot s utána ha meg is fordult ott egyes városokban, — leginkább magánügyei rendezése végett, — összesen alig pár óra terjedt ottani időzése s az év nagy részét hazájában vagy Rómában töltötte. Pedig ép ez időszakban halmozták el a német hatalmasságok, élükön az új német császári és a bajor királyi udvarral, a legfényesebb ajánlatokkal, hogy állandóan magukhoz csatolják művészeti nagy nevének nimbuszát.

*

Németország aztán páratlan kitüntetésekkel halmozta el Wagner Richárdot. Az a Németország, mely a győztes háború előtt legnagyobb drámai zeneköltőjét, nemcsak, hanem mondhatni, egyik legkimagaslóbb géniuszát, minden-

nemű mellőzéssel, sőt méltatlan üldözésekkel gyötörte, akkor a tenyerére vette s úgy hordozta meg dicsőséggel. Midőn 1871-ben a mérséken szerencsés és diadalmas hadjárat után, a német nemzet ép II. Lajos bajor király kezdeményezésére, Vilmos porosz király fejére tette a német császári koronát, melynél Wagner szintén elmondhatta, hogy «quorum pars magna fui» s midőn megkomponálta a híres «*Kaiser-Marsche*»-ot, egyszerre nagy zeneköltő lett még Berlinben is, a honnan pedig, jól tudjuk, hogy legelőször röpült világgá az ellene s iránya ellen faragott «*Zukunft's-Musiks*»-féle gúnyoros elnevezés. A hol csak megjelent, diadalünnepeket rendeztek dicsőítésére, s a császári udvar, a vaskancellár, a tábornagyi kar, az egyetemek, városi hatóságok, színházak, műtestületek, szóval: az egész német nemzet átszellemült egyszerre wagneristává! Az igaz, hogy a francziák milliárdjaiból még sem jutott számára silány 500,000 tallér az általa tervezett minta-színház fölépítésére (pedig ép a német művészet dicsőségére tervezte). Későbbben magán s más, nemzetek adakozásaiból kellett nem is Berlinben, Drezdában vagy Münchenben, hanem az igénytelen Beyreuthban rögtönöznie, hanem azért — mert hiszen az olcsó hála, kiváló német tulajdonság, — kiadta neki részét a színházi s hangversenyi tapsokból, nemkülönben az ünnepi szónoklatok és tósz-

tokból. Hanem hát aztán, Wagner sem maradt adósa hálás (?) nemzetének. Kezébe vette a tollat, a melylyel nemcsak operai partitúrákat tudott írni, s hátat hasító ostorrá változtatta, a melylyel miután (hozzá nem méltóan) elébb megcsapkodta az elbukott és lelánczolt francia oroszánt: a saját maga nemzetheliét is vérig ostorozta. Nem is fogadott el aztán semmi kitüntető ajánlatot a milliárdok uraitól; visszavonult beyreuthi tuskulánumába, a melyet bajor koronás barátja emelt számára fejedelmi fény és kényelemmel, hogy ott Coriolan-i hajlammal elmélkedjék a diplomáciai hála kicsavart citromhéjáról.

S minő játéka a sors szeszélyének! Wagner és Liszt: ma már mind a ketten csöndes emberek s ép ama Németország földjében nyugosznak, a mely őket politikai s nemzetiségi érzületek, elvek s diplomáciai ténykedések tekintetében egymástól oly annyira szétválasztá. Mert ellentétesebb két természetet, emberileg divergálőbban érző két szívet s az emberiség érdekében különbözőbben gondolkodó két agyat alig lehet képzelní, mint Wagner és Liszt voltak. A művészeti nagy kérdések, reformelvek s emellett a családi kötelékek s a közös színhelyek, a hol művészetileg egy irányban működtek, külsőleg bizonyos szorosabb szolidaritást hoztak ugyan közöttük létre: de hiányzott belőle az az őszinte, leplezetlenül összetartó, benső lelki harmónia,

mely a világ s az élet minden momentuózus helyzetében, az «egy szív s egy lélekben» talál kifejezést. Az egyik (Wagner) a fékezhetetlen szenvedély, ambíció s az erőszakoskodó hajlam mintaképe, a ki nem ismer kiméletet s nem válogat az eszközökben, ha érdekeinek kielégítése forog szóban; emellett Schopenhauer-i lélekbontó s gyötrő bölcséleti teoriákra támaszkodó, önző naturalista. A másik (Liszt) az önmérséklet, a szívjóság, az áldozatkészség, előzékenység s a valódi keresztényi türelem, megadás példánya, a ki nem kér soha tanácsot a zajló szenvedélytől, felejt és megbocsát, tesz és nem kérkedik vele, s terem, követi géniuszát, nem hogy általa az egyéni anyagi érdekeket szolgálja, hanem hogy a közös emberiség javát s a magasabb eszmény áldásait növelje.

Ilyen volt korunk e két kimagasló lángelméjü művésze, a kik szellemi erejükkel nemcsak a művészet specziális birodalmát tágitották, hanem az államélet, társadalom, közművelődés s nemzeti átalakulások hullámnzó harczaiból is kivették a részüket. Mert a szellemi hatalom, nyilatkozzék bármely téren oly mérvben, minővel e két lángelme rendelkezett, olyan mint a villanyfolyam. Mindenütt ott van, s ott is kihatólag működik, a hol láthatlan. Így működtek ők is egyszer egy úton, máskor meg

ellenkező irányban. Egyszer a legszebb harmóniát, máskor meg a legmetszőbb disharmóniát képviselték szemben egymással.

De ha számos oly disharmónia merült is fel életükben, melyek a változó viszonyok által végre még is elsimultak: egy disszonáns hang megmaradt a sziveikben, mely soha feloldást nem nyert. S ez az 1870-iki évszám volt, melynek emléke mint kísértő rém tolakodott mindig középük. Liszt, sokkal udvariasabb diplomata volt az életben, semhogy valódi benső érzelmeinek ne tudott volna parancsolni, kivált olyanokkal szemközt, a kikhez sokféle kötelék fűzte. De a vele bensőleg érintkezőnek nem egyszer nyílt alkalma meggyőződni arról, hogy ezt a disszonáns hangot soha sem tudta feloldani. Ő Wagnert mindig három szempontból tekintette. Mint lángeszű teremtő művészszel szemközt, a nyitott könyv; mint családtaggal szemközt a passzív és tartózkodó viselet; s mint emberrel s mint nagy dolgok kártyakeverőjével szemközt: a néma elzárkozottság álláspontjára helyezkedett.

Nem az én, de az életírók s a történelem feladata e három álláspont részleteit apróra megvilágítani, melyek egy későbbi kornak, bizonyára nagyérdékű anyagot fognak szolgáltatni ama meggyőződéshez, hogy a XIX. század vége felé két nagy művész élt, a kik nem csak zenét, hanem világtörténelmet is irtak.

XI.

A magyar zene hajdan és ma.

A magyar zene az összes nemzetközi zenék közt a legsajátságosabb s ennél fogva talán a legérdekesebb helyet foglalja el. Sajátságos állása ama pregnáns, minden más nemzetre meglepően ható tulajdonságaiból folyik, melyek oly élesen elütnek a másféle zenéktől. Érdekessége pedig abban nyilvánul, mert mint drága gyöngyökkel megrakott sziget állván a nemzetközi zenék oczeánjában: minden nemzet csábos kikötőnek tekinti, melyet nemcsak fölkeresni, hanem kiaknázni is érdemes.

Nagyon tévednénk azonban, ha azt hinnők, hogy e kettős tulajdonsággal már akkor is birt, midőn sok századdal ezelőtt magával a magyar nemzettel együtt e hazába költözött. E tekintetben a *hajdan* és *ma* közt oly sűrű homályba burkolt távolság fekszik, melybe világosabban beletekinthetni: talán semmiféle történelmi buvárkodás szemüvegének sem fog soha is sikerülni. Indokolja ezt a zene fejlődésének amaz általános történelmi bizonytalansága, mely a

legrégibb művelt nemzetek zenéjére is kiterjed, annál inkább pedig az olyanéra, mint a magyar, melynek számbavehető művészeti műveltsége csakis a legújabb keletűek közé tartozik.

*

A hajdani Magyarország csak Nagy Lajos és Korvin Mátyás királyok korát tekintheti olyannak, hol bizonyos műveltségi lendület uralkodott benne, de az is csak az udvari, a magasabb egyházi s oligarchiai körökben s az sem állt nemzeti, hanem jóformán idegen szellem alapján. A többi időszakban: küzdelem a létért, vallási véres villongások s a kiváltságos osztályok érdekközösségének megvédése, a partikuláris nemzeti szabadság zászlója alatt; — ez volt sorsa a magyarnak. S ennek a kifolyása volt, hogy a szellemi élet minden terén — főleg nemzeti értelemben, — még csak e század elején is, századokkal elkésztett nép volt a magyar.

Nem lévén kifejlett nyelve, hogyan lehetett volna hát nemzeti művészete, főleg zeneművészete, mely legszorosabb viszonyban áll a nyelvvel, s mindig azzal fejlődik párhuzamosan? Ép azért ne áltassuk magunkat, mert be kell ismernünk, hogy a hajdani állítólagos magyar zene egészen más volt, mint az, a melyet manapság velünk együtt a művelt világ is ismer. Ép úgy, mint egészen más hivatalos magyar nyelv volt az, a melyet pl. *Verbőczy* vagy *Bocs-*

kay korában beszéltek a vármegyék urai, mint az, melyet a mai parlamentben hangoztatnak; s egészen más költészeti nyelv volt az, a melyen *Zrínyi Miklós*, *Balassa Bálint* vagy *Tinódy Sebestyén* irtak, mint az, a melyen *Petőfi*, *Arany* s a legújabb kor költői magukat kifejezik.

A magyar zenére nézve általában három főkorszakot kell lényegesen megkülönböztetni egymástól, melyek befolyása alatt a folytonos módosulások, leszűrődések végre azt a mai magyar zenét eredményezték, melyet az ő mai alkotó elemeivel, dallamkötési, harmoniai háttere, formai s érzületi kifejezéseivel ismerünk. Az első, — úgyszólván egészen a tizenhatodik századig, — azt az időszakot képviseli, hol hazánkban a zene semmi határozott nemzeti czelt s irányt nem követett. Egyedül az egyház szolgálatában állott az orgona és az ének alakjában, annak liturgiális szertartásaihoz alkalmazkodva, úgy az egyház falain belül, mint kívül. Mert a mi azonfelül létezett, az csak a nép ösztönszerű dalolásaira, a vándorló népzeneészek s legfeljebb a magasabb körök szórványos lantosainak kobozkiséretű énekbeszédeire szorított s ezt is mind, a mérték s lüktető rhytmus nélkül való egyházi énekmódok befolyásolták, melyeknél a nemzeti kedélyhullámzat minél kevesebb szerepet játszott.

A második korszak a reformáció küzdelmes időszakát foglalja magában s szorosán össze-

függ a *Rákóczy-szabadságharczának*, a *hétéves háborúnak* s a *II. József* császár nemzetellenes abszolutizmusának az eseményeivel, majdnem egészen a *Napoleon-i* háborukra következett *bécsi kongresszusig*. A reformáció elterjedésével, hazánkban a magyar zenével szemben is határozottabb nemzeti irány s szellem kezdett gyökeret verni. A magyar nép zöme főleg Calvin hitvallási elveihez csatlakozván, az ez irányu hittérítők minden országban s így Magyarországon is, úgy a nyelv, mint a templomi énekekre nézve mindenkor a nemzeti alapra támaszkodtak, s így hazánkban is a zsoltárénekek dallamhajtásaiba igen sok népdali elemet vettek be, melyek aztán a templomon kívül is megmaradtak a nép ajkán elannyira, hogy ennek lehet tulajdonítani azt is, hogy a magyar nép a kálvinista vallást még ma is *magyar* hitnek, annak egyház-szolgáját pedig *magyar papnak* szokta nevezni. S valamint a katolikus latin szövegű liturgiális énekek sok századon át a leghatalmasabb támaszai, fejlesztői s fellendítői lettek az úgynevezett kozmopolitikus zene-stylusnak, a többszólamu chorális figurációk és az ellenpontozati mesterkedések segítségével: úgy viszont a reformált s főleg a Calvin-vallás zsoltárénekei a legkihatóbb fellendítői lettek a különféle népdalokra támaszkodó nemzeti világi zeneiskolák kifejlődésének.

Mindehez hozzájárulván a fentjelzett nemzeti harcok, háborúk, magyar nemzeti inszurrekciók kedélyzaklató s szenvedély-felkorbácsoló mozzanatai: mi sem volt természetesebb, mint hogy a magyar zenének e második időszakában alatt halmozódott össze lassankint az a gazdag anyag, mely aztán a százados összekeverések folytonos leszűrődése folytán, azokat a pregnáns nemzeti vonásokat, sajátosságokat eredményezte, melyek későbbben — a harmadik korszakban egészen korunkig, — a magyar zene mai határozott s öntudatos lényegévé válhattak.

S itt eljutottam a magyar zene harmadik korszakához, mely a mai nemzedéket legközvetlenebbül érdekelheti s a mely a legközelebb eső *hajdani* s a *manapsági* magyar zenének a különbségére is a legérdekesebb világot veti. Mert e részben már pozitív adatok s kézzelfogható ténykedésekkel állunk szemben, melyekből biztosan levonhatjuk a különbözőzeti következtetéseket.

*

A magyar zene csak hét-nyolcz évtizeddel ezelőtt sem volt az és olyan, a minőnek napjainkban ismerjük. Mert a művészeti ízlés, technikai kezelés s kifejezési modor folytonos módosulása, valamint az általános, úgy a nemzeti s így a magyar zenével is szemben érvé-

nyesült, érvényesül egyre s fog érvényesülni késő századokon is keresztül, még pedig annál inkább, minél közelebb hozza egymáshoz a népeket a nemzetközi érintkezés s minél nehezebbé válik a kisebb számu művelt nemzeteknek magukat megóvni a sokkal nagyobb számu és sokkal előbbrehaladt nagy nemzetek ellenállhatlan s a nemzeti sajátságokat mindigre erősebben nivellirozó műveltségi befolyásától.

Talán egy nemzetnek sem jutott ki oly bőven e sorsból, mint ép a magyarnak, melyet már századokkal ezelőtt több oldalról műveltebb népek vettek körül, mert midőn elérkezett számára is az ébredés órája: rohamosan kellett pótolnia az elmulasztottakat s hirtelen kölcsönből fedezni a minden téren érzett műveltségi faragott kövek hiányát. Oda fordult tehát, a hol legközelebb találta. Midőn a magyar nyelv, irodalom, költészet a maga lábán akart járni, még annak is több évtizedig kellett a görög, latin, s utóbb a német mankóra támaszkodni, pedig a nemzet legkiválóbb fiai, bölcsői, írói s tudósai sorakoztak, hogy a lánczok alul feloldják. Ily viszonyok közt mit tehetett vele szemben a magyar dal s zene, melylyel senki sem törődött, mely martalékul esett a legalsóbb népizésnek s melynek csak az alföldi csárdák, a duna-tiszai halászkunyhók, a falusi kalákák s magasabb hatványozásban,

barna népzeneészeink hegedű- s cimbalom-
tára volt egyedüli menhelye.

Azonban, daczára ez elhagyatottságának, a magyar dal s zenében rejlő őserő lassanként mégis áttörte azt a kemény burkot, mely kiemelkedésének az útjában állt. A mint már megjegyeztem, a nemzeti érzület dalban, legelőször az egyházi s főleg a protestáns zsolta-
rokban nyilatkozott. Ezt követte a nemzeti kedélyt legtalálóbban visszatükröző táncz-zene fokozatos kifejlődése. S e részben csak méltó elismerés illeti a magyarországi cigánynemzedékek kiválóbb zenészeit, kik már a mult században s főleg a jelen század első negyedében, elsőik foglalkoztak a magyar táncz-zene és az úgynevezett hallgató-nóták formábaöntésével s azok által visszatükrözése, kifejezésével annak a gazdag színezetű kedély-prizmának, mely a magyar nép ízlése, lelkülete s indulatáradozásaiban észlelhető. S e mindenkifelett zenére termett barna baj annyira bele is tudta aztán magát élni a magyar kedélyvilágba, hogy minden ellenkező állítás daczára, e tekintetben vele sem a multban, sem a jelenben semmiféle más nemzeti faj nem vetélkedhetik.

Erdély fejedelmeinek, de főleg II. Rákóczy Ferencznek, már meg voltak e fajból az ő udvari zenészei: *Barna Miska* és *Cinka Panna* személyében, kiket a mult század végén, de

főleg a jelen század első negyedében, egész sora követett a magyar zene jelesnél jelesebb barna zenész-képviselőinek. S itt, a végletek találkozására nézve, nevezetes művészeti tünetre lehet utalni, vagyis arra, hogy valamint a képzőművészetek terén nem egy példa van rá, hogy a legnagyobb mesterek is az ihlettséget nem mindig a földön járó madonnák ideális vonásaiból merítették: úgy a zene legnagyobb héroszai is gyakran ott keresik a gondolatok eszményítését, hol — a magasabb közvélemény szerint — rendszeren csak a széles jókedv alantabb kúszó növényei szoktak tenyészni. Mert csakis ez magyarázza meg, hogy a zene klasszikus korának fénykorában — e század elején, — pl. egy *Haydn* művei, telvék a magyar dal-, táncz-zene s hallgató-nóták motívumaival; hogy egy *Schubert*, egész zeneműcyclust írt «magyar tánczok és indulók» címen; s hogy még maga *Beethoven* is tetszelgett magának abban, hogy egyedül álló remek hegedű-koncertjében az akkor már divatba jött cigányfigurákat felhasználta, vagy hogy Magyarországon írt egyik úgynevezett «*Geister-Trio*»-jában (zongorára) az utolsó «pastorál»-rész főgondolatához a dallami motívumokat a magyar néptáncz-zene rhythmusaiból kölcsönözte.

Hogy a magyar zene azzá fejlődhetett, a minőnek azt manapság már észlelhetjük: erre nézve a *Bihari*, *Csermák*, *Lavotta* s későbbben a

Ruzicska, Rózsavölgyi, Svastics-korszakban jóformán teljesen kifejlődött hangszeres magyar zenei formák mellett, a legfellendítőbb impulzust, a mindinkább önállóan fellépő s a mezei virágok sokasága és szingazdagságához hasonlóan termő, egymást folyton felváltó szöveges magyar népdal szolgáltatta.

Már Rákóczy Ferencz szabadságharcza alatt, de még inkább az ő és társai kibujdosását követő időben, számos szöveggel párosult magyar dallam forgott a nép ajkán, melyekhez azonban a verses szavakat főleg az akkori korszak kesergő hangulata, vagy a meggyűlött labancz-világ ellen szórt s kifejezéseiben épen nem válogató kurucz gúny vagy vastag humor szolgáltatta. Ezek közül sok fenmaradt s még ma is él kivált az erdélyi székely nép között. A legkimagaslóbb s legmélyebb hazafiúi érzelmű volt ezek közt az a szöveg, mely a «*Rákóczy síralma*» czímen ismert dallamhoz fűződött s melyből — a mint ezt az újabbkori kutatások kiderítették, — a világhírű Rákóczy-induló is keletkezett.

Mind e szöveges dallamok azonban épen nem voltak hasonlók sem forma, sem dallamkötés, sem pedig a magyar kedélyt az ő sokféle fordulatával oly találó eredetiséggel visszatükröző ama magyar dalokhoz, melyek később, e század első negyedétől kezdve, fokozatosan fejlődve egész a mai napig, voltaképen

«magyar népdal» czímen ismeretesek. E magyar népdalok kezdetben zenei kifejezés dolgában a legkülönbözőbb befolyások s felfogások uralma alatt állottak s valamint a magyar költészet sokáig rabja volt az idegen formák és szellem utánzatának: úgy a magyar népdalok zenei lényege is jóideig a német, jobban mondva az osztrák, lengyel, tót és oláh dallamkötések s rhythmusokra támaszkodott elannyira, hogy még a harminczes évek elején is lehetett olyan — a magyar nép ajkán széltében forgott — dallamokkal találkozni, melyek legcsekélyebb részben sem foglaltak magukban magyar zenei elemeket. Nevezetes példánya volt ezeknek a Bajza József «*Sohajtás*» czímű «Multadban nincs öröm» kezdetű költeményének s tiszta német szellemű s három-negyed taktusu melodiája, mely hozzá még mint a nagy hazafi b. *Wesselényi Miklós* kedvencz dallama volt a nép közt elterjedve! *Csokonai Vitéz Mihály*-nak «A reményhez» czímű «Földiekkal játszó» kezdetű ódájának a dallama is ebbe a kategóriába sorolható — *Lavotta János* volt az, a ki örökbecsű, tiszta magyar szellemű s dallamkötésű «*Cserebogár*» szövegű magyar népdalával letette az alapját a páratlan gazdagságu népdalirodalomnak, melyre ma már büszkén tekinthetünk.

Hangsúlyozván azt a tételt, hogy a nemzeti zenék fejlődése mindig párhuzamosan történik

a nemzeti nyelv és költészettel: ez a tünemény a magyar zenével szemben is észlelhető a multban, sőt a jelenben is. Mert, a mint a magyar nyelv és költészet mindjobban kezdett felszabadulni az idegen szavak és szellem békói alól: ép úgy történt a magyar dal és zenével is. A különbség csak az, hogy míg az előbbieket biztosabb úton haladtak az öntudatos működés terén: addig az utóbbiaknál inkább a nemzeti génusz önkénytelen megnyilatkozása pótolja a rendszeres ténykedéseket. A 40-es évek elején a magyar nyelv és művészet már teljesen tudta, maga előtt látta a célt, melyet követnie kellett; míg a zene terén még csak az őserő, a nemzeti ösztön működött, de oly csodás eredménnyel s oly biztos találósággal, hogy abból későbben a magyar zene és dalnak nemcsak gyakorlati, hanem tudományos alapelvekre fektetett alkotó elemeit és eredeti sajátosságainak az okait is meg lehetett határozni.

E tekintetben mi magyarok valóban egyedül álló nemzet vagyunk. Mert nincsen rá példa a műtörténelemben, hogy egy zeneileg nagyra fejlődött nemzetnek hamarabb lett volna önálló drámai zenéje, semhogy azt a mindenféle válfajú kisebb-nagyobb előkészítő formák meg ne előzték volna. A 40-es évek vége felé a magyar irodalom már jóformán minden téren bevégeztett egész remekműveket nyújtott.

Kölcsey, Petőfi, Arany, Vörösmarty, Bajza, Eötvös, Tompa, Garay, Szigligeti s mások már elvakító fénynyel ragyogtak annak egén. — A magyar zene nem érhetette el a magasságban, de a nélkül, hogy repülni tanult volna, még is utána emelkedett magasán. A nemzeti géniusz elementáris erővel tört ki belőle.

Erkel Ferencz ez időben írja meg a «Hymnusz» s «Báthori Mária» — «Hunyadi László» operáit; *Egressy Béni* megteremti a «Szózatot» s egészen új irányba tereli a magyar népdalköltészetet; *Liszt Ferencz*, átírva zongorára a «Rákóczy induló»-t s az akkori legszebb dalainkból magyar rhapsódiákat alkotva, megismerteti azokat az egész világgal; *Szigligeti* páratlan sikerű népszínműveiben megillető nemzeti jogosultságot nyer a magyar dal s azokat egy *Hollós Kornélia, Fűredy Mihály* állandóan meghonosítják a színpadon, a szalonokban s a hangverseny-termekben; emellett a magyar nép zömével szemben, nagyhírű geniális barna zenész-primások egész sorozatát teremtik meg a szebbnél szebb hallgató-nóták s daleszményítésnek, melyek országszerte elterjednek s felköltik mindenfelé a figyelmet, gondolkodás, tevékenységre serkentve a művelt magyar zenészeket s mire az egész nemzetet felrázó, talpraállító 48-iki események bekövetkeznek, a magyar zene csarnokának a fölépítéséhez szükségelt anyagalmaz már bámulatos mennyiségben

van együtt. Csak rendezni kell és átgondoltan hozzálatni a munkához. Mert hinné-e manapság valaki, hogy daczára a már meglevő gazdag anyagnak, művészeti értelemben még oly szegénység uralkodott nálunk ez időben, hogy egy-két litografikus s végtelen silány zene-tudást mutató kiadványt leszámítva, a zeneirodalom egész vonalán Sahara-i pusztaság uralkodott?

Az 1848/9-iki évek izgalmai, de még inkább azok gyászos lezajlása, épen nem volt alkalmas a rendszeres további építkezésre. Sőt ellenkezőleg közel voltunk hozzá, hogy a bekövetkezett erőszakos elnyomatás alatt, még az építkezésre már egybegyűlt kövek is szétporladjanak s a végleges elzúllás stádiumába juszanak. De a nemzeti génusz nem késelt ismét megtenni kötelességét.

★

Ép az elnyomatás évei — az 50-es évek — lettek az öntudatos nemzeti törekvés és építkezés mellett, a hazai zeneügyek s főleg a magyar zene fellendülésének a szilárd alapjai.

Igen messze vezetne és egész műtörténelmi képet kellene adnom mindama ténykedések s mindama építkezők névsoráról, kik hazafiui lelkesedéssel, önzetlenül végezték az úttörés nehéz munkáját, hogy a későbbi nemzedék

biztosabban haladhasson a letaposott nyomokon. A kik valaha megírják a magyar zene kimerítő s részletes történetét, azok bizonyára nem fogják elmulasztani, minden legcsekélyebb mozzanatát is följegyezni amaz időknek s minden résztvevő munkásnak érdeme szerint igazságot szolgáltatni.

Elég legyen itt annyit — mint ez idők egyik kortársa — konstatálnom, hogy akkor kezdett a magyar zenevilág csoportosulni határozottabb öntudatos nemzeti cél felé, hogy pótolja az elmulasztottakat, s mert be kellett látni a rengeteg hiányokat, tehát még a személyes nagyobb ambíciók rovására is, visszafelé kezdeni meg az építkezést. A magyar hangszeres zene s dal gazdag anyagkészlete ez időben kezdett a művelt világnak is bemutatható zenei tisztaságot nyerni; ekkor kezdtek elszaporodni nagyobb mérvben a magyar dal-egyletek, hogy a férfinégyes műformát ápolják és fejlesztik; ez időben találjuk az első sikeres kísérleteket arra nézve, hogy a magyar zene, minden válfaj és műformában kifejezést nyerjen a legkisebttől kezdve fölfelé fokozatosan s mindig szem előtt tartva a zeneirási szabatoságot; a műirodalom, szakavatott magyar írók munkássága mellett, ez évtizedben kezdett a sajtó terén megillető helyet elfoglalni s a saját lábán járni kritika, elemzés, széptan és nemzeti aspiráció tekintetében, szóval: a magyar zené-

vel szemben az öntudatos ébredés korszaka volt az, mely csakhamar meg is termette még intenzivebb gyümölcseit, mert midőn a 60-as években az alkotmányos szabadság napja ismét fölkelte, a magyar zenét már mint fölfegyverzett kész hadsereget találta, melylyel nem lehetett többé csak úgy könnyedén, félvállról elbánni. A 60-as évek korszaka, egészen a király koronázásáig, talán legszebb, legdúsabb évszakát képezi a magyar zene megtermékenyülésének s egyszersmind jogos aspirációi érvényesülésének. Igaz, hogy erre nagy befolyással voltak az akkori politikai és társadalmi élet átalakulásai, de az eredmény végre is az lett, hogy a magyar zene minden téren beigazolta életképességét s mindenkivel szemben ki tudta vívni e hazában az őt jogosan megillető méltatást, figyelmet és tiszteletet, melyet manapság, fájdalom, több mint négy évtized múltával, a megváltozott viszonyok folytán, újra kell nemcsak bizonyítani, hanem az annyi munka és erőfeszítéssel már egyszer bevett sánczokat is újra meg újra meg kell ostromolni s visszafoglalni.

*

S ime, itt meg eljutottam odáig, hogy kiindulól pontomhoz mérten, a «magyar zene hajdan és ma» közti párhuzamot is megvonhassam.

A magyar zenének a multa nézve épen nem lehet oka a panaszra a végett, hogy nem voltak szép, elismerő és dicsteljes napjai. Mert valamint a természet s a sors minden előnyével megáldott ember, kinek serdülő s ifjú kora — ha voltak is borus napjai — sok szépet és élvezetést nyújtott, kielégítő megnyugvással tekinthet multjára; úgy a magyar zene sem tagadhatja, hogy volt idő, hol a nemzet a tenyerén hordta; hol a vele érintkezett külföldiek is elismeréssel hajoltak meg előtte és hol egyik legkihatóbb közege volt a nemzeti lelkesedésnek. Ha panaszra lehet oka, azt csak a jelenhez fűzheti, hol — s ezt őszintén kimondhatjuk, sőt tényekkel is illusztrálhatjuk — méltatlan, sőt gyakran sértő háttérbe szorított idegen lett saját hazájában. A kik késő századokban olvasni fogják a magyar zene fejlődési történetét, alig fogják elképzelni tudni, hogy a magyar állam, társadalom s szellemi világ oly időben, hol teljesen ura volt közművelődési szabad akaratának, miként tehetett oly indokolatlan Pál-fordulást szemben egy oly nemzeti tökekinccsel, minő a magyar zene? De ha keresni fogják az okot, könnyű lesz megtalálni abban a — sajnos! — nemzeti fővonásban, mely szerint a magyar először: soha meg nem tagadhatja ázsiai kényelemszerető s ha nem muszáj, izzadni nem igen akaró hajlamát s másodszer: mert a «szalma-

láng» kifejezés, talán egy országban sem talál oly gyakran ismétlődő alkalmazást, mint ép Magyarországon.

Ha valaminek, úgy a magyar zenének volt alkalma az ily futóláng melegét díszkiadásban érezni és élvezni. Még csak nagyon messzire sem kell visszamenni. Itt vannak mindjárt a 40-es évek dicső emlékei, hol a magyar dal s zene égboltozatát a legtisztább, legőszintébb lelkesedés tüze ragyogta be. Nem fért hozzá önzés, üres hiuság, s a kaján irigység, csel-szövény, vagy a nemzeti aspirációkból gúnylüző kozmopolitizmus sem ólalkodott az útjában. Vele szemben is egy szív, egy lélek vezette a magyar hazafiságot. De e szép napoknak *el kellett oszlani*, mint a légi buboréknak. Itt van az utána következett 50-es évek időszaka, az ő sötét képei, csörgő lánczai s még a hangok világát is zsandárokkal őrzött szellemi gyötrelmeivel. A magyar dal, zene ez időben valódi bevehetetlen sánczait képezte az elfojtott hazafiui érzelmeknek, mert ha sok áldozatot kívántak is a futó árkok, de magát a várat nem tehetette földdel egyenlővé a legdurvább abszolutizmus. Csak természetes volt tehát, hogy a magyar zene föld alatt tengetett élete, mint a tél zord hidege elől meleg üveg-házba menekülő növényé, nem hogy elsatnyult volna, hanem ellenkezőleg, annyira fejlődött, hogy későbben, a szabad levegőre jut-

ván, díszes virágzásnak indulhatott. Ez időben, a «*muszáj hazafiság*», éltetője is volt aztán mindenféle irodalmi vagy művészeti vállalatnak, sőt még a legsilányabb magyar zenei termékeknek is. Mindjárt az 50-es évek elején látott legelőször napvilágot a többek közt, előfizetés útján s ízetlen typografikus kiadásban s talán még ízetlenebb, csaknem primitív zongorakiséret mellett az akkori ismert magyar népdalok első nagyobb gyűjteménye «*100 magyar népdal*» czímen, *Füredy Mihály* és *Bognár Ignác*z firmája alatt, mit csakhamar utána, a *Mátray Gábor* hasonló irányu s kevéssel értékesebb kiadványa követett. Mind a kettő, de főleg az előbbi *Füredy*-féle kiadvány, óriási pártolásra talált az egyetemes magyar közönségnél s rövid idő alatt számos kiadást kellett belőle rendezni. Irodalmi, költészeti, zenészeti termék, mind elég minősítvénynyel bírt arra nézve, — ha magyar volt, — hogy aranynyá váljék az író és a kiadó kezében.

Jött azután a 60-as évek időszaka, az ő páratlanul összetartó hazafiui lelkesedésével, hol a magyar elem jutván minden téren túlsúlyra, a zene mezején is csak annak volt becse és kelete, a mi magyar firma alatt jelent meg. S valamint ez volt talán a magyar közéletnek legmagasabbra csapó szalmalángja: úgy a magyar zenének is talán ez az időszaka volt soha többé vissza nem térő Eldorádója. Elham-

vadt, eltűnt az is hirtelen, igaz, de az eredménye mégis az volt, hogy a magyar meggyőződhetett: mennyi hecses és megbecsülni valóval bír s hogy még mennyivel többel bírhatna, ha mindig úgy akarná, a mint ez időszakban nemcsak akarta, hanem tette is! De a magyar zene ez időben méltán is élte fénykorát, mert — a mint már jeleztem — irodalma ez időszaknak köszönheti legintenzívebb kifejlődését, minden irányban, a legigénytelenebb népdaltól kezdve, egészen «*Bánkban*» operáig s a szó- és hangszeres zene legmagasabb műágáig. Lehetett közöttük válogatni mindenkinek a maga szája íze szerint s még a finnyásabb szájízűek sem mondhatták, — ha őszinték akartak lenni, — hogy keserű utóízt hagynak maguk után. Akkor is volt hangverseny elég, mint ma; voltak mindenféle kaliberű nyilvános zeneelőadások is, mint ma, de nem volt rá eset, hogy, akár magyar, akár idegen művész lépett a közönség elé, műsorának több számában be nem mulatta volna a magyar zeneirodalom értékesebb termékeit.

*

S e tekintetben a *hajdan* és *ma* közötti különbség mérlege — minden elfogulatlanul be kell ismerni, — érzékeny passzívakkal terheli az utóbbinak számlakönyvét. Pedig azóta,

nemhogy árvíz vagy tűz pusztította volna el a magyar zeneirodalomnak már akkor kiemelkedett termékeit: hanem azok azóta még jóval meg is szaporodtak. De hol van az érdeklődés manapság amazok iránt, midőn a legújabb termékek sem érdeklík sem a mai magyar művészeket, sem a mai irányító és intéző köröket, sem pedig magát a legmagyarabb közönséget is? Minden nap előttünk fekszenek az elszomorító s tegyük hozzá, a lehangoló példák. Hónapokon keresztül hallunk-e magyar operát még az ország legelső műintézetében is? A mely zeneintézeteinknek, mint legfőbb irányító s a nemzeti szellemet első sorban képviselni hivatottaknak legelől kellene járni a jó példaadásban: évről-évre elárasztják műsoraikat mindenféle nyelvű s irányu idegen zenetermékekkel, dalokkal, karokkal s hangszeres művekkel; de a magyar zeneirodalom legjobb termékeinek csak elvétve vagy erős presszió folytán jut néha-néha egy kis hely s az is úgy veszi ki magát, mintha az országútról került volna az árokpartra. A fővárosban záporként hulló hangverseny-programokat nem is említem. Mert hull az áldás e tekintelben bőven az ország minden részében. Számptalan megfordul a kezemen, vagy olvasom a lapokban azok műsoraít. De ha e műsorszám közt valaki csak két százalékát mutatná ki a magyar termékeknek: letenném

a fegyvert s dicsőneket zengenék az uralkodó magyar műpártolási szellemnek!

★

A 70-es évek időszakát kell még röviden jellemeznem a magyar zenével szemben. Ez évtized, a komoly nemzeti alkotások korszaka volt úgy az állami, mint a szellemi és anyagi, valamint a közművelődési építkezések terén. A hazai zeneügyek nagyobb mérvű fellendítése sem maradhatott tehát hátra s jogosan mondhatjuk, hogy az állami szervezkedések keretében, ez évtizedben lettek a magyar zene érdekei is különféle mód és formában beillesztve s hogy mindaz, a mi köz- vagy magánintézet alakjában manapság már döntő szerepet van — jobban mondva volna — hivatva játszani a nemzeti aspirációk kielégítési kérdéseiben, az, létrejöttét mind ez évtizednek köszönheti. Nem is lehet mondani, hogy a nemzeti szellem nem haladt izmosodva előre ez időszakban a zene terén, s talán mert nagyon is rohamosan kezdett előrehaladni, az lett az oka, hogy meg kellett állania a féluton s visszafordulni, hogy újra megtegye az utat, csakhogy ellenkező irányban. Így lett aztán a 80-as évtized úgyszólván kiinduláspontja annak a zeneáramlatnak, mely a magyar nemzeti irány s fejlődési jogosultságnak elvi kérdéseivel ma már, a hol

csak lehel, ellenkezésbe jön; a tért alatta mind szűkebbre vonja, s az érdekközösség szálainál fogva, még azokat az elemeket is magával ragadja, melyek különben hivatva lennének a nemzeti földet termékenyítő áramot képviselni.

Méltán merült fel az a kérdés, hogy a nemzeti zeneművészetre e káros kihatású áramfordulatnak mi a mozgató indoka, s hogy miként lehetne azt megfelelő üdvösebb irányba terelni?

Az ok és a mozgató erőre rámutatni sokkal könnyebb, mint elébe vonni a sikeres gátakat. Az okot megtaláljuk zenénk innormális s annak inkább a véletlen incidensek, mint a tervszerű és akaraterős ténykedésre támaszkodott fejlődési processzusában. Hazánkban a zene, mint a legkésőbbben ébredt közművelődési közeg, kezdettől fogva idegen szellemű oktatók, tekintélyek s befolyások alatt indult az útjára, azt sem tudva: merre s hová kell törekednie? A magyar nemzedékek így nőttek, követlék egymást téves fogalmakkal elteltén a művészet lényege iránt, melyeket aztán még akkor is megtartottak, midőn közülök számosan a nemzet sorsának intézői lettek. Szemben ezzel — a mint már jeleztem, — véletlen nem várt incidensek jöttek közbe, melyek egy időre megingatták ugyan jelenségeikkel a tévfogalmakat, vagy meggyőződés ellenére kényszer-

befolyást gyakoroltak, de a nemzeti művészet jelentősége s hivatása iránt táplált s csak szunnyadó téveszmék, ismét előtérbe léptek s ép ott, hol az ellenkező irányításnak kellett volna érvényesülni.

«A művészet s főleg a zene, a művészek s főleg a zeneművészek, az egész világ tulajdonai s nem állhatnak nemzeti alapon, mert különben a kimagaslás útját zárják el úgy maguk, mint az illető nemzet előtt.»

«A zene nemzetközi, nem kötheti magát semmi nemzetiséghez, mert általános emberi érzelmeket kell tolmácsolnia.»

Ily s ehhez hasonló eszmék uralkodtak hazánkban, midőn újabb időben teljes erővel hozzá láthattunk volna a nemzeti alapra fektetett építkezéshez. S ez eszmék manapság még hatalmasabban tartják fogva a nemzeti aspirációkat, mert nemcsak a művészet, hanem minden más téren is nagyon mélyen belemerültünk — nemzetközi érintkezéseink folytán — a világkozmpolitizmusba. Pedig nem ezt tapasztaljuk más nemzeteknél úgy a múltban, mint a jelenben, hanem azt, hogy saját lábaikra törekedtek s törekednek állni még a nálunknál kisebbek is, s azt, hogy törekvésük arra fekteti a súlyt, hogy készletükből még másoknak is kölcsön adhassanak.

A magyarnak is ezt kell, hogy feladatának tekintse, mert ha a nemzeti alapot meg nem szí-

lárdítja, könnyen eltemetheti a minden oldalról jövő idegen áramlat. Azért veszedelmes nézetem szerint Magyarországon azt az elvet vallani s követni, hogy a zeneműveltség nem állhat nemzeti alapon s mindegy, akár milyen nyelven s szellemben tanuljuk azt. Mert ép ellenkezőleg áll a dolog s azt merem állítani, hogy a nemzeti érzület átalakítását semmi sem képes oly könnyen eszközölni s idegennel fölcserélni, mint épen a *zene*. Azt sem kell feledni, hogy mi magyarok nagyon különleges állást foglalunk el a művelt népcsaládok közt. Minden fajrokonság nélkül állván, sokféle vonzerőhöz vagyunk kötve s a kozmopolitizmus műveltsége több oldalról csábítván, mind szűkebb térre szorul nemzeti alapunk, ha a körül áttörhetlen hüvös kört nem vonunk. Azt az elvet, miszerint elébb legyen minden zenét tanuló magyar, művelt *kozmpolitikus zeneművész* s csak azután legyen — ha épen akarja — magyar: megfordítva kellene érvényesíteni, vagyis: első sorban legyünk Magyarországon *magyarok*, s azután *művészek*. Mert a valódi nemzeti érzületben van az erő. A hol ez nem létezik, mert nem ápoltatik, s mintegy szándékosan elhanyagoltatik állam, társadalom, közönség s maguk a művészek által: ott sem a nemzeti génusz ki nem fejlődhetik, sem a nemzeti teremtő erő nem fokozódhatik.

S ebben különbözik a mai magyar zene

álláspontja a hajdanétól. Hiányzik ma a nemzeti érületi alap, melyhez mint erősváru hitvalláshoz, ragaszkodhatnék s abból merithetne teremtési lelkesedést. A napi divat szerint működik és termel, de ha az véletlenül nem egyezik meg az uralkodó áramlattal: nyomtalan marad, nem érdekel senkit s a helyett, hogy a lángnak továbbélesztője lenne, annak inkább elhamvasztójává válik.

De hogy mindez ne legyen így: ezen csak az intéző körök, maguk a magyar művészek, a magyar érületű sajtó és közönség segíthetne.

Mert jaj annak a nemzetnek, mely saját szellemi erőit nem tudja, vagy nem akarja megbecsülni. Tetszeleghet, szépeleghet egy ideig a kölcsönvett idegen műveltséggel; de elébb-utóbb vissza kell azt pótolhatlan veszteséggel fizetni, mert ha elpazaroljuk a saját magunkét, s ha Saturnusként fölemésztjük saját fiainkat: akkor megöljük a következő nemzedékeket is, melyek túl időközön volnának hivatva a nemzeti génuszt képviselni.

Azért a magyar zenét, mint a nemzet egyik legdrágább kincsét megbecsülni, nem lenézni, elhanyagolni, hanem a hol lehet, felkarolni, pártolni s elősegíteni fejlődésében, ez is egyik erkölcsi és hazafiui feladata legyen minden igaz magyarnak.

XII.

A Wagner-zene s irány hajdan és ma.

A «hajdan» szó alatt még csak egy félszázadot sem kell érteni. Mindössze egy néhány évtized az, mely e részben elválasztja a múltat a jelentől. — Az ötvenes évek elején még úgy állott a dolog, hogy a zenészek csak keresztelvetve merték kiejteni a Wagner nevét. A ki pedig dicsérőleg vagy plane magasztalólag nyilatkozott zenéjéről: biztos lehetett benne, hogy megérettnek tartják az örültek házába.

Hanem azután az is igaz, hogy a mióta mű- és zenetörténetet írnak, a világ még nem látott olyan Pál-fordulást, mint a minőn az egyetemes közvélemény a Wagner-zenével és iránynyal szemben keresztül ment. — Csaknem híhetetlen! — Mert igaz, hogy a nagy reformátorokat, nagy géniuszokat minden időben nem egyszerre értette meg a világ, habár egy része rendszeren még is méltányolni tudta: de ez mindig így volt s lesz is, a míg csak különbség fog létezni az emberek agyveleje közt. Arra is volt elég példa, hogy a legkimagaslóbb szel-

lemek is betörték a fejüket, nekirontván a vak-ság vagy a hígvelejűség kőfalának. De talán egyet sem lehet felmutatni olyat, mint Wagner, ki a művészeti világlítés reformálásának a lángját hordván lelkében, midőn a tett, az alkotás mezejére lépett, oly teljesen elszigetelt és ellenséges álláspontra jutott volna szemben a szak- és nem szakközvéleménnyel, mint épen ő. S daczára annak, hogy a minden eddig uralkodott ízlésnek hadat üzent, s a zenéje iránti ellenszenvet még kiméretlen hangú irodalmi s kritikai hadjárataival és személyes érintkezéseivel is a végletekig elmérgeztette: egy pár rövid évtized alatt — még életében — megérte azt, hogy ellenlábasai táborának egész vonalán lobogni láthatta diadalzászlaját, nem várt halála után pedig immár még azok is elnémulni kényszerülnek, kik az elvi következetesség látszatából, a magát soha meg nem adó gárda engesztelhetlen tagjai közé tartoznak.

S ma, midőn a Wagner-kultusz nálunk is úgyszólván a tetőpontra hágott s operai közönségünk minden más műirányt úgyszólván csak kegyelet, változatosság vagy oppportunitás szempontjából művel, míg igazán lelkesedni csak amaz iránt képes: talán nem lesz érdektelen visszapillantást tenni abba a nem is oly régi multba, hol Magyarországon sem volt valami hizelgő s előnyös dolog a Wagner-zene és irány érdekében akár társadalmi, akár pedig nyil-

vános téren lándzsát törni. Mert sok hasznos tanulságot lehet levonni, ha e részben összehasonlítjuk a múltat a jellel.

Meg lehet látni belőle először azt, hogy nem mindennapi művészeti kérdésekben mennyire képesek csalódnni még a legtekintélyesebb kritikusai Dalai-Lámák is; továbbá, hogy az oly zenei megnyilatkozásokkal szemben, melyek magasabb czélokra törekednek, mint csak hódolni divat vagy önérdekből a megszokott áramlatnak, sokszor mennyire nem képviseli a valót, az igazságot sem a sajtó túlnyomó véleménye, sem pedig a rendesen utána induló nagy közönség ízlése; s végre, hogy vannak a művészetnek — főleg pedig a zenének — oly magasabb régiói, hová a hivatottakat sokáig s mindaddig nem követhetik öntudatosan az avatlanabbak, míg ép a hivatottak lelkesedéséből folyó kitartó ténykedések segítségével közelebb nem jutnak azok a földi atmoszférához, hogy aztán a nagy tömeg is tisztább belepillanthatást nyerhessen s lassanként megérthesse az örök szépet s igazságot, mely azokban föltárul.

★

Midőn most a magyar királyi operaházban nagy és fényes közönséget láthatni Wagner-i operák alkalmával: önkéntelenül eszembe jutnak az ötvenes évek, a mikor itt Budapesten

nem a közönség, hanem a zenészek közt is még a félkezünk öt ujján is meg lehetett számolni azokat, a kik a Wagner gúnyosan elnevezett «jövő zenéjének» általános jelent meretek jósolni. Zenészeti dolgokban akkor még inkább mint későbbben, (s jó részt ma is) főleg a bécsi kritika volt nálunk az egyedüli irányadó. Ott pedig a nagy tekintélyeknek ismert nagy lapok kritikusai uralkodtak, s ítéltek elevenek és holtak felett. De soha kritikusi portentumok (?) még úgy nem blamirozták magukat, mint az akkori bécsiek Wagnerrel szemben, kinek az időben felszínre kerülni kezdett «Tannhäuser»-e felett is úgy vélekedtek, hogy az a zenei érthetlenségek zagyvaléka; az operai stylus örületes hajtása s az ének- és zenekari kombinációk életképtelen szüleménye! E bölcsesekkel szemben, itt nálunk is, az ellenkezőt állítani: annyi volt, mint ujjal mutogattatni az embernek magára s a «Wagner-bolond» címre érdemessé válni. Bécsben az időben egyedül a *Zellner* «Musik-Zeitung»-ja s Lipcsében a *Brendl* «Allgemeine Musik-Zeitung»-ja volt a kivétel, melyek mint szent György lovag a sárkánnyal, oly hősieesen s kitartóan küzdöttek az általános vakság, klikk-szellem s rosszakarattal ellen.

De Budapesten is akadt egynehány előharczosa az új iránynak, kiknek agitációja folytán, úgy az ötvenes évek derekán sikerült

aztán odahangolni az akkori philharmonikusokat, hogy egyik hangversenyük műsorára Wagner «Tannhäuser» nyitányát is fölvegyék, megismertetvén s egyszersmind provokálván vele a közönséget és kritikát, véleményállást foglalni el a minden oldalról kianathemizált iránynyal szemben.

Ha ma e hatalmas koncepczióju, eszmegazdag, formai tökélyü s ép oly ragyogó mint erőteljes hangszerelésü nyitányt hallja az operai közönség: rendesen hosszantartó taps követi az utolsó akkordokat. De nem úgy volt ám akkoron. Az az egy pár tuczat Wagnerista, kik a múzeumteremben elszórtan foglaltak állást, meg merték ugyan tapsolni, de tapsaik jóformán elvesztek az általános pisszegésben. Hát még a kritika? az részben komoly jóakarattal, részben pedig a megsértett műízlés (?) indignácziójával utasította vissza s figyelmeztette a philharmonikusokat, hogy máskor ne kövessenek el hasonló attentátumot a közönség türelmével szemben.

De ez a hangulat volt az uralkodó nemcsak nálunk, hanem úgyszólván egész Európában, kivételt csakis egy másodrendü kis színház képezett: a *weimári*, mely akkori művezetője *Liszt Ferenczcel* az élén, már az ötvenes évek kezdetén elkezdett kitaró propagandát szerezni — a nagyherczeg fenkölt protekcziója mellett — a Wagneri operák érdekében.

A «Bolygó hollandi», «Tannhäuser» s «Lohengrin», melyek minden színházból kiszorultak, ez időben, az egész világon csakis ott voltak hallhatók, mert Németország legelső operaházai hallani sem akartak felőlük. A berlini kir. opera intendaturája még a negyvenes évek vége felé, midőn Wagner «Tannhäuser» vezérkönyvét a porosz királynak dedikálva annak beküldé, — azzal a megjegyzéssel küldte neki vissza, hogy: «nem használhatja, mert túlságosan epikus jellegű s a király sem fogadhatja el a dedikációt, mert csak elismert nevű szerzők műveit szokta elfogadni; az opera különben sem adható elő Berlinben; *hanem szívesen fog vétetni, ha belőle néhány hatásos kivonatot készít s azt beküldi a porosz katonai zenekarok számára!* De ez időben még Weimárban is gyakran megtörtént, hogy egy-egy Wagner-opera majdnem üres ház előtt adott; a Liszt szívóssága azonban nem hanyatlott s utóbb minden héten bizonyos napon, az említett három Wagner-opera közül egy a műsoron állott. Kezdetben a csekély számú híveken kívül csak a szomszéd városok élezfaragó kritikussai, hírlapi riporterek s az átutazó turisták látogatták. Később különvonatok is jártak s messze városokból jöttek a kíváncsiak, hogy fogalmat nyerjenek az új operai csodabogarakról!

Több évig azután a kis Weimárból hord-

ták szét a Wagner-zene veszett hírét, pedig akkor még csak a nevezett, ma már a legnépszerűbb három operáról volt szó, melyeket a mester későbbben bámulatos cinizmussal, «meine Jugend-Narrheiten»-nek nevezett; s még is mennyi kígyót-békát kiáltott rájuk az akkori egész zenevilág és az összes európai sajtó! Voltak — különösen Németországban — nagy-hírű zeneköltők, tudósok, kritikusok, a kik nyiltan bevallották, hogy szégyenlik Wagner német születését, mert torzképpé alacsonyítá a Haydn, Mozart, Beethoven művészetét. Nemcsak gúny-, hanem komoly irányu tudományosságot szenvedő külön irodalom keletkezett, mely mindenképen igyekezett bebizonyítani, hogy Wagnernek fogalma sincsen egy egészséges zenei gondolat vagy lendületes dallam alkotásáról; s hogy gyakorlatilag kivihetetlen dolgokat ír: úgy az énekesek, mint a zenekar számára.

Valóban kár, hogy Guttenberg feltalálta a könyvnyomtatást, mert nélküle a tizenkilencedik század derekán tanusított eme zenei tudományosság vaskalaposságának a nyomtatott bizonyítékai nem maradnának az utókorra, örök szatira és szégyenfolt gyanánt. Híres és igen keresett volt ez időben — a többek közt — a «*Briefe eines Wohlbekanntnen*» című folyóirat, mely Berlin egyik legtekintélyesebb zeneírója s kritikusa szerkesztése mellett a

legkiválóbb zenekapacitásokat számlálta munkatársai közé. E folyóirat akkoriban legerősebben lobogtatta Wagner ellen az oppozíció zászlaját, még pedig meggyőződésből, mert több évvel később, midőn a lassanként átváltozott ízlés, közvélemény, szóval: a művészeti örök igazság nem az ő, hanem a Wagner javára döntött; s maga is az ellenkezőről győződött meg; volt benne annyi erkölcsi bátorság, hogy «mea culpa»-t olvasson a saját fejére.

Nagy volt az Alleluja mindenfelé, midőn e folyóirat egy ízben az akkor már gyakran emlegetett «Tannhäuser» nyitány vezérkönyvét elemzte nagy tudakossággal, hangjegypéldákkal is törekedvén kimutatni, hogy az úgy formailag, mint harmoniailag, de főleg hangszerelésileg, merő abszurditás, mert előadására nem a rendes operaházi, hanem még egy csupa nagy művészekből álló zenekar is csak lényeges módosításokkal vállalkozhatnék. S ez így folyt az egész vonalon. A zene legkitünőbb képviselői s a legtekintélyesebb kritikusok, műírók, többé-kevésbbé lenézőleg vagy gúnyosan nyilatkoztak az opera új árájáról, melyet Wagner műveivel nyitott, a minek aztán az lett természetesen a következése, hogy mindenütt ajtót mutattak neki.

Berlin, Lipcse, Bécs adta a hangot. — Páris, London, Pétervár s egész Olaszország még

csak figyelemre sem méltatták. Egyedül a kis Weimár volt a Wagner-zene egyedüli menhelye, de — a mint akkor elnevezték, — a túlfeszített agyképzelőds s a megbomlott műízlés elátkozott szigete is egyszersmind. — Meyerbeer volt ez időben a világ összes szinpadjainak az egyedül uralkodó planétája. Olaszország Verdi lábainál feküdt s «*Troubadour*», «*Rigoletto*», «*Traviata*»-ján kívül nem akart más zenét ismerni. Páris s Franciaország régibb idoljai bálványozásában kéjelgett s még kimagasló genie-je, a minden hagyomány s meglevővel legelőször szakított *Berlioz* is, más úton kereste mint Wagner, az elsatnyulásnak indult drámai zene megváltását. Anglia? — Az ő megszokott flegmájával s zenei tehetetlenségével akkor is csak úgy bandukolt tovább, mint ma, s várta, — mint a zene terén rendszeren tenni szokta, — míg a világ folyása akarva nem akarva, kizökenti valami más irányba.

*

Ilyen volt a zenevilág képe az egész ötvenes években a Wagner-zenével szemben. Gúny, lenézés, közöny, korlátoltság, irigység és rosszakarát uralkodott irányában az egész kontinensen. Csakis a 60-as évek elején kezdett a világ jobban érdeklődni irányában, midőn Metternich párisi osztrák nagykövet neje közben-

járásának sikerült III. Napoleon császárnál kieszközölni, hogy egyenes parancsára «Tannhäuser»-je színrekerüljön a párisi cs. operaházban. Szinre is került, de nem volt benne köszönet, daczára, hogy betétül még nagy ballet-zenét is írt hozzá. Sajtó, jokkey-klub, zenevilág, közönség mind ellene demonstrált s kifütyüléssel párosult bukás lett a vége. — Ekkor határozta el magát Wagner, hogy egyelőre lemond operái színrehozataláról, hanem egyes részletekből ének- s zenekari hangversenyeket rendez Európa különböző városaiban.

Ez alapon látogatta meg 1863-ban Budapestet is a nemzeti színház akkori igazgatósága meghívása folytán, hol három fényes eredményű hangversenyt rendezett, minek aztán az lett a következése, hogy Budapest hamarabb átértette nagy szellemét s 1866-ban «Lohengrin» első színrehozatalával megelőzte Bécsset, hol az ellenáramlat még akkor is nagy erővel tartotta magát. A Wagner-zene és irány nálunk, daczára annak, hogy korábban a sajtó terén a wagneristák ellen folyt heves polemikába még néhai Radnótfáy Sámuel intendáns is annyira belelovalta magát, hogy egy ízben Mosonnyi Mihálylyal szemben azt nyilatkoztatta ki, hogy míg ő lesz intendáns, soha Wagner-opera nem kerül színre a nemzeti színházban; ez időtől fogva kezdett mindjobban terjedni s több-több hívet nyerni, s végre magának a til-

VII. 25
- 28
kelt

takozó Radnótfáynak is meg kellett retirálni s beleegyezni abba, hogy «Lohengrin» a fentnevezett évben színre kerüljön.

Máshol is hasonló eredményre vezetett Wagner szellemének a hatalma, melyet végre is nem lehetett tartósan elnyomni s nem létezönek tekinteni. A hatvanas évek derekán már közkézen forogtak epochális műirodalmi művei is, melyek lényegesen, sőt döntőleg hozzájárultak fokozatos elismeréséhez. De ugyanakkor szenvedélyes véralkata és sok éven át elfojtott — igaz, hogy méltó — elkeseredése, egy oly elhamarkodott lépésre ragadta, mely sok évre aztán ismét elzsibbasztotta emelkedő sikereit. Egy könyvet bocsátott közre, melyben a leghevesebb, legszenvedélyesebb modorban támadta meg a zeneművészet ama képviselőit s bennök egy egész nemzetiségi osztályt, mely pedig származásilag oly kimagasló világhírű korifeusokat mutathat fel, mint egy *Meyerbeer*, *Mendelssohn*, *Halevy*, *Rubinstein* stb. Kétszeres erővel tört ki ellene a harcz, mely majd egy évtizedig tartott s nem is szűnt meg erkölcsi s művészeti sikereinek az áldozatait szedni mindaddig, míg a krisztalizáció törvénye szerint végre külön nem vált a dolog lényege a személytől s be nem következett a teljes tárgyilagos megítélés korszaka, a mi aztán ismét azt eredményezte, hogy későbbben s ma már, ép az a nemzetiségi osztály tartozik a

Wagner-zene legbuzgóbb pártolói s terjesztői közé, mely ellen annyi túlfeszített vehemenciával szállt síkra. S a természet, nemcsak anyagi, hanem erkölcsi világában is így szokta aztán kiegyenlíteni a legélesebb ellentéteket s így válik sokszor éltető elemmé az, a mit az emberi szenvedély, gőg, hiuság vagy aversio, az ellenkezőre ítél.

De ezek után tekintsük most a Wagner-zenét az ő mai stádiumában és világszerte való méltatásában.

★

A Wagner-zenének manapság már ellenállhatlan hatalma van, melyhez hasonlót — oly értelemben, hogy a hatalom egyszersmind általános átalakulást is jelentsen, — nem mutat fel a zene fejlődési története, melynek minden korban meg voltak ugyan az ő kiható reformátorai, de azok semmi időben sem gyakoroltak ehhez hasonló elterjedést. Legközelebb áll hozzá a mult század vége felé Gluck fellépése, ki ugyanazon elvekre alapította ténykedését s még sem tudott sem akkor, sem későbbben általános elismerésben részesülni. Még diadalai központjában: Párisban is hatalmas ellenáramlattal kellett küzdenie. Németországban pedig, mint tudvalevő, soha sem sikerült népszerűvé válnia. De még zenéjének nagy s igaz elvei sem tudták áttörni az ural-

kodó ízlést és irányt, míg ellenben a Wagnerének ma már meghódol az egész világ, nemzetiségi különbség, ízlés s hajlamra való tekintet nélkül. Sem Mozart, sem Beethoven gigási szellemének nem jutott az osztályrészül, a mit egy pár évtized lefolyása alatt a wagneri zenével szemben észlelhetünk. Mert sokáig tartott, míg azok csak Bécs határain túl is kihatottak s jöttek azután idők, hol az olasz ének és instrumentális virtuozitás czafrangjai s a mindenféle nemzetiségi elemekből összekevert kavatinák és koloraturák igen sokáig elfeledtették e két nagy mester örökbecsű alkotásait.

Azt természetesen lehet találni, hogy a jelen század első negyedének világrendítő eseményei közepette és utána a gyorsan váltakozott ízlés, gondolkodás s ethikai átalakulás a művészet és irodalom terén is egymást gyorsan követő ízlést és hajlamot inaugurált. Az idegekre lázasabban ható szinpadi emóciók; az érzékiségnek rendkívül hizelgő s hódoló olasz zenei édes melódiák, a francia rhytmikus pikantériák s a német nemzeti aspirációk romantikus érzelgősegei, így váltották fel egymást sorban több évtizeden át, míg nem a század második negyedében az úgynevezett kozmopolitikus zene keveréke, egy oly stádiumhoz jutott, honnan a visszatérés ép oly problematikusává vált, mint a tovább való tovább haladás.

A zenevilág s vele jórészt a közönség is nem tudta mihez fogjon, nem tudta kit és mit kövessen s bálványozzon feltétlenül. Az akkori zeneharcosok: Meyerbeer, Auber, Rossini, Mendelssohn, Halevi, Herold stb. csak az olympos félisteneit képviselték; mindeniknek meg voltak az ő felesküdt papjai, de mint Jupiternek, még sem tudott egészen egyiknek is meghódolni s érezte, hogy az akkori kor ez idolkainak, habár meg vannak csábító előnyeik, de elementáris vonzerővel még sem birnak mindenkire.

S ily viszonyok közt lépett Wagner a küzd-terre. A mint láttuk, kezdetben ő sem volt szerencsésebb reformer elődeinél, sőt hasonlíthatlanul kínosabb vértanuságot kellett eszméi- s törekvéseiért szenvednie. De hogy végre még is győzelmesen került ki a harczok viharából nemcsak, hanem mint a villám, mely mindenféle érczet egy tömeggé olvaszt, az ő zeneiránya is minden más irányu zenére ellenállhatlan felolvasztó hatást képes gyakorolni: ez oly tünemény, mely páratlanul áll a zene fejlődésében. De mi az oka ennek? Hogyan mehetett ez végbe? Honnan van, hogy ma már valódi hitágazattá vált az ő zenéje előtt meghódolni?

Nem is oly nehéz rá a felelet, ha a művészetet s így a zenét is nemcsak elvontan tekintjük önmagában, hanem mint szoros összefüg-

gésben álló közeget veszszük figyelembe, mely valamint maga, kihat a politikai, társadalmi, nemzetiségi közművelődési életre: úgy viszont ezek folytonos hullámozata s átalakulása által önmagát is a korszellemhez mérten engedi befolyásoltatni.

*

A tizenkilencedik század rohanó kulturfejlődése nem maradhatott hatástalanul a zene s annak képviselői fejlődésére sem. Egy elsőrendű zeneköltő vagy virtuóz, egészen más volt, s egészen más állást foglalt el az állami s a társadalmi életben csak a múlt században is, mint a miénkben. Az irodalom világa nagy mérvben kiterjedt a zene minden ágára s annak minden előrehajtó kérdését, úgy ethikai mint æsthetikai tekintetben a legmagasabb szempontokból megvitatta, sőt az élére állította. A fokozott nevelési rendszer, a demokratikus eszmék terjedése, a társadalmi állások iránti előítéletek csökkenése, a művészek nimbusának s ez által ez osztály értelmi fokának is nagymérvű emelkedése, mindez hozzájárult ahhoz, hogy a korábbi slendrián megszűnjék irányadó lenni, úgy a művészeti ténykedések, mint a közönség ízlése és felfogásával szemközt.

Wagner egy személyben, mint politikai agitátor, szónok, író, költő és zenész lépett a világ elé. A társadalmi s politikai forradalmi

eszméket első vitte át a művészet terére; merész és eddig meg nem szokott hangon proklamálta a művészet hivatását: átalakítani a kor ízlését a satnya, léha hazug helyett, az igaz, a valódi szép érdekében; fölszabadítani a művészeket a despotikus divat szolgálai lánczai alól s politikai és nemzetiségi faktorrá emelni a drámai zenét a színpadokon, hol a szabad szellem első sorban s a legkihatóbban érintkezik a nagy tömeg érzülete és aspirációival. Nem csoda, hogy megdöbbsent rá a világ, éles bonczkés alá vette a hang jogosultságát s mert érdekeivel összeütközőnek találta a törekvést: az ellene támadt általános reszenzus is csak természetes volt. De még se higgyük, hogy Wagner leghatalmasabb ellenségei közt is ne lettek volna számosan, kik magukban igazat adtak eszméinek; csak hogy mert czirkulusaikat zavarta, ellenzéki álláspontra kényszerültek.

Azonban egy Wagner részére döntő körülménynek kellett közbejönni, mely kiemelje őt negatív sánczai közül s a gyakorlati ténykedés siker terére állítsa. S ezt II. Lajos bajor király feltétlen elismerése, mecénássága s személye és művei iránti rajongásában találta fel. De e mellett feltalálta a művészet, a szellem ama fenkölt lovagjainak erkölcsi támogatásában is, kik érdekében sikra szálltak. *Liszt* előlvezetése mellett, egy *Bülow*, *Cornelius*, *Raff*, *Bronsard*, *Lassen*, *Taussig*, *Brendl*, *Herbeck*, *Saint-*

Saëns s mások — kikhez mindenféle újabb és újabb sorok csatlakoztak, — oly erős phalanxot képeztek, melyet az anabaptisták- és filiszteusoknak aztán többé nem sikerülhetett leszorítani. Az előbbi kis Weimár mellett, a bajor király székvárosa München lett a wagnerizmus gyúpontja. A király nem kimélte sem az erkölcsi, sem az anyagi támogatást. Egymásután hozatta színre a 60-as években «Tristán» és «Mesterdalárok» dalműveit. Az ő szellemi vezetése alatt, ének- és zeneakadémiát szervezett. A királyi kegyekre leső udvaroncok mosolygó arcokkal léptek a Wagner-magasztalók közé; a közönség lassanként átidomult, a sajtó megszolgált, a színházak kapui kezdtek előtte megnyilni s végre a 70-es években elérkezettnek tarthatta megvalósítani nemzeti zenedrámái eszméjét, melyet 1876-ban Beyruthban az egész művelt világ roppant érdeklődése mellett be is mutatott. Nem lehet tagadni, hogy ez aránylag rövid idő alatt történt átalakulási hatást lényegesen elősegítette a német fegyverek mesés diadala is a francziák felett, melynél hogy mívő döntő szerepet játszott Wagner politikai tekintetben Lajos bajor király oldala mellett: erről az előző cikk tett bizonysgot.

A 70-es évekről a 80-as évekre való átmenet képezi a Wagner-zene diadalának legszebb sorozatát, s épen nem lehet mondani, hogy mesterkéltén lett volna felidézve. Ellenkezőleg

a legkitartóbb küzdelmek, de mindenekfelett a lángész és a művészeti örök igazságok érvényesülésének az árán. Mert hát ne képzeljük, hogy minden királyi protekció, némel fegyvergyőzelem s a színházigazgatók ujdonságra spekuláló hangulata mellett is, lehetséges leendett s lehetséges volna a Wagner-zene mai általános kultusza, ha műveiben a szellemi erő elementáris megnyilatkozása nem állana a háttérben.

De joggal fölmerül az a kérdés, hogy Wagner előtt is történevén hasonló hatalmas megnyilatkozások a zene terén, hogyan van még is, hogy azok még sem váltak oly általánossá, mint ezt az ő műveivel szemben észlelhetjük? S e kérdés tisztázásába — legalább szerintem — nemcsak zenei, hanem politikai, társadalmi s nemzeti tényezők is belejátszanak. Első sorban pedig nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy a zene összes megnyilatkozásai közt a szinpadai az, amely legközvetlenebbül s legkihatóbban képes a nagy tömeg ízlését módosítani nemcsak, hanem annak képzelődése, érzülete s nemzeti vagy állami aspirációjára is hatni. A többi művészetek mind segédkezésre állanak s mind arra szolgálnak, hogy akár az idealizmust, akár a minden emberben lappangó különféle szenvedély tüzeit felgyújtsák. A XVII.

és XVIII. században a bibliai, mythologiai s ártatlan társadalmi operák (melyeket csak a nagy francia forradalom ez irányu ultrirozása szakított félbe), e század első felében így cseréltek történelmi, politikai s vallási tárgyakat, melyekkel felizgatták a tömeg képzelődését s az operai zenét lényeges politikai s nemzetiségi faktorrá emelték. De Wagner szakított ez iránynyal, mely szerinte a zene eszményisége helyébe az æsthetikailag kificzamított realizmus idétlenségeit ültette. Más világot keresett s azt szerencsésen meg is találta a nemzeti monda s mythosz világában, mely a mellett, hogy minden nemzet költészeti ősforrását lünetteti fel s abban mint tükörben engedi saját magát látni: egyszersmind a lélektani igazságok az emberi szenvedélyek s az eszményi fölszárnyalások feltüntetésére nem kényszeríti a zenét túllépni azon a határon, a hol megszűnik eszményi hivatása s a világiasságok izetlenségeit kell szolgálnia; de azért még is ugyanazt a célt éri el.

Az eszme annyira új és vonzó volt, hogy bűvös hatást kellett gyakorolnia minden gondolkodó művészre, sőt a nagy közönség sem maradhatott hátra, hogy lelkesedve ne fogadja el a cserét az untilg elcsépelet chablon alkotású régi operai iránynyal szemben. A germán mythoszvilág illetén való hatalmas föltárása és egyesítése aztán a drámai zenével, természet-

sen, minden más nemzet saját aspirációját is föltámasztá s egy olyan áramlat vert gyökeret, mely költészetileg ma már még azokat is influenszirozza, a kik a régibb alapon állanak.

A zenei kifejezési eszközök pedig, melyeket Wagner célja elérésére felhasznált, olyanok voltak, melyek egyedül jogos alkalmazása ellen a természetesség, az igazság, kifejezés, logika, ízlés és költészet rovására, nem lehetett sokáig az eddig divott operai észellenességek s ízléstelenségek chablon-paragrafusaival érvelni. S ez volt aztán a döntő. Mert a Wagner-zene e kimagasló és senki által még túl nem szárnyalt tulajdonsága erősen felfogható lett, mely minden más nemzeti zenestylusba aztán ellenállhatlanul belopódzott, belopódzik folyton, s ma ott áll vele szemben az egész zenevilág, hogy még akkor is érzi perzselő erejét, ha ellene akar reagálni.

★

De idáig jutva, egy felette fontos kérdés merül fel, melyet a Wagner-zenével szemben ma már minden mélyebbre látó érez, de a melyre felelni, úgy látszik, még nem érkezett el az idő, s a művészet és műbölcsélem korifeusai sem tartják még opportunusnak azt szellőztetni. Pedig elébb-utóbb be fog következni, mert természeti törvény, hogy minden terjedő

nyomás ellennyomást, visszahatást szül. Ezzel nem azt akarom mondani, mintha az ellenhatás, ama művészeti vívmányok nullifikációjára fogna irányulni, melyeket ép a Wagnerzene elévülhetlenül érvényesített; mert ez ellenkeznék a szellemi haladás logikájával: hanem, hogy bizonyára csökkenni fog — csökkenni kell, — annak a mindent magához vonzó, magába olvasztani képesített iránynak, mely a wagneri zene hullámait ma már minden irányba hömpölygeti.

A kérdés az: vajjon ha jogosult a művészetben — úgy mint az irodalomban, — a nemzeti géniusznak is önállási törekvése (pedig hogy jogosult, ezt a műtörténelem elvitázhatlanul igazolja), mennyire válik annak előnyére egy oly kifejezési mód, mely szorosán véve s általános tekintetben csak az abszolút emberit és semmiféle nemzetit nem képvisel; de ha mégis alkotó elemeire bontjuk: akkor csupán csak egy nemzeti géniusz — germán — szolgálátában áll? Vajjon szemben a képzőművészettel, jogos és kielégítő lehet-e, hogy minden nemzeti érzület vagy kedély plasztikai kifejezése pl. ugyanegy arczkifejezés, testi állás, taglejtés szerint alakuljon? Vagy a nemzeti költészet, dráma, époszszal szemben, azok hősei, alakjai, mind egy nyelven, egy kifejezéssel, egyféle hasonlati képekkel, hangsúlyozással, sőt még egyenlő kosztümmel is éljenek? Ki szentesi-

tené az ily elvet és eljárást? S ime mégis azt látjuk, hogy a zene terén, — melynél pedig nincsen nemzetibb alapu művészet, — minden irányban az a nízus kerekedik felül, hogy a Wagner-zene kifejezési formája és szelleme uralkodjék minden vonalon.

Francziák, olaszok, spanyolok, dánok, oroszok, sőt még a magyarokat is ragadja az ár. De vajjon Verdi pl. : az ő «Othello»-jával, vagy Boitó az ő «Mephistopheles»-ével jut-e be az olasz, Massenet az ő «Lahore»-jával, Saint-Saëns az ő «Herodiás»-ával a francia s hogy még közelebbi példával éljek : Erkel Ferencz az ő «Szent-István»-jával jut-e be a nemzeti zene Valhallájába? — Nem merném állítani. Mert a nemzetiség eszméjének csak addig van értelme, míg ki nem vetkőzik sajátságaiából. Azontúl lehet nagyon distingvált, liszteletreméltó, fenkölt szellemű, de sem olasz, sem franczia, sem magyar nemzeti alkotás többé nem lesz.

Úgy vagyok meggyőződve, hogy a művészet időnkénti nagy vívmányai minden nemzetre nézve csak úgy válnak előrehajtó s dúsan kamatozó kincsekké, ha azok általános előnyeit minden nemzet a maga specziális előnyei gyarapítására tudja fordítani a nélkül, hogy azokkal beleolvadjon az általánosba. Mert ha ezt teszi : vizet hord az óceánba a helyett, hogy az éltető vízzel saját éghajlata növényeit táplálná.

A Wagner-zenét is, mely ma már elemenszerű erővel terjeszkedik, s uralkodik, úgy tekintem, mint egy zenészeti nagy óceánt, mely az ő felszálló felhőivel az egész föld rónáit megtermékenyíté. A rónák (a nemzetek) feladata, azok áldásosan hulló csöppjeit nem bele visszahordani, hanem saját termőföldjeik felvirágzására fordítani.

XIII.

A beyreuthi «Festspiel-Haus» első előadása.

(1876.)

A beyreuthi «Festspiel-Haus» a múlt évben (1896) ülte meg 20-ik évi fennállása jubileumát. A műtörténelem már sok évvel azelőtt megkezdte volt regisztrálni mindazokat az adatokat, szellemi s anyagi harcokat és fellendítési mozgalmakat, a melyeket az 50-es és 60-as években először maga Wagner s későbbben az ő mindjobban szaporodó híveinek a többé át nem törhetett falánksza kezdeményezett s hozott forgalomba, hogy végre a próféta beyreuthi ideálja megvalósuljon. Örökké nevezetes és tanulságos eszmeharcza marad a művészeti átalakulásnak ez az egypár évtized, a melynek izzó katlanából végre a nagy reformatori eszme diadalmasan került ki. S mi magyarok, elmúlt millenáris ünnepségeink közepette, azt is szellemi kulturképességünk számlájára írhatjuk, hogy ebben a nagy s az egész világ műirányát átalakított nagy harcban, nemcsak hogy nem utolsó szerepet játszottunk, hanem sok tekintetben kiható ténykedésekkel még a legelső

vezér-kulturnépeket is megelőztük, mert hamarabb átértettük, méltányoltuk s propagáltuk a reformátori eszméket, mint a nyugat legelső népei, még Németországot s a zene történelmi metropolistát, Bécsset sem véve ki, s hamarabb ünnepeltük a nagy reformátort s hoztuk színre az ő alkotásait, mint Európa privilegizált vezérnépei. Csak a 60-as és 70-es évekre kell visszagondolnunk.

A kérdéses 1876-iki év volt különben hivatva, megelőzve a minden irányu szellemi alkotásokra támaszkodott 1875-ik évtől, Magyarországon is beigazolni a nemzeti génusznak azt az életerős megnyilatkozását, a mely aztán feltartóztatlanul vitte mindjobban előbbre. Mert a nevezett évben folyt le Szegeden az a fényes hármás nemzeti ünnepség (az orsz. iparkiallítás, a Dugonics-szobor leleplezése és a negyedik legfényesebben sikerült orsz. dal- és zeneünnepély), a mely egyik el nem muló dicsősége marad úgy Szeged városának, mint a magyar kulturának.

*

A beyreuthi «Festspielhaus» eszméjének az alapját Wagner voltaképen már korábbi irodalmi műveiben (főleg a «Kunst und Revolution»; az «Oper und Drama» s az «Ein Bühnen-Festspiel» címűekben) tette le; de konkrét

kifejezésre, illetve aspirációra, csak a francia-német háboru lezajlása után emelte, a mely öt milliárd frankhoz juttatta az új német császárságot s a mely tengernyi összegből Wagner szerint a német művészet nagyobb dicsőségére hőségesen kijuthatott volna beyreuthi terve megvalósítására is. De keserűen csalódott e föltevésében, a melyhez pedig részint mint II. Lajos bajor király döntő rábeszélője a francziák elleni harcban, részint pedig mint a «Huldigungs Kaiser-marsch» szerzője annyi jogos reményt csatolhatott. Köztudomásu dolog, hogy el lett utasítva akkor a döntő német köröktől s nem maradt számára más út, mint Wagner-egyletek alakítása, nemzetközi anyagi támogatások és a színházalap javára rendezni kellett hangversenyek bevételeiből fedezni a szükségelt költségeket. Magyarország, illetve Budapest is szintén hozzájárult akkor ez alap szaporításához az ő Wagner-egyletével, de még inkább, annak az óriás sikerű hangversenynek tiszta jövedelmével, a mely Budapesten 1876. tavaszán Wagner személyes vezénylete s Liszt Ferencznek — mint zongoravirtuóznak — a közreműködésével tartatott a Vigadó összes termeiben s a mely a beyreuthi színház javára 11 ezer forint tiszta bevételt eredményezett.

A Trilógiának első beyreuthi előadásai 1876. július-augusztus hónapjaira lettek kitűzve. Soha annyi sokadalom a világ mind az öt részéből

még össze nem verődött egy tizedrangú kisebb városban, mint akkor ez alkalommal a kis Beyreuthban. Én, az augusztusi harmadik — utolsó — reprizben vettem részt, a melyre csak a szegedi ünnepek bevégezése után utazhattam oda Liszt egyenes meghívására, a ki nemcsak a Wagner beyreuthi «Wahnfried» villa palotájában, hanem az ünnepi aktusokkal szemben is a «major domus» szerepét volt hivatva játszani. Mert tudni kell, hogy Wagner, az ő Jupiter-i nimbusának a tógájába burkolózva, méreg keveset foglalkozott úgy az ünnepek külsőségeivel, mint azzal a tenger idegen áramlattal, a mely őt folytonosan ostromolta volna — ha hozzá férhetett volna — hódoló látogatójaival, s a mely uralkodó hercegek, nemzetközi arisztokraták, diplomaták, milliomosok, tudósok, írók, művészek, kompozitorok s minden névvel nevezendő nemzetközi ambiciózus látogatókból verődött össze. Minden négy napig tartott repriz alatt, kétszer hetenkint voltak Wagnernek fogadási órái (ennyi volt az egész), a hol megjelent mesés fényűzéssel berendezett lakásának földszinti termeiben, — matinék vagy szoarék alkalmával, — s a mikor színről-színre látni s érintkezni lehetett vele. A rendes napközi fogadások kimerítő fáradalmaiban az angyali türelmű Lisztnek s leánya (Wagner neje) Cosimának kellett osztozkodni.

A nagy közönség pedig rendszeren csak az előadási napok délutánjain gyönyörködhetett az ő már akkor is mithikus alakjában, a mikor neje, Liszt s egyik-másik különös választotta társaságában sétakocsizást tett mindig a város utczáin és környékén. Hogy minő túlságig vitt szellemi gögöt és fölényt gyakorolt Wagner mindig Lisztre, semmi sem mutatta jobban, mint az a mindenkinek feltűnő kép, hogy ilyenkor a kocsis hátsó föülését sohasem Liszt, mint ipja, mint korra idősebb, mint vendég s mint — bár más téren — de egyenrangú génius, hanem mindig maga Wagner foglalta el, s többször lehetett látni, hogy még neje: Liszt Cosima is szemben ült vele az apjával. Akkori ott időzésem alatt, minden nap több órát töltöttem Liszt mellett wahnfriedi káprázatos fényű lakosztályában, a hová titkos ajtón keresztül, a nap minden percében szabad bemenetelem volt hozzá, minden bejelentés nélkül. Sokszor benyitott oda leánya, Cosima is, rövidebb-hosszabb koserire a nap folytán, de arra nem emlékszem, hogy Wagner is hasonlót tett volna. E két nagy génius között létezett már akkor bizonyos, teljesen el nem takarható szellemi s érületi divergenzia, a melyet csak a mélyebben beavatottak észlelhettek, a kik tudták, hogy a két egyszerűsmind művész-diplomata minő ellentétes állást és levékenységet foglalt el egymással szem-

ben, a francia-német háborúval szemben. Liszt ugyan, mint komplett simaságu világfi, soha sem árulta ezt el viselkedésében, de Wagner, a hol csak tehetette, mindig bizonyos szellemi zsarnokoskodással s afféle brüszk modorossággal nehezedett Liszt kedélyvilágára.

Egy matiné alkalmával is tanuja voltam akkor egy ily incidensnek. Fényes, nagy társaság gyűlt egybe egyik fogadó napon a Wahnfried földszintes s a parkra szolgáló nagytermében, a mely egyszersmind Wagner monumentális könyvtárául is szolgált; mellékesen megjegyzem, hogy sem azelőtt, sem azután soha ennél fényesebb berendezésű, válogatottabb s érdekesebb könyvtárt nem láttam; a terem falai mellett három emeletes sorban s magasságban vonultak végig a legdiszesebb, legdrágább aranybekötésekkel a könyvállványok, a melyek a világirodalom minden nyelvű és irányu műveit tartalmazták; az ember szinte tudóssá vált, hacsak a művek címeiről vett tudomást. Az egész wahnfriedi tündérvillát II. Lajos bajor király, Wagner rajongó imádója s mondhatni legelső intímusának a fejedelmi bőkezűsége emelte és rendezte be. A társaság már teljesen betelt minden aktuális tárgy megbeszélésével s ellenállhatatlanul szomjazott olyan műélvezet után, a minőt csak az akkor ott jelenvolt legnagyobb művészek — Liszt Ferenczcel az élükön — nyujthattak; ki is jutott a társaságnak minden

genre-ből s még csak a Liszt magán-zongora-játéka volt hátra, a melyre pedig természetesen mindenki a legintenzívebben áhítozott; a nagymester e napon kevésbé volt a játékra diszponálva mint máskor és sokáig nem is mutatott kedvet a köteles számba vett produkcióra, senki sem merte fölkérdni a játékra, Wagnernek magának kellett közbelépni, a ki is e szavakkal vezette be aztán a mestert: «s most, uraim és hölgyeim, az én kedves, szeretett Ferenczem fog bennünket játékaival az égi szférákba varázsolni». Erre persze nem maradt más hátra, mint Lisztnek a pompás Beckstein zongorához ülni s csakugyan igazolni a házigazda profécziáját. Mikor másnap korán reggel a titkos ajtón át beléptem hozzá, még senki sem háborgatta, íróasztala mellett egyedül találtam s e kissé kesernyés szavakkal fogadott: «Nemde, tegnap meglátszott játékomon, hogy nem voltam egészen jól diszponálva? Nagyon kifárasztott a sok erőltetett honorösködés, a mely mint a nagyság átka, igazán a túlságig nehezedik itt reám.» Pedig oly elragadóan, átszellemülten játszott, mint talán sohasem.

★

A beyreuthi első előadások külső nimbuszát nagyban emelte az a körülmény, hogy azokon II. Lajos bajor király mindig személyesen volt

jelen s mind a három repriz alatt több napig ott udvart tartott. Este a színházba egyedül, az ő számára készült külön udvari páholyába, mindig Wagner társaságában jött és távozott, a ki mindig két-három lépés távolságban követte merev katonás lépésű meczenását s a kimért udvari etikett szabályai szerint szintén illő távolságban foglalt helyet mellette, csak nagy ritkán váltottak szót egymással s a mint egy-egy felvonásnak vége lett: az excentrikus király ép oly merev lépésekkel távozott, mint a hogy jött s Wagner szintén ép oly kimért távolságban követte szótlantul. A közönség a teljesen elsötétített nézőtéren a legünnepélyesebb csend és hangulatban kísérte mindig az előadásokat, a melyeknek művészeti páratlan tökélyű nivójával alig tudott betelni. Mert lehettek a későbbi beyreuthi előadások több tekintetben talán külsőleg fényesebbek s művészetiileg is talán leszűrődöttebbek, de alig hiszem, hogy az első 1876-iki előadások elementáris erőteljességét és mondhatni desztillált eszményiségét valaha felülmulnák. Igaz, hogy sokkal nagyobb számú volt még akkor a szkeptikusok, az ósdi hitűek és a kaján irigyek tábora, mint későbben s mint már manapság; de akkor még minden az újdonság ingerével bírt s az eszme eredetiségét s a művészeti probléma diadalmas megoldását még semmi más későbben felmerült üzleti vagy más diffe-

renziális kérdés nem zavarta meg s azért volt az első előadás ereje is sokkal intenzivebb, sokkal kihatóbb és sokkal elragadóbb, mint a későbbiek, a melyek már lassankint el kezdtek térni Wagner eredeti intencziójától, a ki pl. — ha él — nem hiszem, hogy valaha beleegyezett volna abba, hogy azok az operái is a beyreuthi szinpadra kerüljenek, a melyeket ő életében — habár túlzott ambícióval és indokolhatlan kicsinyléssel — erre érdemeseknek nem tartott, mint a «Bolygó hollandit», «Tannhäusert» és «Lohengrint». Mert, ha őszinték akarunk lenni, be kell ismerni, hogy a beyreuthi szokásos «Festspiel»-ek ma már mindjobban kezdik magukra öltetni az üzleti reklám arczulatát s mindinkább sülyednek — nem tekintve egyes kimagasló mozzanatokot, — művészeti összműködés tekintetében is. A míg Wagner erélyes és szellemdús neje és az ő egyenes örököse: Wagner Siegfrid a vállalat élén fog állani: bizonyos, hogy ez előadások nemzetközi érdekeltségének a hagyományos nimbusa is még sokáig erősen fogja magát fentartani; de azután, ha majd véglegesen a legújabbkori konzorcziális szellem pusztító ársodrába kerülnek, hogy mi sors vár reájuk? ezt ki tudná előre megjósolni. Az én szerény nézetem az, hogy valamint a kozmikus világban nincsen nap, a mely idők multával az elsötétedés stádiuma felé ne venné

az útját: úgy a szellemi napfényességek világában is lassankint beáll az intenzivitás hanyatlása s a fény, a mely sokáig egy helyen összpontosul, idővel az emberiség köztulajdonává válik. Wagner epochális műveire is hasonló sor várakozik — főleg a beyreuthi központban; a világ minden részében mindjobban szét lesz hordva s mindinkább generalizálva lesz átgyúró szellemének az ereje s utoljára is a beyreuthi Festspielhaus nem marad meg másnak, mint műtörténelmi mértföldjelzőnek.

*

Az 1876-iki első beyreuthi előadás, daczára a világ érdeklődésének, a melyet keltett, katasztrofális deficizzel végződött s hogy már akkor a Festspielhaus be nem záródott örökre: az csak II. Lajos bajor király bőkezűségének volt köszönhető, a ki sajátjából fedezett minden hiányt. 1882-ig zárva is maradt azután s több éven át a legnagyobb mérvű agitációknak, erőfeszítéseknek és mesteri fogásokkal kieszelt finanziaális műveleteknek kellett létrejönni — a nagy és hatalmas Németország állami részvétlenségének örök megbélyegzésére — hogy ugyanott végre Wagner utolsó monumentális alkotása, az ő «Parsival»-ja először bemutatható legyen. Még egy évig élte túl a mester e diadalát s azután elment pihenni wahnfriedi sirboltjába.

Halála után egymásután kerültek azután ott színre majdnem összes operái, a mire pedig ő maga soha sem gondolt. Nagy bajtársa jóban, roszban: Liszt Ferencz is, Parsival első előadását csak négy évig élte túl; s 1886-ban ő is ott lett ellenállhatlan művészi ambíciójának az áldozata, mert utolsó művészi körútjától nem volt elterelhető s a sok izgalmas ünneptetés után kimerülten, lázasan ment Beyreuthba, Tristan és Isolde előadására. Önkívületi állapotban kellett a színházból lakására szállítani s ép a mult év július hó 31-én volt tíz éve, hogy több napi agonizálás után «Tristan... Isolde...» szavak deliriosus ismétlésével adta ki nemes lelkét.

★

A mult évi jubilaris beyreuthi ünnepek alatt vajjon miről álmodhatott sirjában a XIX. század ott nyugvó két legcsodálatosabb művész-meteorja?!

XIV.

Április 14-dike 1849-ben.

Nincs e két számnál égetőbb értelmű symboluma a magyar nemzet történetének. S anynyival égetőbb, mert olyan kétoldalu sebet ütött s hagyott hátra, a melyet teljesen be nem hegeszt semmiféle orvosa az időnek. Már negyvennyolcz év borítja reá a fátyolát, de századok és századok borogatása is követheti egymást s mindig égetni fog az emléke. Olyan, mint a lelkiösmeret nyugtalan háborgása egy olyan tett felett, amelynek sötét képe kísért, ha csukvák is szemünk, s gyötör, ha belenézünk is a világosságba.

Régen volt, talán nem is volt igaz. Avagy vajha ne is lett volna igaz soha. De ki döntse el s ki fogja ezt valaha úgy eldönteni, hogy az ok és az okozat tüze többé ne égessen? A nemzet szive és agya kelt s kél síkra mindig e nap évfordulóján, hogy izgatott harczot vívjon egymással. A szív legyőzte s legyőzi az agyat. Az érzés, a szenvedély félretolta s tolja az ész számítását. Vakító fényességű volt ugyan a rövid

győzelem, az igaz, de annál sötétebb, tartósabb az ellenkező fordulat. Megtanulhatta a magyar, hogy azt a nagyot, a mit akkor merészelt, csak úgy vezethette volna s talán csak úgy vezethetné diadalra, ha összes fiai csupa Cato-k és Brutusokból állanának. De a magyar haza rónája és bérceze nem látott még ilyen eget maga felett. Vajjon fog-e látni valaha?!

*

E nagy idők mozgalmainak kellő közepében éltem magam is. Kiszakítok egyetmást e nap emlékeiből. Hányt-vetett a sors, vetettek az akkori viszonyok, események, hol ide hol amoda. Mint egy félig politikai s félig katonai, de eredménytelenül dugába dőlt expedíciónak egyik tagja, csak kevéssel Április 14-dike előtt érkeztem Debreczenbe 1849-ben. A branyiszkói mesés győzelem után (Február 5.), mely *Görgei* vitéz seregének megnyitotta az utat egész Alsó-Magyarországba, szakadatlan láncolata következett a magyar fegyverek diadalának s Április első felében már teljesen erőt vett az egész nemzeten a győzelmi dicsőség mánora. Ős *Debreczen* városát hogyan találtam volna tehát a legragyogóbb tavaszi virágdíszben s a lelkesedés mánorának legféltelenebb kitérésében, mikor kebelében ülésezett a magyar szabadságharcz törvényhozásának mindkét intéző

háza s annak élén ott élt, ott működött maga *Kossuth*, a kormány feje, kinek egy szavára, honvéd- és huszár-ezredek nőttek ki a földből, s kinek elég volt csak mutatni magát, hogy harcz-i lázba jöjjön az egész nemzet. Soha mozgalmasabb, lázasabb és érdekfeszítőbb napokat képzelni sem lehet, mint a minöket akkor Debreczen, mint az egész ország lüktető szive, átélt. A nemzet éltető vére ott készült akkor s onnan terjedt szét az összes nép, az összes magyar hadseregek ereibe. Százával érkeztek és indultak onnan a hadi és kormánybiztosi futárok minden nap, minden felé. Seregek vonultak keresztül éjjel-nappal és a városháza, hol *Kossuth* lakott, maga egy szakadatlanul nyüzsgő tábor képezett. A lakosság, melynek száma majdnem megkétszereződött a folyton jövő-menőkkel, alig ismert pihenést. Ha egy örömhír mámorát kipihente: nyomban jött a másik, mely felzaklatta s újra talpra állította. E mellett a kormány hivatalos lapja a *Közlöny*, *Gyurmán Adolf* részéről agitatórius szellemben szerkesztve, bőven gondoskodott arról, hogy minden reggel uj tápanyagot nyujtson a népnek, úgy helyben, mint szerte a megyékben. A közelfekvő helységek, városok népe, seregestül özönlött Debreczenbe minden nap, csakhogy lássa *Kossuth* legendaszerű alakját s hallhassa a nemzetgyűlésben lelkesítő lángszavát. Ha néhanéha táborba szállt, hogy személyesen lásson

s intézkedjék: ilyenkor lázas nyugtalanság uralkodott a kedélyeken, mert mindenkinek gondolata, érzése s hozzátehetem: vágyja is csak ő benne összpontosult. Ha visszatért: minden kar kétszeresen erősebbnek érezte magát s minden agy intenzívebben tudott gondolkodni, működni. A nép ezrei vették körül ilyenkor lakását s egész nap ott állt ablakai előtt mozdulatlanul.

Az országgyűlés notabilitásain kívül az ország szellemi erőinek színe-java élt akkor együtt Debreczenben. A hadjáratokat intéző katonai nevezetességek is egymást felváltva jelentek ott meg, hogy személyesen informálják és irányozzák a kormányzó teendőit. Ily mámoros előzmények mellett virradt fel Április 14-dike 1849-ben Debreczenben. Mindenki tudta már hetekkel előtte, hogy mi készül.

Lehetek sokan s a későbbi tapasztalatok igazolták is, hogy tekintélyes és befolyásos számban voltak, a kik másképen gondolkodtak a tervbe vett aktusról. De ki állhat ellent egy óriás súlyu lavina görgetegének, ha az egyszer dörögve rohan lefelé, kivált ha annak ép az a kéz adja a lökést, mely egyedül tarthatja is vissza? Kétféle hangulat uralkodott a kedélyek felett. Azt mondhatnám: egy külső és egy benső. A külsőt egyre szította a rohanó események glóriája és a vezér példátlan presztizszel körülvett alakja, míg a benső hallga-

tag visszavonult és keleti fatalizmussal nézett a bizonytalan jövőbe. Ez, azzal nyugtatta meg leginkább lelkiismeretét, hogy az aktus akár megtörténik akár nem, a muszka intervenczió kikerülhetetlen. Ez már Februárban bevégzett tény volt és — a mint ma már tudva van, — az orosz seregek felvonulása Magyarország ellen csakugyan már akkor kezdetét is vette. Ha tehát daczára ennek, a magyar szabadságharcz diadalmaskodik, minden nyerve van: ha pedig elbukik: legalább hatalmas arányokban érvényesül a megsemmisülés előtt.

Mikor Április 14-dike felvirradt Debreczen egére: tiszta tavaszi verőfényt vetett történeti nevezetességü kettős vörös tornyára. Híre ment e nap eseményének az egész vidéken s a népczrei özönlöttek a város falai közé. Beláthatatlan sokaság hullámozott az utczákon a nagy-piaczon s főleg a kollégium előtti téren, melyben az országgyűlés ülésezett. Tizenegy óra felé megnyitotta az ülést *Almássy Pál*, a képviselőház elnöke. *Drágos János* (magyar érzésü román képviselő, a kit későbbben saját vérei darabokra szakgattak) és utána *Besze János* képviselők indítványozták, hogy a magyar nemzet történetében e fordulópontot képező gyűlés a tizezer embert befogadó református nagy templomban tartassék meg kivételesen, hogy tanuja lehessen maga a nép is. Egyhangulag elfogadták. A templom ajtajai

megnyíltak és a roppant tér rögtön megtelt zsúfolásig. Csak az első padosorokat üritették ki a képviselők és jegyzők, meg a szószerk számára, a honnan *Kossuth* szólt, indokolandó függetlenségi indítványát. Mikor *Kossuth* a templomba indult lakásáról: óriási néptömeg követte zúgó éljenzésekkel. Mikor a templomba lépett: felállott az egész tömeg, kendőket, kalapokat lengetve s az éljen-orkántól megrendültek a falak. Majd halotti csend állott be. Ünnepeles, lázas és szorongatott hangulat vett erőt mindenkin, mert mindenki érezte, hogy Magyarország sorsa fölött vetik el a kockát. *Almássy Pál* elnök röviden előadta az ülés célját és tárgyát, fölkerévén *Kossuth*-ot, hogy függetlenségi indítványát terjeszse elő.

Hatásában momentuózusabb mozzanat talán soha sem fordult elő a magyar történelemben, mint az a jelenet, a mely ezután következett. Negyvennyolcz év választ el tőle, de ma is oly elevenen él emlékebben, mintha csak tegnap történt volna. *Kossuth*, a ki egy pár nappal azelőtt érkezett vissza a győztesen előrenyomuló hadseregek köréből: azzal kezdte beszédét, hogy a mit látott és tapasztalt, az személyesen meggyőzte arról, hogy a mit indítványozni akar, annak ideje nemcsak elérkezett, de a nemzet és hadsereg egyhangu követelése. Pár hóval később már meggyőződhetett,

hogy mekkora különbség szokott lenni a látzat és az igazi valóság közt!

Kossuth tovább beszélt két óránál és mikor leszállott a szószékről: megújult az előbbi frenetikus, lázas jelenet és indítványát minden ellenmondás nélkül elfogadták. Öt pontból állott az. Az *első* kimondja Magyarország teljes függetlenségét. A *második* az uralkodóház trónvesztettségét. A *harmadik* a nemzetközi barátságos békeszövetséget hangsúlyozta. A *negyedik* az ország jövő kormányformájának meghatározására vonatkozott és az *ötödik* a függetlenségi akta megfogalmazására három tagu bizottságot indítványozott.

A szavazás pontonként történt. *Irányi Dániel* mint egyik jegyző olvasta fel azokat. Csak a negyedik pontra tett megjegyzést, illetőleg indítványt *Szász Károly* képviselő, a ki azt hangsúlyozta, hogy az alakulandó új kormány fejének ne legyen hatalma a jelen képviselőházat önkaratulag feloszlatni. Szava elhangzott az ellennézetek zajában és rögtön rá *Kossuth*-ot egyhangulag az ország kormányzójává választották. A függetlenségi akta megszerkesztésével pedig *Kossuth*-ot, *Szacs vay Imrét* és *Gorove Antalt* bizták meg. A képviselőház ülése után a Debreczenben jelenvolt felsőház tagja is nyomban gyűlést tartottak báró *Perényi Zsigmond* elnöklete alatt, hol báró *Majthényi G.* jegyző olvasta fel az ötpontu indítványt. Egy-

hangulag minden ellenmondás nélkül fogadták el, ép úgy a *Kossuth* kormányzóságát is. A függetlenségi aktát mind a két ház ratifikálta és a hivatalos *Közlöny* Április 21-én tette közzé, hogy az ország minden részébe eljusson. Április 15-ike abban az évben vasárnapra esett. Ekkor az egész várost kivilágították s óriás fáklyásmenetet rendeztek *Kossuth* tiszteletére, ki a városház ablakából *Könyves Tóth Mihály* — a már akkor hírneves református lelkész — üdvözlő beszédére a közel harminczezer főnyi közönség frenetikus éljenei közt válaszolt. Az országgyűlés részéről korábban megszavazott új vadász-zászlóalj zászlajának ünnepies fölavatása is Április 16-án ment végbe *Kossuthné Meszlényi Zsuzsanna* zászlóanyasága mellett. Nem telt bele egy hónap és a megszavazott 50 ezernyi új honvédség és lovasság már készenlében indult a csataterre. A Debreczent környező hajduvárosok is ekkor szervezték a *Bocskay*-huszárezredet, mely Debreczenből indult a harcztérre. Mielőtt elindult rendeltetése helyére, az egész ezredet a nagy-piaczon állították föl. Erőtelmes, nyalka, szépen adjusztált hajdu-legénységből állott. *Kossuth* szemlét tartott felettük és lelkes szózatot intézett az ezredhez, mely mindvégig hiven és hősieen ki is tartott a háború esélyein keresztül.

A harczy szerencse és dicsőség mámora aztán tartott még közel két hónapig. Buda várát is

bevették. A kormány visszaköltözött Pestre. Az új függetlenségi miniszterium megalakult. Szervezték a mindenféle katonai és politikai hivatalokat s a hivatalos *Közlöny* egyebet sem tett egész Junius 3-ig, mikor utolsó debreczeni száma megjelent, mint egyre-másra közölte a számtalan kinevezést. Azután Pesten folytatta működését egész Julius 1-ig, a hol *Szemere Bertalan* kormányelnök és belügyminiszter új irányt és szerkesztőt tervezett, de már nem maradt rá ideje. Ekkor neveztek ki engemet is a *Vukovics Sebő* igazságügyi miniszteriumába titkárnak *Bónis Sámuel* államtitkár mellé Junius 10-én. Ez is volt aztán első és utolsó politikai hivataloskodásom, mely mindössze sem tartott tovább egy hónapnál, mert a muszka invázióval Julius 8-án már újra menekülni kellett Pestről a kormánynak s vele nekem is, hogy aztán Komáromtól Világosig tanuja legyek a magyar dicsőség kínos haldoklásának és végre temetésének!

IRODALOM, MŰVÉSZET, JELLEMRAJZ.

XV.

A zene magasabb szempontból.

Az ember szellemi világának nincsen becse-
sebb, magasztosabb, nemesítőbb és fölemelőbb
hajtása, mint a *művészet*. Művészet nélkül a föld
nap nélküli világ lenne, s a rajta élő és nyüzsgő
emberiség, csak földre szegzett tekintettel
bolyongana rajta, mint az állatvilág, s szemei-
vel nem keresné az eget. Elmerengni a ter-
mészet bájain, a csillagos égboltozaton, s a lélek
szárnyain a magasba emelkedni; keresni a
szépet és az eszményit, mely nem a minden-
napiasság göröngytalajában gyökeredzik, vagy
vigasztalást találni az élet fájó sebeiért egy oly
világban, a melyen megtörnek az önzés és nem-
telen érzelmek szennyos hullámai: vajjon mi
ösztönzi erre az embert leginkább s vajjon mi
vonzza mind ehhez legerősebben lelkünket, mint
ép a *költészet és a művészet*? A kiben e kettő
íránt egy szikra fogékonyság sincsen, az olyan
elveszett, vagy csak passzív pontja a teremlésnek

és sorsa szánandó, még ha úszik is a földi javakban, mert vigasztalan sötétség honol lelkében s érzelmileg hasonló a rabszolga kerges tenyeréhez, mely érzéketlen minden finomabb érintés iránt.

Költéssel és művészettel foglalkozni, vagy ha hivatásból nem is, de e kettő iránt vonzódni s azok fölemelő hatását átérezni tudni és akarni: minden időszakban az istenek legbecesebb adományának tekintetett. De kétszerte kell ezt tekinteni a mai korban, a hol mind inkább kihalóban van az eszményi lelkesedés, mely egyedül képes nemesíteni és nagy tettekre hevíteni. Nem állítanók a valót, ha azt tagadnók, hogy daczára a mai kor túlságos anyagiasságának, a költészet és művészet terjedése mégis általánosul s egyre szaporodik a száma azoknak, kik a művészettel való foglalkozást életszükségleteik közé sorolják. Sőt ellenkezőleg: soha a művészettel való hiú szépélgés, annak beteges fattyuhajtásait inkább kegyelő és a művészet felületességei s anyagi kizsákmányolására irányuló rohamos törekvés, nem érvényesült oly nagy mérvben, mint ép napjainkban. A képzőművészeti termékek gyors és gépies s ép azért csábítólag jutányos birhatása; a hirlapirodalom óriás terjeszkedésével karöltve járó versfaragás s irodalmi szélhámoskodás, mely csak a közönség izlése, ítélete rovására és ellaposítására

vonatkozik; a zenetanulás és tanítás felületesége és a minél gyorsabb eredmény felmutatására irányuló lázas ide-oda való kapkodás s ezzel szemközt a zenei léha s czafrangos termékeknek ízlés nélküli fogyasztása: mind ezek vállvetve eszközlői annak, hogy korunkban a művészetek talaja hasonló egy óriás tömegű lávahamuhoz, mely külsőleg nagyot és szilárd tömböt mutat, de belül üres, laza s a legcsekélyebb nyomásra is összeomlik.

De e ferde helyzet a művészet egyik terén sem oly szembeszökő, mint a *zene* terén. S ennek meg is van a maga természetes magyarázata.

A zene századunk legelterjedtebb, s legcsábítóbb művészete. E téren nyílik a legtágabb tér, mindennemű szemfényvesztésre. S miért? mert a zenének nagymérvű világelterjedése és befolyása annak anyagából magyarázható ki s főleg ama érzéki közegénél fogva, mely érzemény-, kedély- és képzelmi világunkra a leghűvösebb hatalmat gyakorolja. A hallérezék, az ember legpoetikusabb, legmisztikusabb érzéke. Soha nem sejtett érzelmek s képek tárulnak fel lelkünkben, csak egyes megható hangokra is. Hát még egy teljesen megértett s átértett bűvös zenére! Mellette élesebben érezzük a fájdalom törszúrásait; könnyebben üzzük el az élet gondjait, intenzívebb hévvel szeretünk és lelkesülünk nemcsak, hanem még

gyűlölni, megvetni sem tudunk mellette oly arányban, mint nélküle. A zene fölnyitja szellemi szemünket, mire a legremekebb kép vagy szobor sem elégséges. Felfokozza érzeményeinket, miben csak a szónoklat, vagy szavaló művészet versenyezhet vele, s megedzi vagy meglágyítja idegrendszerünket jobban, mint bármely más tényezője az életnek. E mellett leghatalmasabb eszköz a társulás, szívképzés és testvérülésre.

Ennyi előnye mellett igen természetes, hogy testvérei közt leginkább viláგuralomra jutott s legtöbb művelője, keresője s értékesítője van a társadalomban.

De ama kérdésre kell felelnünk, hogy a mai kor általános művészeti ellaposodása mellett, miért van, hogy különösen a zene terén találkozhatunk a legtöbb hamis árucikkkel, a legfelületesebb kertészkedéssel s a legtöbb hiába kidobott erő-, idő- és agyagi áldozattal? Sokkal könnyebb erre megadni a választ, mint meggátolni, hogy ne így legyen.

Első sorban okozója ennek az a rengeteg tátongó űr, mely a valódi zeneművészek, zenekedvelők, és zeneértők, meg a számtalan kontrár, a zenének csak divatból, hiú szépelgésből hódoló s a legnagyobb felületességgel zenélő s zenét hallgató sereg között létezik. Ma már a jó nevelés, az általános műveltség s az uralkodó társadalmi divathoz tartozó dolog lett,

zenét tanulni, zenével foglalkozni, az iránt érdeklődni, azzal kérkedni és abból lehetőleg minél több társadalmi előnyt és anyagi hasznot húzni. De az *idő* ma már nemcsak az angoloknál, hanem az egész világon is *pénzt* jelent és mi sem természetesebb, mint hogy a komolyabb, behatóbb tanulmányra sok időre levén szükség, tehát ép az időből nem futja ki eléggé.

Egy mai művelt embernek, ifjúnak, nőnek, leánynak nagyon sokat és gyorsan kell tanulnia, különben lemarad a vásárról vagy a kiállításról s aztán, a ki valamit azért tanul, hogy abból meg is éljen, nem is lehet mindig soká várnia, míg azt alaposan megtanulja, különben megelőztetik vagy leszorítatik a térről. A Landkutscherek, postakocsik s a sáros-utak korában még volt idő a tanulásra, de a gőzmozdonyok, villanyvonatok s talán a közelgő repülőgépek időszakában a tanulásnak is gőzerővel kell történnie, mert a vevők és kiállítók nem várhatnak. S a példa ragadós, s ha az emberek azt látják, hogy alapos tudomány, ismeret nélkül még a legmagasabb állami, politikai s társadalmi állásokat is el lehet foglalni s azokon még brillirozni is lehet: ugyan minek törjék magukat — így gondolkodnak — a zene alapos tanulásával, melyet úgy is legkevesebben értenek, s melylyel a nélkül is legkönnyebben lehet port hinteni a világ szemébe? S így támad aztán hemzsgő serege az olyan zeneoktatók-

nak, kik maguk is semmit vagy legfeljebb annyit tudnak, a mivel a még kevesebbet tudó és értő családok szemeit, legalább egyidőre, kitörülhetik. Így támad továbbá amaz óriás kontingense az olyan zenekedvelőknek, kik egypár évig eltorturázzák magukat a zongora vagy ének, vagy valamely más hangszer mellett, hallanak harangozni a kótákról, skálákról, bemagolnak valahogyan egypár táncz- vagy salondarabot s aztán beállanak zeneértőknek, eljárnak az operába és hangversenyekbe, s mint mind ugyanannyi Hanslickok, itélnek elevenek és holtak felett. De azért mozgalmas fogyasztói a legeslegújabb operett-átiratoknak és farsangi csárdásoknak! S így alakul végre beláthatlan legiója ama zenenövendékeknek s tanítványoknak, kiknek nem az a céljuk, hogy azt a zenét, melyet tanulnak, s azt a zongora- vagy énekdarabot, melyet nagy kinnal valahogyan betanulnak, megérteni és átérezni is tudják; hanem csak az, hogy valamiképen hátra ne maradjanak a divattól, s valahogyan meg ne előztessenek vagy plane túl ne szárnyaltassanak ismeretségeik ama tagjai által, kik hasonló hajóban eveznek.

Bábéli zürzavar, lehangoló zenészeti felületesség, tájékozatlan izlés, értelmetlenség és sok hiába elvesztegetett idő és pénz az eredménye az ily ferde viszonyoknak, főleg hazánkban, — s legnagyobbrészt még a fővárosban is, — hol

a művészetek, s így a zene fejlődése s terjedése is, nem a nemzeti kultúra fokozatos fejlődése- s terjedésének, hanem a más nemzetek által való túlszárnyaltatásból keletkezett rohamos utánpótlási ösztönnek az eredménye.

A zeneművészet ily egyenetlen talaján, valóban majdnem kétségbe kellene esni, ha az általános szabály alól nem volnának örvendentes, épületes s követésre méltó kivételek is. Az állam maga, újabb időben, több oly lépést, intézkedést s lendületes segédkezést tesz, mely nem tévesztheti el üdvös hatását. Több kiválóbb és jó hitelű nyilvános s magán zene-tanintézet is működik a hazában, főleg pedig a fővárosban, melyek, szakavatott kezek vezetése mellett, oda irányozzák törekvéseiket, hogy a zene a tanulók előtt ne csak hangzó hieroglyphá legyen: hanem azt értelmileg és belbecsileg is átérezni képesek legyenek.

S nem is lenne valami óriási feladat, időnként oly mederbe terelni a zenét hazánkban is, hogy az megfeleljen valódi hivatásának, t. i. hogy: a szó valódi értelmében megneemesítse az érzelmeket, finomítsa az általános műizlést és egyik erős közegévé váljék a nemzeti érzületnek. S talán nem lesz felesleges, ha erre nézve e helyt elmondom, rövidbe foglalva, nézetemet, a melyre a zene terén tett sok évi tapasztalatom vezetett.

Mindenekelőtt óhajtandó volna, hogy a szülők, a kik gyermekeikben tehetséget fedeznek fel a zene iránt s azt bennük ki is fejleszteni el vannak határozva: *mindjárt kezdetben* ne sajnálnák a nagyobb áldozatot, s oly tanárok kezére bízzák a tanítást, kik úgy elméletileg, mint gyakorlatilag oly alapot képesek adni, melyre a legmagasabb kiművelés is építhető. Ne türelmetlenkedjenek, ha az ily tanár egypár évig sem tesz egyebet, mint fejleszti az értelmet elméletileg s a technikát, a pedagógia legszigorúbb alapján. Mert legyenek meggyőződve, hogy az ezekre fordított idő nem vész kárba és sokkal hamarább megtermi érett gyümölcsseit, mintha a kezdők számára a zenetanítók amaz olcsó legiójából választanak, kik mert maguk sem bírnak sem elméleti, sem gyakorlati ismereteivel a művészetnek, ugyanannyi év alatt csak kifordítják a tanulónak úgy kezét, hangját, mint elméjét. Azután, rendesen későn áll be a józanabb belátás; de az egyszer elrontottat vagy soha többé egészen helyrehozni nem lehet, vagy csak három annyi idővel és anyagi áldozattal. Önként következik ebből, hogy a szülőknek soha sem kellene erőszakolni pusztán divatból vagy társadalmi ambícióból oly szülötteikre a zene tanulását, a kiknek arra sem hajlamuk, sem hallásuk, sem kitartásuk nincsen. Mert az ily erőszakos tanítások teremtik meg rendesen a zenészeti proletarizmus ama

óriás seregét, mely rendesen csak elposványítja a művészetet, a helyett, hogy annak légkörét tisztítaná, s mely csak ama spekulatív zene-kiadók Astaróth-torkába dobják a művészet adóját, a kik mellett ma épúgy nélkülözhetnének a Mozártok, Beethovenek, Schubertek vagy Schumannok, mint több évtizeddel ezelőtt.

A kiknek nincs módjukban a zenetanításnál mindjárt kezdetben a legjobb után nézni: azok még csak menthetők. De soha sem menthetők az olyan szülők, kik a rossz hangszer vagy tanító helyett épúgy választhatnák a legjobbat is, s csakis ama téves felfogásból nem teszik, mert azt vélik, hogy a kezdőknek egy ütött-kopott zongora s egypár hatost igénylő tanító is jó; mert majd ha már valamit tudni fognak, akkor majd lesz új zongora s hírneves tanár is. De ez époly okoskodás, mintha valakit szépírássra akarnánk taníttatni s azt mondanók, hogy jó lesz eleintén finom toll, papír, tinta vagy tus helyett, egy darab fa, szennyes vászon és mézga is; s valódi kaligráf-tanár helyett jó lesz fenyőfákat faragó ácsmester is!

Továbbá: ha a zenében nem párosul az elméleti képzés a gyakorlat művészi alkalmazásával, mindig csak az áll elő, mintha szobrot faragunk fej nélkül, vagy palotát építünk ajtó, ablak és kapu nélkül. Mert nincs rá eset, hogy valaki egy zeneművet költőileg, művészileg előadni, frazirozni vagy helyesen hangsúlyozni

tudjon, ha nem érti a harmónia titkait, ha nincs fogalma a zeneművek alkotó elemeiről és architektúrájáról. Egy ügyes mester útmutatásai után, ha gépiesen — mert tehetsége van, — még be tudja talán magolni, de az rendesen csak addig szokott tartani, míg a mester vezetése alatt áll. Ha magára hagyatik: pusztára kített vakhoz lesz hasonló. Míg ellenben, ha zenei elméleti műveltséggel bír: önmaga lábán állhat; önmaga irányíthatja ízlését, s zenei ítéletében nem lesz gyámkodásra szorulva, mert a mit zenél vagy a mit hall, azt érteni, átérezni s így hasonlíthatlanul magasabban is fogja élvezhetni. Mert zenei értelem nélkül olyan a zenélés vagy a zenehallgatás, mint az olyan szavalat, melynek nyelvéből egy árva szó sem értünk.

A kik tehát zenét tanulnak: azok ne igyekezzenek csak a gyakorlat külső hatásaira fektetni minden súlyt, hanem törekedjenek megszerezni mind ama értelmi fokozatokat is, melyek lehetővé teszik a zene költői s érzeményvilágába is behatolhatni, mely nélkül csak félmunkát végeznek, s szívüket, lelküket csak a zene legalsóbb légkörére szorítják, a honnan soha sem lehet fogalmuk ama szellemi magasatos élvezetről, mely csakis azok előtt tárul fel, a kik az értelem szárnyain a művészet fenkölt, elragadó tündérvilágába képesek fölemelkedni.

XVI.

Művészvilág.

E szóban benne ván minden, a mit csak maga elé képes varázsolni a ragyogó *képzelet*. Fény, hír és dicsőség; jólét, érzéki mámor és tömjénfüst; aranyhegy, babér és halhatatlanság! Mindezt e világ, misztikus fényben mutatja ősidőktől fogva az utána sóvárgó emberiségnek, mely soha meg nem szűnik tele tudóval szívni magába annak elkábító illatát. S az ingert még csak fokozzák azok a valóban mesés sikerek, melyeket e világ némely szerencsésebb csillag alatt született, de nem mindig jogosult képviselői, oly magaslatról ragyogtatnak, hogy nem csoda, ha a nagy tömeg rájuk tekintve beleszédül.

Pedig e sokszor megirigyelt világ, ég és pokol közé van helyezve s mint a görök hitrege égboltozata, hét tornácra van osztva. Az egyik legmagasabb s legfényesebb csúcsa, azt a hetedik boldog mennyországot képezi, hol az oda-jutott kisszámú választottak, színről-színre láthatják az Istent, kinek képét legméltóbban

képviselik e földön; míg a másik az a szédületes mélységű sötét örvény, melynek vigasztalan forgatagában e tündérvilág elkárhozottai szenvedik a tantalusi kínokat. A két végpont közé eső tornácok fokain pedig mint megannyi fényes kirakatu korzón, a hivatottak s a hivatlan művészkedők óriás tarka-barka serege sűrög és forog.

Nincs ennél érdekesebb tüneménye a szellemi piacznak, melynek egyik terén sem nyílik annyi alkalom a legkülönbözőbb megfigyelésekre, mint ép ezen. Már maga az, hogy a feltűnő kosztümök annyifélek, a mennyi faja csak van a művészetnek: a legvonzóbb látvány. Hát még ha az árusok s az áruhalmazra tekintünk!

Az egyik valódi keleti gyöngyöket árul; de a tömeg észre sem veszi s csillogó hamis kövek után kapkod. Száraz Szent János-kenyéren rágódnak sokszor az apostolok, míg a «feszítsd meg»-et harsogó kalifások dús lakomák mellett dőzsölnek. Az egyik üdvözítő szent elveket hirdet, de a tömeg kineveti s hátat fordít neki. A másik mézes madzaggal kedveskedik, bolondító elixireket árul s a lépremenő nép dicsőíti s fölemeli a magasba. Néma önmegadással viraszt, dolgozik, teremt örökbecsűeket az egyik, de életében felkopik mellette az álla; míg a másik, trombitát harsogtatva jár körül s minden silány vagy lopott portékáján drága áron ad túl.

A végtelenig lehetne ily paradoxon párhuzamokat vonni e világban, melyben az igazság mérlege talán a legszédületesebb s tegyük hozzá, a legörületesebb dervis-tánczot járja. De hagyjuk az érem ez oldalát, melyen vastag sötét réteg terül szét s tekintsük a másikat, melyről örökzöld babérlevelek mosolyognak.

*

Művész-világ! — Mennyi szépet, főlemelőt magasztosat foglal magába e szó! A föld kavargó szennyes pora eltűnik a láthatárról, ha feléje közeledünk. Jobbnak, nemesebbnek érezzük magunkat, ha légkörébe jutunk s nem fáj úgy az élet sebe, ha érzékeink vele érintkeznek. Maga a természet, a vele való érintkezhetést is csak két legszellemibb érzékünkre bizta, u. m. a szemre, mely a léleknek s az érzemény minden skálájának leghívebb kifejezője s a hallérzékre, melyen át az eszményiség legmisztikusabb világába hatolhatunk. Nincs e két érzéknek semmi köze a durva anyaghoz, valamint a művészet világának is csak addig van, a meddig általuk bevégzi a teremtés munkáját, mely azután az eszmei anyagtalanság szellemi képét ölti föl s egyenlővé válik az etherrel, mint az istenség megnyilatkozása közvetlen közegével.

De a művész-világ képviselőinek nagy töme-

gét nem lehet s nem is helyes, — eszményi magaslatról — egyedenként tekinteni, mert olyan az, mint a felhőkbe nyuló heglánczok legmagasabb csúcsa, mely annál jobban vonz, imponál, mentől távolabbról szemléljük s annál inkább veszít maesztetikus hatásából, mentől közelebb eső göröngyös, sziklás útakról közeleltjük meg. Egyedekre osztva a művészet egyenetlenül benépesedett világát: könnyen úgy járhatunk, mint a ki rózsabokrok közt keresgél s rózsák helyett sziszegő kigyók- s mérges vipersákra talál. Mert ne gondolja senki, hogy a művész-világ a valóságban is olyan Eldorádó, minőnek a töle messzeeső tömeg képzele. Távolról sem az örök béke s az eszményi harmóniának a hazája. Sokkal erősebben vibráló kötelékekkel van a földi élet rögeihez kötve, semhogy az élséget csupán a puszták csodamannájával s szomjúságát csupán harmatrezgéssel csillapíthatná. Ezekkel rendesen csak akkor éri be, ha szárnyra kél s fölszáll az Olympusra, társalogni az istenekkel. Ilyenkor az egyes sasok szárnyalásával még az is megtörténik, — mint gyakran megtörtént pl. Beethovennel — hogy elfeledi a feltálat ebédet s csak másnap jut eszébe, mikor már mégis kénytelen visszazállni a földre.

Mert hányszor volt s van rá példa, hogy még az Olympusra telivérü Pegazuson szállni szokott nagyságok is, köztünk járván a földön

s nem birván mindig egyensúlyban tartani szárnyaikat, annak prózai vonzerejével: saját világuk szentélyében is durván kopogó fatalpakon járnak még ott is, hol maguk az angyalok csak lábujjhegyen mernek lépdelni! Hát még e világ ama számtalan helótái, kik a művészet teherhordói szerepére vannak kárhóztatva az izzó sivatagon, melynek csalóka délibábjait folyton kergetik, de soha el nem érhetik? Vajjon ki és miért irigyelhetné őket? Talán azért, hogy a tömeg minden élvezete szívük egy-egy vércsöppjébe kerül? Vagy azért, hogy a ragyogó csillagok körül foroghatnak s fölszedhetik a morzsákat, melyeket azok a Lukullus-i asztalok mellett elhullatnak? Pedig e világ legnagyobb része ilyenekből áll *egyedenként*.

Azonban, a maga *egészében* s eredményében tekintve, valóban irigylés-, csodálat- és hódolatra méltó; mert a legszebbet, legmagasztosabbat képviseli a földön. De részekre osztva, szánandóbb az emberi társadalom akármely más osztály-világánál. Mert tagjai az élet ezerféle küzdelmei mellett, melyek minden ember vállára nehezdednek, még szellemi égető kénköparázst is hordanak a keblükben, melyet a soha ki nem elégíthető ambíció, az egyenetlen versenysiker fölötti sorvasztó érzés s az önhittség kínzó mániája szakadatlanul szokott éleszteni.

De mi hát az mégis, a mi folyton űzi az emberiség mindkét nemét e bűvös világ fénye felé, mint a pillangót a gyertyaláng felé? Nem más, mint ugyanaz a titkos erő, mely a szellemet a testtel összeköti s mely az embert kétféle lénynek alakítja, hogy kettős irányban szolgálja az *önzés ösztönét*, mint az egész mindenség fentartó s mozgató princípiumát. S valóban e hatalmas őserő mindenféle alaku s irányu megnyilatkozásával sehohsem lehet oly sajátosság módon találkozni, mint épp a művész-világban.

Számtalan színbe játszó prizma az önzés az emberi társadalomban, melynek rétegeiben az alapszínek sugarai kevésbbé-többé, mindig valami anyagi érdek, mint góczpontban egyesülnek. Csak a költő- s művész-világban találkozni — igaz, ott sem valami gyakran, — az olyan tiszta idealizmussal, mely semmit sem kér kölcsön a földtől s mely még mezül is csak felhőtakarót használ. S ez a vonás aztán, hol gyöngébb, hol erősebb diluiczióban, — kivételek itt is fordulnak elő, — az egész művészvilág lakóit szokta jellemezni. Ez fakasztja még azokat — a nagy tömeg által alig érthető típusokat is, melyek képviselői (akár bársonyban, akár darócban) derült mosolylyal néznek farkasszemet az élet legádászabb viharraival. Sajátlagos világnézeti kodexük van, melyben minden anyagi nélkülözés vagy szel-

lemi sebesülés elviselésére találnak ideális paragrafust. A szegény proletár-, sőt a zsugori, lelkelen gazdag világban is találkozhatni olyan cinizmusmal, mely nem respektál semmi külsőt. De míg az egyik rendesen izzó láván járva alkuszik a sorssal: a másik, mindig undorító lelki mocsárban fetreng. A művészeti cinizmusnak — vagy nevezzük könnyelműségnek, — ezek közül egyikhez sincs semmi köze, mert motivuma mindig nemes és emelkedett. Akár fényes termek perzsa-szőnyegein járjon, akár füstös fülkékben ábrándozzék: mindig az a belső láng hevíti, melyben az ideál nemes érce sohasem hagy piszkos koromaljat hátra.

De szemben a művész-világ e fönséges típusaival, épen nem keltenek ideális érzést azok, kiknél a közönséges önzés jut túlsúlyra az eszményi fölött. Pedig sok ily példánya van e világnak, talán még több is a kelletinél. De ne is csodálkozzunk rajta, kivált a mai korról szemben, mely az ideál minden oltárán oly annyira szeret az arany borjúnak áldozni, hogy az oltárpapok közül is csak azok előtt szokott térdet hajtani, kik aranyos palástokban, drágaköves infulákban járnak körül a szentélyekben. Az ilyen papok ajkáról aztán még a hamis tanokat is nagyobb áhítattal fogadja a Mammon-imádó tömeg, mint a szegény halászapostolok üdvhirdető igéit. Mennyi példával lehetne e tételt illusztrálni úgy a mult-

ban, mint a jelenben. De hát a példák — a mint a közmondás tartja, — mindig gyűlöletesek, sőt annál gyűlöletesebbek, mentől közelebb esnek hozzánk.

S aztán végtére is, vajjon, melyik résznek van igaza? Annak-e, a mely nem kérdi a nagy tömegetől, hogy mi és mennyi kell neki a saját ízlése, érzéki ingere s tetszelgő szeszélye tömjénfüstjéből; hanem beérve saját belvilága ihletével, csak az égi szózatra hallgat, mely hajtja előre, mint a nap a hajnalt, hogy oszlassa az éji sötétséget; vagy annak-e, a mely megalkuszik a tömeggel, hogy szórja feléje kegyét és arany kalászeit; s a mely szásrétü ránczokba szedi a tehetség kelméjét, hogy minden ága bőven kamatozzék s aztán az így megsarczolt múzsa kegyéből nyert Mammon-szobor áldozó papjává szegődik?

Századok hosszú sora tartja függőben e kérdés eldöntését; de még hosszabb sorát is eltemeti az idők sirásója s eldöntve még sem léssen, mert az önzés és a művészeti ideál szempontja két ellenkező pólus, melyek a természet törvénye szerint örökké el fogják egymást taszítani.

★

S mégis kell, hogy legyen, éljen, működjék mind a kettő, mert valamint maga a művészet az ellentétesség elvén alapul s azáltal érvénye-

sül: úgy annak emberi világában is kell, hogy két ellentétes reflex-tükör vesse egymásra sugarait, mert a valódi ideál-alakok, kik azt nemcsak fentartják, hanem mind magasabbra emelik, csakis így domborodnak ki a maguk teljes fenségükben.

XVII.

Modern művészkedés.

A világ ma a mindenben való modernizálás korszakát éli. Mire véget ér e század, mindennek vége is lesz talán, a mi benne — áthozva a multból — még uralkodó volt. Mintha a jövő század mindenben mint modern ifjú akarna fellépni: lázas sietséggel rontja-bontja a multnak köveit, nem hagyva egyet is a helyén, hogy a huszadik század nemzedékének is legyen mit újra rendbe hozni s ismét szétbontani.

Nagy segítségére van ez alapos felforgatásban a természet- és egyéb tudományok folytonos diadala, mely mindinkább emancipálja az emberiséget a régi eszmék, szokások s viselkedések megszokott járma alól. Mindjobban elvetteti vele az anyag nyűgét s a szellemi megnyilatkozások oly csalóka régióiba kergeti, hol minél kevesebbet lát a földből, de annál többet remél, vár az égtől. Szóval, mindent modernizál: politikát, állami és társadalmi életet, stratégiát, közlekedést, financiát,

háborút, kereskedést, leginkább pedig az irodalmat és a művészetet.

Hogy az irodalom hogyan modernizáltatik? Ennek részletezését másokra bízom. Hogy a zene is manapság hogyan modernizáltatik? Erre nézve már sokféle példával szolgálhatok úgy magam, mint azok, kik annak a világában forgolódnak s bele is tudnak pillantani abba a retortás konyhába, honnan a mai zenei modernizálás szakácskönyve szokott kikerülni.

★

Nincs már e téren egy talpalatnyi föld sem, mely föl ne lenne túrva, s melybe folyton ne szórnák a modern magokat. Terem is elég gyom, giz-gaz a mindinkább ritkuló rózsák mellett. Hiszen megértük már azt is, hogy az orosz himnusz karöltve zeng hivatalosan a «Marseillaise»-szel, s magyar operákat is lehet hallani Wagner-stilusban. A minő dolgokat a mai világban tapasztalunk, bizony nem messze vagyunk már attól sem, hogy császárok, királyok, politikusok, diplomaták, írók s művészek, a fából való vaskarika-csinálás elméletét praxisban is árulják, mint legújabb modern találmányt!

A zenében — főleg nálunk — ez már különben régóta divatban is van, csakhogy nem mindenki veszi észre, sőt gyakran még azok

sem, a kik erre leginkább volnának hivatva. Így vannak például már zeneköltői hírből állók, kiknek azonban fogalmuk sincs a zeneszerzésről s vannak zeneköltői babérokra áhítozók, kik az egész zeneszerzés művészetét pláne feleslegesnek tartják s azt képzelelik, hogy annak tudása csak gátolná az inspirációjukat! Az ilyenek nagy kontingenciával leginkább a táncz-zene és népdal-irodalom terén lehet találkozni. De talán igazuk is van, mert ebben a mai szédelő világban ugyan minek is törnék a fejüket a zene alapos tanulásán, mikor a nélkül is híres kompozitorokká válhatnak s a mi jóakaró s pajtáskodni szerető sajtónk, a nélkül is megteszi őket «népszerű», «kitűnő», «szélesen ismert» stb. melléknevű zeneiróknak? Aztán meg csak hinni kell annak a nyomtatott címlapnak, mely nem hazudik s mely ennek vagy annak az elsőrendű műkereskedési cégnek a firmája alatt jelent meg? Beh sok komikus és nem egyszer boszantó incidensek is merülnek fel e téren! Velem is akárhányszor megtörténik, hogy félre kell tennem a komolyságot s Mómus karjába vetni magamat.

Így a többek közt — nem is nagyon régen történt, mikor a király-himnusz pályázatra özlöttek a százötven arany és országos dicsőségre aspiráló pályaművek, — találkozom az Andrásy-uton egyik híres nevű s a budapesti

műárosoknál nagyon kapós barna színű népdal-kompozitorunkkal, ki egész lelkesedéssel áll elémbé s aztán ilyen párbeszéd keletkezett köztünk:

— *Ő.* Ugyan kérem, jó, hogy találkozunk, nem tudhatnám meg x. költő lakását, s mikor beszélhetnék vele?

— *Én.* S mi végett? ha szabad kérdezniem.

— *Ő.* Megvan a király-himnusz, megkomponáltam s csak vers kellene hozzá, arra akar-nám felkérni. Még ugyan nincs leírva a melódia, de majd leíratom valakivel.

— *Én.* Pályázni akar? Ez esetben nincs szüksége szövegre, mert a Jókaiéra kell zenét írni. Ha pedig külön király-himnuszt akar, akkor csak forduljon máshoz, mert úgy tudom, x.-nek most egészen máson jár az esze, mint király himnuszt írni.

— *Ő.* Akkor hát majd más valakit kérek fel. Alászolgája!

— *Én.* Alászolgája!

*

A zenei modern művészkedésnek ép úgy megvannak a maga fokozatai, mint minden más stréberkedésnek. Többet mutatni a kirakatban, mint a mivel bírunk. Többnek látszani, mint a minők vagyunk. Minden áron gyors sikert aratni. Túllícitálni a közönség

kíváncsiságát. Felköltetni a nem mindig megérdemelt érdeklődést. Kevés fáradsággal magasra jutni. Ime a főelvek, melyek — kevés kivétellel — általában a mai modern művészkedést jellemzik. Igazgató, tanár, tanítvány; nyilvános, magán, engedményes, vagy a saját kezére spekuláló zenetanítás: mindannyian — tisztelet a kivételeknek, — ezt a csalékony délibábót kergetik. S a közönség? Tisztelet ismét a kivételeknek: leginkább oda húz s azoknak nyújtja a babért, a hol s a kik legmagasabb póznákon hirdetik a művészeti elixirt.

Hát bizony a művészet mezején nagyot fordult a világ manapság ahhoz képest, a mi csak néhány évtizeddel is ezelőtt uralkodott. Minden nap jobban veszi a szilárd talajt lábai alatt s ingadozó, futó lápon mozog, mint az a vízi vadász, kit ép ellenkező irányba hajt a mocsár árja. Az iskolák tele tömők a tanítvány fejét mindenféle oly mellék-tantárgyakkal, melyeknek az életben semmi vagy csak felesleges hasznát veszi, a helyett, hogy az általa választott cél alaposan s kizárólag támogatnák. Felmerül pl. egy szép, erőteljes, gazdag színezésre alkalmas színpadli hang? Azonnal megindul a hajsza utána. A tanárok, kezükben ezitrompréssel veszik körül, az operai igazgatók előre hálót vetnek reá s fényes kilátásokkal kecsegtetik. Nem marad más hátra, mint gyorsan fénylő mázba mártani, kiállí-

tani s megindítani rá az árverést. Majd jönnek a hízogó műértók, a pártfogást biztosító kritikuskok, hírlapírók, meczénások, (kivált ha az illető hang, valami bájos teremtés tulajdona). Megzendül a reklám-trombita, sokszor túlharogva a tárgyilagosa bírálatokat s hang és közönység egyszerre csak azt veszi észre, hogy fényes csillaggal áll szemben. De azután lassanként megkezdődik a sokszor nem is magas délpontról való deszcenzió s mert csak hirtelen vett kölcsöntől fénylett: mind sápadtabban merül a láthatár alá, míg aztán végkép letűnik. Jönnek azonban helyette mások, hogy megtegyék ugyanezt az utat. Mert a természet forrása kiapadhatlan még akkor is, ha a gondatlan vagy az erőszakos emberi kéz útját állja. Itt elhagyja forrásának irányát, hogy amott ismét folytassa. A különbség a ma és tegnap közt csak az, hogy korábbi időkben komolyan vették a művészetet s a gazdag források medrét szélesbiték, fentartották. Manapság — a modern képzés szerint, — többfelé ágazva használják fel s legtöbb esetben az eredmény az, hogy a sokféle elágazásban szárazon maradnak a medrek.

Vagy felmerül egy középszerű, mondjuk, szokottnál kiválóbb tehetség a zeneszerzés terén. Kezd mindenfélét összekomponálni s véletlenül talál valami szerencsésebb dalt, kupletet vagy keringőt, melyet elénekelnek a szinpadi divák,

felkapják a cigánybandák, vagy megreklámoz egyik-másik kiadó. Még égi sugallatról beszélhet, ha rászánja magát s elkezd komolyabban tanulni, vagy beiratkozik valamely tanintézet szakosztályába, hol aztán alkalmá nyílik a rendszeren jóindulatu matiné-, vagy vizsgaközön-ség kitüntető tapsaiban részesülni, egyik-másik szerzeménykísérlete folytán. Van elég jóbarátja, vagy jóakarója is a referensek közt, kik nem kimélik tőle még a superlativus jelzőket sem.

Ezek után már csak azt várja, hogy lerázza az iskola porát sarujáról, s megindul azonnal a legmagasabb ég felé, alább nem is adván nagy zenekari szimfónia vagy nagy drámai operánál. Az erőtől duzzadó csemete még ugyan alig ért el egy pár méter magasságot, de már megkezdí a magát minden áron növeszteni vágyó proceszszust. Kihúzza ágait, feltolja koronáját s a mellette büszkélkedő czéd-rus mellé törekszik emelkedni.

Mindig sajnálat fog el az ily fiatal óriások legtöbbször túl-önbecslés és képzelgésből folyó korai erőlködése. Mert igen gyakran önkezükkel metszik el művészeti életerüket s a helyett, hogy izmosításukat fokonként elősegítenék: a tehetség törzsét satnyítják el, s az érett alkotás forrását zárják el. Mert nincsen ugyan szabály kivétel nélkül, s van rá eset, hogy a húsz éves ifju ereje felülmulja a kifejlett férfit: de általában ugrást nem ismer a természet s így

a művészeti érettség sem, mihez átszűrődött tanulmány, nagy kitartás, beható gondolkodás és évek hosszú gyakorlata szükséges még a kellő égi szikra mellett is.

A modern kompozitori nemzedék ott kezd — mint rendesen az exekutív művészeti osztály is, — a hol hajdan a legkiválóbb művészek végezték s a hol, ha sikerült nekik a magasba eljutni: hát nem egyszer be is vonták a vitorlákat s szépen megpihentek, gyönyörködve a pompás kilátásban. S aztán föltéve, hogy a fiatal óriások le is tudják győzni a szimfónia és operairás technikai nehézségeit, (rendesen azonban a valódi inspiráció rovására), ugyan mennyivel képzelik előre vinni a művészet ügyét oly termékekkel, melyek a zene világ-tengerével szemben majdnem oly szerepet játszanak, mint egy pohár víz a Dunába öntve, vagy egy sziklatömb a Kárpátokra dobva?

Nekünk magyaroknak főképp arra kellene törekedni, hogy kiépítsük zeneirodalmunk mindama hézagait, melyek a legmagasabb formák sikeres eredményének a csúcsára vezetnek.

A mit itt saját viszonyainkkal szemben nagy vonásokban érintettem a modern művészkedést illetőleg, azt manapság jórészt más országokban is feltaláljuk, mert másutt is csak úgy

hajtja előre az erőket a modern kor szelleme, mint nálunk. De mégis van nagy különbség a kettő között. Más országok — művelt országokat értvén — nem állanak oly porhanyós talajon, mint a miénk. Izzanak, forrnak s kavarnak azok is, de van hova kapaszkodniok. Van egységes nemzeti alapjuk, van értelmi fensőbbiségük és öntudatos rendszer a modernizálás alkotásaiban. Míg ellenben nálunk mind e szilárd alap hiányzik. Nemzeti aspirációink idegen isteneket imádó papoktól vannak körülvéve, kik a hol csak tehetik, megméltelyezik azokat. A valódi műveltségnek csak festett álarca dívik, mert belül olyan az, hogy alóla még nagyon kilátszik — Napoleon szerint — a kozák. Rendszer az alkotásban? Na ezt ugyan hiában keresnők akár a magyar állam, akár a magyar művészet vezetésében. Kapkodás, idegen majmolás, mindennapi megalkuvás az opportunitás érdekfejtő követeléseivel: ime, ez a mi talajunk a művészetben is, melyet nem azért táplálunk, hogy magyar művészetünk legyen, hanem hogy Potemkin-falukat mutogassunk a világnak.

Azt mondják: nagyot haladtunk a visszaszerzett magyar alkotmányos élet második ærája óta. Hát megengedem, hogy sokban haladtunk, mert hiszen, ha a föld forog s rohan előre az űrben, hát csak kell, hogy magával ragadja még a legősapaibb hálósapkát

is. De az is szent igaz, hogy nemzeti öntudat, magyar önállóság, nemzeti génusz tekintetében jóval hátrább vagyunk, mint az a kor, mely még annyi európai kultúrával nem dicsekedett, mint a mai.

Művészetünk, zenénk, művészeti viselkedéseink, törekvéseink, mind modern. Haladunk előre gőzzel és villanynyal, de ugyanannyit megyünk hátra komoly törekvés, tanulmány és nemzeti irány tekintetében.

A kik meg fogják érni a huszadik századot, — én már bajosan, — láthatni fogják, hová vitte a modern művészkedés a magyar művészeket!

Csak abban bizom, hogy addig talán jön egy hatalmas ellenáram, mely visszatereli hajónk vitorláit a rég óhajtott, de sokáig késő révbe!

XVIII.

Nők a művészetben és a zenében.

Még híre sem volt a mai nőkérdésnek, a mikor a nők a szellem hatalma és fölényével már emancipálták magukat az ó-kor, főleg pedig a középkor deszpotikus járma alól, mely vallásilag, társadalmilag s foglalkozásilag mint vasláncz tartotta lenyűgözve az egész női nemet osztály-, rang- s álláskülönbség nélkül, még gondolatvilágukat is elkülönítvén a férfiakétól, kik minden téren egyedül játszták az uralkodó szerepet.

Voltak nők az ó-korban, voltak azután is számosan, kik születésük, szépségük, hősi elszántságuk, kimagasló erényeik vagy tomboló szenvedélyük s cselszövésük által nagy szerepet játsztak a történelemben: de mindez keveset változtatott azon az általánosan alárendelt helyzeten, melyet a nők az életben hosszú időközön át elfoglaltak. Ez a helyzeti homály igazán csak akkor kezdett oszlani, mikor a kereszténység ideálijuzmusával kifejlödtek a művészetek s azokban a nő elfoglalta az eszmény

trónusát, mely őt a teremtésben is megilleti. Mert mindaddig a nők nem a tiszta eszményt, hanem vagy csak az érzéki szépet és tökéle-
test, vagy a démoni szenvedélyt s a világ nagy-
jai megrontására szolgáló csábot, vagy pedig a
vallási s mithologiai rejtélyességet képviselték.

Még a görög æsthetikai ízlés és képzelet is
a kilencz múzsa női alakjában, nem annyira a
nő szellemi egyenjogosultságának a kifejezése,
mint passzív képe a férfi ama mindent magában
foglaló hatalmának, mely benne a szellemi
megnyilatkozás minden formájára kiterjed.

A keresztény vallás művészete, először a női
vértanuk, későbbben a szent szüzek s végre a
megváltó anyja, *Mária*, a boldogságos szűz
számtalan eszményítése által vezette be a nőt
először az egyházi s azután a világi életbe, a
középkori kereszties hadjáratok folytán támadt
középkori lovag-romantika által. Az orgona
mellett ülő s játszó szent Czezcilia volt az első,
kit a festészet és szobrászat — mint a zene
hatalmának kifejezőjét — eszményített, szem-
ben az ó-kor önálló istennői és a görög hit-
rege férfi félisteneivel. Ennek nyomán aztán
a világi költészet is lantot, cziterát s hárfát
adott a lovagkorbéli koronás nők, hercegleá-
nyok s a várak elzárt szépei kezébe, hogy hir-
detői, képviselői legyenek a művészet, kivált-
képen pedig a zene hatalmának.

Az összes szépművészetek közt nincsen egy sem, mely a nőnek úgy természetével, hajlammával, képzelmi, érzelmi, szóval: egész benső világával annyira megegyezne, mint ép a zene. S ezt a nőnél nemcsak lélektanilag, hanem physiologiailag is könnyen meg lehet magyarázni. Mert kivéve a költészetet, mely szintén közvetlenül hat az érzés és képzeletre, nincs művészet, mely kevesebb érintkezésben állana a durva anyaggal, mint a zene. Igaz, hogy minden művészet utolsó eredménye az elvont eszményi élvezet, mely aztán elválasztja a szellemet az anyagtól: de a míg minden más művészetnél e stádium beálltáig érintkezni, sőt harcot kell folytatni az anyaggal: a zene már az első kezdetnél is kizárja ezt, fokozataiban pedig teljesen emanczipálja magát az anyaggal való érintkezés alól s többé semmi köze ahhoz, hogy akár az alkotásban, akár pedig a visszatükrözésben újra és újra kezdje el a vele való érintkezést.

Ez az anyaggal való folytonos érintkezés inkább a férfierő és türelemmel egyezik meg, mint a női testi szervezet és finom érzéssel, mely, a hol csak lehet, szereti magát kivonni nemcsak a keményebb munka s foglalkozás, de még az anyag kellemetlenebb érintése alól is. Innen van, hogy a férfi szobrászok és festészek számához úgy aránylik a nőké, mint legalább is egy a százhoz. Ellenben a zene

terén — kivált az újabb időben — e szám ha nem is épen fordított arányban áll, de nagyon kevés köztük a különbözet.

A nőket a temperamentum, az érzés és képzelet világa (no meg tegyük hozzá: a hiúsági és tetszelgési vágy is) főleg az oly művészetek felé vonzza, melyek e bennük — erősebben mint a férfiakban — kifejlődő hajlamoknak inkább megfelelnek s azoknak sokkal több tápot szolgáltatnak, mint az olyan művészetek, melyek közvetlenül nem elő-, hanem háttérbe szorítják magát a művészt. Mert ha a nőnek a közt kellene választania, hogy mi akar inkább lenni: a világ legelső szobrásza, festésze, vagy építőmestere-e? vagy pedig a világ legelső énekesnője, zeneművésze, színésznője vagy táncművésznője? hát a fejemet fel merném tenni egy cseresznyemagra, hogy ezer között egy sem akadna, a ki az előbb s nem az utóbb elsorolt ostentatív tulajdonságu művészetek valamelyikének a babéra után nyúlna.

Innen magyarázható ki az a nemcsak pszichológiai tünet, hogy a nők a művészetek terén óriási többségben vonzódnak a zenéhez: hanem az a statisztikai tény is, hogy maga a zene terén is, annak főleg ama válfajait választják tanulmányaik s türelmük célpontjául, melyek leginkább kedveznek a külső megjelenés sikerének, minők: az ének, zongora, hárfa és legújabbban a hegedű és czimbalom is. Már pl. a

gordonka (kezelésének kevésbé esztetikus volta miatt) részükről sokkal mostohább pártolásban részesül. Arra pedig alig van példa, hogy a nők a masszívabb fúvóhangszerek közül választanának tanulmánytárgyat, sőt még a gyengédebb válfajokat is perhorreskálják.

Sajátságos az a tünemény — a mint megjegyeztem — a nők művészeti hajlamára nézve, hogy nagyobb fáradságot s türelmet csak ama fajokkal szemben fejtenek ki, melyekkel a külső plasztikát, az érzés belvilágát s főleg a közvetlen egyéni előtérbe állítást hozhatják szoros kapcsolatba. Az irodalmi tért leszámítva, melyen a nők már nem egyszer oly magas színvonalra emelkedtek, melyen a férfiakkal sikerrel vetélkedtek: a szín- és koreografiai művészet azért számít oly sok kimagasló női tehetséget sorai közt, mert azokban e velük született vágyat leginkább kielégíthetik. E tekintetben nem is ismerik aztán az ellankadást, sőt még az idők kerekeinek tovarobogásait sem akarják tekintetbe venni, még akkor sem, a mikor pedig erre már igen megfontoló intelmeket kapnak az élet évszakaitól, s inkább hajlandók a fiatalság aranykorában szerzett babérokat is kockára tenni az illúzió rovására, mint lemondani, leszállni az egykoron diadalmasan elfoglalt trónról, csakhogy a hajdani fényes s ragyogó napnak még őszi lankadt sugaraiban is fürödhessenek.

S a szellemi erő intenzivebb kifejtése s felhasználásával szemben, itt válik el határozottabban nagyobb fölényrel a férfinem a női nemtől. Az irodalom, költészet s tudomány valódi asyuma azért nem is a nők, hanem a férfiak íróasztalánál találhatók fel, hol a kor és a külső tüntetésekre támaszkodó hiúság és ambíció nem játszsza a főszerepet, sőt a hol a szellemi becs csak még magasabb színvonalra emelkedik az életkor napjának alábbszálltával.

S itt egy megfigyelésre méltó nevezetes lélektani tüneményrel állunk szemközt, melyről magam is sokat gondolkoztam s melynek megfejtési kulcsát — mint a kinek hosszú évek során alkalmam volt a női zenetehetségeket figyelemmel kísérhetni, — még ma is egyre keresem, de csak úgy megközelítőleg tudom megtalálni. S ez az a kérdés, hogy miként van az, hogy akkor, midőn a nők közt a szellemi ténykedés minden terén kimagasló jelenségek merülnek fel, a zene terén pedig s különösen az executiv művészet terén épenséggel a legfényesebb tehetségek s képviselőkkel lehet találkozni: addig, világ fennállása óta még nem volt arra eset, hogy a legfenomenálisabb női zenetehetség is kimagaslott volna a zene-költészet bármely válfajában?

Szerintem ennek az oka semmiképen sem kereshető a szellemi képességnek erre szolgáló hiányában, mert ha egy nő be tud hatolni —

pedig a tapasztalás bizonyítja, hogy be tud — a legabsztraktabb eszmék, fogalmak s szellemi alkotások homályába is: úgy bizonyára be tud — s ezt is bizonyítja a tapasztalás — a zeneköltészet mélyseges technikai titkaiba is. Sőt, a mi fő: érzelem, fantázia és finom eszthetikai érzék tekintetében talán még magasabban is áll a férfinál. S mégis úgy áll a dolog, hogy a zeneköltészet terén igen sok nő is felviszi bizonyos magasabb fokig az értelmet és képzettséget: de midőn arra kerülne a sor, hogy lelke egész ereje feláldozásával nagyobb alkotások problémáit oldja meg: hát egyszerre cserben hagyja, nem talán a tehetsége, hanem a türelme s tegyük hozzá, az ambíciója is.

Nem gondolom, hogy csalódnám, midőn azt merem állítani, hogy ennek a magyarázata a nő ama kiirthatlan természete s ösztönében keresendő, mely mindenben a gyors és közvetlenebb sikert keresi s azért nagy áldozatokat is képes hozni, idő, türelem és kitartás tekintetében; de elveszti önbizalmát az oly ténykedéssel szemben, mely ezt csak föltételesen helyezi kilátásba. Mert itt ismét arra lehet visszamenni, hogy ha egy női tehetségnek a közt lenne a választása, hogy mi akar inkább lenni: a szinpadokon vagy a hangversenytermekben, az egész világon ünnepelt művésznő-e, vagy nagy kitartás és küzdelem után olyan híres zeneköltő, kit nem igen lát a világ s ki

csak a háttérben élvezheti a művészet fáradalmainak dicsőségét? hát ismét föl merném tenni a fejemet egy cseresznyemagra, hogy kivétel nélkül valamennyi az elsőt választaná!

*

De azért, én részemről még sem mondok le arról a reményről, hogy ha eddig erre még nem is volt példa: a szellemi fejlődés, nevelés és az életcélok jogos megválasztása mellett, a nők szellemi képessége e téren is odáig fog emelkedni, hogy ép oly kimagasló női *zene-költőkkel* is fog a világ birni, mint birt és bir a nők közül a művészet minden más ága. S mikor ez az idő be fog következni: arról is meg vagyok győződve, hogy akkor a *magyar nők* az első sorban fognak tündökölni. Mert valamint külső szépség, szellem, kellem, finom érzék s ízlés tekintetében a magyar nőknek alig van párja a világon: úgy a művészet más terei mellett e részben is meg fogják mutatni, hogy erre is a leghivatottabbak közé tartoznak.

XIX.

Hogy terem a magyar népdal?

Petőfi mondta, hogy: «ha a világ Isten kalapja, akkor Magyarország rajta a bokréta». A magyar népdallal szemben ez a mondás így módosulhat: *«ha a világ összes népdala Isten virágkosara, akkor abban a magyar népdal a legr szebb rózsaszál»*.

Mert hát ki tagadhatná, hogy van számtalan szebbnél szebb népdal a világon mindenféle nemzeti forma és tartalomban; de az is bizonyos, hogy oly gazdag forma, annyi költészeti báj, annyi pazar kedélyhullámzat s annyi sajátossággal egy nemzet népdal-irodalma sem dicsekedhetik, mint a magyaré. E felett már régen tisztában van a nemzetközi zenevilág, s az a közönség is, mely a különböző népdalok irodalmával foglalkozik. De honnan van ez az általános véleménynyilvánulás? Onnan, mert a ki a különböző s legkiválóbb nemzetek népdalait ismeri s behatóan tanulmányozza: az kénytelen azt tapasztalni és konstatálni, hogy a mi a legszámbavehetőbb népek nép-

dalai — minden eredeti vonásuk s kifejezési modoruk mellett — mindig bizonyos egyhangúságot mutatnak, kedélyhullámzat, lelkiállapot, vagy temperamentum tekintetében: addig a magyar népdalok rendkívüli sajátsága ép abban emelkedik minden más fölé, mert nincs az ember képzelmi, költészeti s kedélyhangulati világának *oly* vonása, *oly* árnyalata, mely a magyar népdalokban kifejezést ne nyerne. A szabad, de mindig nemes ábrándozás, a szerelem búbánata vagy derűje, a nemzeti önérzet kifejezése, a szilaj jókedv, a pajzán, de soha nem triviális humor, a dévaj hetykeség, a méla érzelgősség, a szilárd férfiaságot jellemző komolyság: mindez *oly* találó, *oly* meglepő jellemzetességet nyer a magyar népdal melódikus alkatrészeiben, minővel más nemzetek dalaiban nem lehet találkozni.

De hát a magyar dallamok e csodás prizmája hogyan keletkezik, honnan veszi ezer és ezerféle színragyogását, hogyan terem, ki hozza létre? Mind *oly* kérdések, melyeket könnyebb felvetni, mint rájuk alaposan megfelelni.

Legnagyobb része terem magától, mint a mezők illatos virága, anélkül, hogy ültetnék. A nép egyik-másik fia keblében megcsendül egy húr; viszhangra talál a szív redőiben, onnan fölszáll az ajkakra, ott megtalálja a hozzá illő szavakat, s kész a legszebb magyar népdal, mely aztán rónán-berken keresztül

bejárja az országot, s belopódkodik a szivekbe, honnan ki sem lehet többé zárni, mert milliók hangulatát fejezi ki.

Egy másik nagyrésze pedig öntudatosan fakad az oly magyar zeneköltők kebléből, kik együtt éreznek a magyar néppel, ismerik annak minden búját, örömét és vágját, s kiknek általános művészeti dallamere akkor nyilatkozik meg legpregnansabb alakban, ha a magyar szóköltészet szárnyain, múzsájuk a rónák délibábos tündéréivel ölelkezik. A Duna-Tisza füzes partjaira tér pihenőre, résztvesz a magyar nép ünnepségeiben, vagy fölszáll a kárpáti bérczek ormaira s ott figyeli meg a pásztorok méla danáit.

Az imígyen termett magyar népdalok nem mindig nyerik el ugyan közvetlenül a népszerűséget, de egy kis kerülő uton teszik meg az utat hozzá, mint az izmos széles folyók a tengerhez. Dallamfűzéseik alkatrészeit széthordja a nép ajka mindenfelé; széthordják a népzeneszek, a cigánybandák, az úgynevezett nótás lányok és legények a fonóba, lakodalmas mulatságok s más dáridókba s a művelt magyar zeneköltők gyakran egész más alakban ismernek aztán saját szülőtteikre, mint a hogy azt eredetileg világgá bocsátották. De a főérdem az övék marad, mert ők hordják össze azt a kimeríthetetlen dallamkincset, melyből aztán a legértékesebb népdali aranszálak kerülnek ki.

XX.

Petőfi és Liszt.

Petőfi, a legnagyobb magyar lírikus, a világirodalomban is a legkimagaslóbb szellemek piedesztálján álló költőgénusz, a rajongó hazaszeretet fényes ragyogású csillaga, a szabadság lángnyelvű mártirapostola, az emberi és nemzeti jogokra támaszkodó meggyőződés intránzigens képviselője; Petőfi: a *kard* szimbolumában megtestesült szellemi erő. És Liszt, a legnagyobb magyar zeneművész, a világművészet egén megcsodált pályafutású meteor, a hangok fergetegén s az érzelmek mindennemű skáláján egyaránt uralkodni tudott Orfeusa a XIX. századnak, a felebaráti szeretetnek, a jótékony-ságnak és áldozatkészségnek soha ki nem apadt forrása, a hazához való ragaszkodás zajtalan képviselője, a legkoncilánsabb természet és kedély, mely valaha létezett. Liszt: a *lant* szimbolumában felolvadt békés érzelmek képmása.

Két ilyen ellenkező belsővilágu pólust, két ilyen ellentétes etikai alapon álló szellemi

nagyságot hogy lehet egymás mellé állítani, hogy lehet egy lélekzet alatt e kettőről beszélni? Hallom sokfelől az ellenvetést. De még többet is hallok. Petőfi: a magyar nyelv, észjárás és érzés géniuszának volt korszakot alkotó képviselője s a magyar népdalnak századokra kiható legtisztább forrását fakasztotta fel; míg Liszt nem is beszélte a magyar nyelvet, irodalmi működésének idegen idioma szolgált alapul, a magyar zenét és dalt pedig elkobozta saját nemzetétől s a cigányoknak ajándékozta. Petőfi: a szabadság hajnalhasadásakor kardot kötött oldalára s nemcsak perzselő tüzes szózatával rázta fel tette a magyart, hanem dúló csaták forgatagába vetette magát s eltűnt az élők sorából, látatlanul, hogy a magyar történelem gazdagabb legyen egy örökké lelkesítő, fenkölt legendával! Liszt pedig ugyanakkor félretette azt a kardot, melyet a magyar nemzeti színházban dicsőségének delelő pontján kapott emlékeztetésül, hogy ha kell, nemcsak lanttal, de vérrel is szolgálni kell a hazát. Petőfi nem ismert más jelszót, mint *«itt élned és halnod kell»*, azért idegen földet nem is érintett a lába soha s e hazában élt, alkotott, küzdött, szenvedett és nélkülözött; míg Liszt csak száguldó üstökös-ként jelent meg néha a hon egén, külföldön rakta halomra a babérokat s szibaritai kényelemből nézte közönyösen nemzetének élet-haláltusáját.

Az általános, de nem mindig a viszonyok és helyzetek objektív álláspontjáról ítélkező magyarországi közvélemény, rendszeren ilyen párhuzamokat szokott vonni, ha e két nagy névvel kapcsolatban találkozik; e két nagy névvel, mely a művelt nemzetek egeről a leg-ragyogóbb sugarakat veti a magyar horizonra, melyet az egész világ ismer, mely után indult felfedezni Árpád ezeréves földjét s mely után tanulta megismerni azt az ekszpánziv szellemi erőt, mely a magyar génuszban lakozik. Csak természetes tehát, hogy a magyar közvélemény mindig bizonyos sovinsztikus idegességbe esik, ha e két névvel szemben állást kell foglalnia. De megvan ennek a maga ethikai oka, mert az egyikhez, Petőfihez: úgy aránylik a viszonya, mint a kettős csillagoké egymáshoz: akármit állítsanak a tudósok, a szem nem hisz nekik s csak egynek tekinti a kettőt; míg a másikhöz, Liszthez: úgy aránylik, mint az oppozíció-ragyogásban álló égitestek egymáshoz, csak a köztük elterülő távolságot mérlegeli. De valamint a világegyetem életében nagy különbség van a látszat és a valóság közt, úgy a nemzeti szellemvilágban is a közös átmetsző tángens vonalakat a tárgyilagos igazság mérlegének azon a pontján kell keresni, a hol egy egész élet működésének az eredménye, mint a haza iránt teljesített feladatok s erkölcsi kötelességek tisztán leszűrődött ténye

domborodik ki; mert így, ha a mérlegbe vetett súlyok apreciált értéke különbözik is egymástól, a harmonikus egyensúly a látszólagos nagy ellentéteket is képes kiegyenlíteni.

Megengedem, hogy a magyar nemzet e két szellemi nagyságának a mérlegserpenyője, kvalitatív tekintetben, nem áll egymással kellő egyensúlyban, de gondoljuk meg, hogy a közvéleménytől hangoztatni szokott különbözetet mi okozza? Az, hogy a míg a közérzület az egyik serpenyőbe mindent belevet, a mi annak előnyére szolgál, addig a másikba csak azt dobja bele, a mi — helyesen vagy helytelenül, az nem kérdés — de hátrányosan billenti le. Ez lett aztán forrása annak, hogy a míg a magyar közvélemény Petőfivel szemben, az ő nagy missziója elismerésében, a bálványozásig hatványozza magát nemzedékről nemzedékre: addig a Liszt honfiúi nagy érdemeivel szemben, nemcsak a lefokozó, de számos esetben még az ellenséges, az igazságtalan, mondhatnám, a nagyfoku méltánytalanságnak álláspontjára is helyezkedik. S miért? Talán azért, mert nem tudott magyar szónoklatokat és tósztokat tartani, a miktől korán elzárták őt világművészeti hivatásának elterelő viszonyai? De ha a zongorához ült s magyar rapszodiáival a magyar dalra és zenére terelte a világ figyelmét, vagy ha epochális, magyar szellemű műveit vezényelte, akkor százszor hatásosabban

beszélt mindenkitől érthető nyelven a magyar géniusz érdekében a művelt nemzetek areopágja előtt, mintha idehaza kétes értékű országos dikciókat tartott volna. Vagy talán azért, mert nem követte Petőfi példáját s a szabadságharcban nem mérte össze a nemzeti színházban neki átnyújtott diszkardot a kozákok dárdájával? Hát igaz, hogy ezt nem tette, mint sokan nem tették akkor, a kiknek pedig ezt jogosabban meg kellett volna tenniök, mint neki s a mit talán Petőfi világraszóló géniuszának sem kellett volna szükségképen megtennie, nehogy ellenséges hordák áldozatául essék, mert azért bizonyára meg nem kövezte volna őt nemzete, a melynek dicsősége, szemefénye ő volt. De azért Liszt talán mégis jobb hazafi volt azoknál, a kik saját véreik ellen fogtak fegyvert, mert épen akkor s a katasztrófa után egy pár évvel még inkább előkészítette magát azokra a nagy emócziókra, a melyek hatása alatt fogamzottak meg lelkében a magyar névre dicsőséget hozó, örökbecsű s világra szóló «*Magyar rapszódiai*» mellett, «*Hungaria*», «*Hunnok harcza*» s az «*Esztergomi mise*»; mind ennek az időszaknak szüleménye s mind e mellett tanuskodik. Vagy talán azért, mert számos nagy művész hazánkfia példájára, ő is csak magára gondolt a külföldön s egymás élére rakta az aranyrudakat, melyeket a világ az ő lába elé rakott? De e tekintetben

némuljon el minden ellene szított animozitás, mert számtalan nagy magyar hazafiság messze marad az ő fejedelmi bőkezűségétől, a melylyel a magyar kulturépitkezéseket, a nemzeti célokat és aspirációkat, a hazai humanitárius intézeteket s a jótékonyság oltárát elárasz-totta. Vagy talán azért, mert lelkesülvén a magyar cigányfaj zenészeti geniálitásáért, a mely a magyar zenét széles e világon udvarképessé tette; egy könyvet merészelt írni, melyet ugyan soha egy magyar rekliminálója sem olvasott, de azért kívülről jött ellenséges, perfid elferdítések nyomán, parittyából szórták ellene a követ, a mely könyvben pedig sem többet, sem kevesebbet nem állított, mint hogy a magyar cigányok tudják legjobban a magyar ember szája íze szerint húzni a magyar nótákat és dalokat? Avagy talán azért, mert művészeti nagy tőkájével csak élte utolsó két évtizedében tért vissza, hogy azt hazájának kamatoztassa? De ő még mindig korábban tért vissza, hogy ezt tegye, mint azok az ünne-pelt magyar nagy művészek, a kik még máig sem tértek s talán nem is fognak soha hazatérni!

★

Petőfi és Liszt Ferencz — tudomásom szerint — soha sem találkoztak egymással. Mikor Liszt, világhírnevének aszcenziójában, legelő-

ször látogatta meg hazáját, — a harminczas évek végén, — előbb a pesti árvízkatasztrófától sujtottak támogatására, bécsi e czélra rendezett hangversenyeinek összes jövedelmét, mintegy huszonnégyezer forintot, Pest városa hatóságának rendelkezésére bocsátván: akkor a Petőfi nevét még csak a legszűkebb irodalmi és olvasó körök ismerték; a főváros akkor még oly kevéssé volt magyar szellemű, mint akár Grácz vagy Prága s az akkor európai hírű s tekintélyű pesti városi német színház operája dominálta az összes fővárosi zenészeti ténykedéseket, hangversenyeket s egyéb zene-előadásokat; magyar szóval, dalszöveggel vagy műsorral nem lehetett találkozni s még a belépő jegyek is «*Eintrittskarte, Preis: zwey, ein Gulden*» felirással ékeskedtek. Az akkor még csak bölcső éveit élt magyar nemzeti színház fejlődő operája, *Erkel Ferenczcel* az élén, a ki már akkor emberfeletti erővel küzdött a német áramlat ellen, keveset tehetett az idegen szupremácia ellen. Ekkor történt, hogy Liszt volt az első, a ki a fővárosi közéletnek magyarosító aspirációjához erős lökést adott az által, hogy 1839/40-ben hazai közczélokra rendezett hangversenyeinek műsorát s belépő jegyeit kizárólagosan csak magyar nyelven bocsátotta közre, a mely — akkoron épen oly hazafias, mint merész — ténykedésével egy csapással áttörte azt a kemény burkot, a mely a

főváros művészeti életében a nemzeti aspirációknak az útját állta. Ekkor mutatta be legelőször nyilvánosan az ő hatalmas Rákóczy-induló átíratát is, a mely aztán a magyar fővárosból kelt világgörútjára. Mikor 1846-ban, mesés diadalútjainak tetőpontján, másodszor látogatta meg hazáját, hogy a nemzeti színház, a nemzeti zenede, a Jozefinum-árvaház, a polgári őrsereg nyugdíj-alapja s más emberbaráti célokra ezereket áldozzon újfent művészetével: akkor már Petőfi nevét is szárnyára kapta a hír. Egész új irányu irodalmi falánkszot teremtett maga körül, mely kérlelhetetlenül verte a tüzes vasat, hogy vöröslángu fényében már meglátszottak az 1848/9-iki események véres körvonalai. De Petőfi akkor sem találkozott Liszttel, a kit pedig az egész főváros, az egész ország elhalmozott kitüntetésekkel és ovációkkal.

Az irodalom és művészet világában nem ismertem géniuszt, a ki jobban perhorreszkálta volna az ovációkat, mint Petőfi; a mit a lelkéből kiöntött, azt nem is azért tette, hogy érte cserében dicshymnusokat nyerjen, ovációs deputációkban azért nem is vett részt soha s ilyeneket nem is fogadott. Az önérzet, a saját géniuszának és igaz lelkesedésének öntudatából fakadt fensőbbiség, mondhatnám merev büszkesége, sokkal jobban dominálta a lelkét, sem hogy bármilyen nagysággal is szem-

ben, az ováció sorsfalba állott volna. Természetes tehát, hogy Petőfi, a ki későbbben halhatatlanná tette *Rózsavölgyi Márkot*, a szegény, folyton küzdött magyar zenészt, egyik csodálatos hangulatu költeményével, Vörösmarty «*Hirhedt zenésze a világnak*» kezdetü magasztaló ódáját Liszttel szemben viszhangozni, nem érezte magát sem hivatva, sem talán eléggé hangolva. Az ő különleges belső világa jobban vonzotta őt az olyan szegény magyar zenészhez, mint Rózsavölgyi Márk, a kinek halála után azt írhatta:

Addig hittam, hogy sirjából megjelent,
 Megjelent, de csak addig volt idefent,
 Míg kezével hajlékára mutatott . . .
 Mi van benne? Hegedü és koldusbot . . .
 Hegedü és koldusbot!

Petőfinek különben Liszttel szemben való tartózkodására a nevezett évben nagy befolyással volt az a társadalmi és irodalmi kör is, a melylyel akkor Liszt a fővárosban folyton érintkezett, s mely éppen akkor éles oppozícióban állott azzal a költészeti iránynyal, s az igazságnak ama őserővel megnyilatkozott szokatlan hangjával, a melyet éppen Petőfi képviselt a legelementárisabban. Pedig közvetlen tapasztalásból tudom, hogy habár Petőfi géniusza akkor még nem volt közkincese a világirodalomnak s így Liszt nem lehetett még

akkor attól közvetve sem áthatva: de már akkor is a legnagyobb érdeklődéssel és szellemi vonzalommal viseltetett a magyar költészet fényes meteorja iránt. Hiszen az ő lelkében is — mint a Petőfiében — két öserő működött folyton egymás mellett. Az egyik: mely rombolva építeni s az elavult régi anyagot újjá alakítani s a másik: mely vihar után szeliden mosolygó napsugárra vágyott, mondhatnám: a *démoni* és az *angyali*. E tekintetben, a szóköltészet és a zene terén, soha még olyan egymással koincidens génusz nem is találkozott, mint Petőfi és Liszt, a láthatatlan s csak érezhető szellemi magnetikus vonzóerő megvolt mindkettőben egymás iránt, ha tényleg nem is álltak soha szemben egymással az életben. Petőfi meghalt, eltűnt, égbeszállt, mint Illés próféta a tüzes szekéren, a nélkül, hogy akár csak egy szóval vagy egy sorban is tanúságot tett volna e vonzalomról.

Nem úgy Liszt, a kit Petőfi génusza és mithoszi tragédiája egész életen át befolyásolt s a ki főleg élte utolsó két évtizedében mindig kereste az alkalmat, hogy az élő és a holt költő közötti szellemi kapcsolatot feltartsa. Ennek a tanujelét adta abban a három zeneművében is, melylyel nemcsak a magyar, de a világzeneirodalmat is megajándékozta: «*Petőfi szelleméhez*» írt zongora-parafrazisával, nagyszabású magyar férfikarával, Petőfi «*Magyarok istene*»

czimű s «Félre kislelkűek» kezdetű hazafias költeménye megzenésítésével s a «*Holt költő szerelme*» czimű melodramájával, melyet *Jókai Mór* írt a számára s melynek budapesti első bemutatásakor — a hetvenes években — három olyan szellemi nagyság egyesült Petőfi eszményítésére, mint: *Jókai Mór*, a szövegköltő, *Jókainé Laborfalvi Róza*, a költemény szavalója és *Liszt Ferencz* a zeneköltő és kísérő a zongorán.

Közel húsz évig álltam Liszttel a legbizalmasabb baráti s hivatalos viszonyban, több éven át ugyanegy házban, csak egy emelet választott el tőle s így a nap minden szakában alkalmam nyílt életrendjét, gondolkodását, érzületét, munkaerejét s lelki emócióit minden irányban megfigyelni; hosszú téli estéken sokszor csak úgy kettősben cseréltünk eszméket tartózkodás nélkül emberek, események, irodalom, művészet, politika, hazai viszonyok, sőt még vallásbölcészeti tárgyak felett is; de elmondhatom, hogy fenköltebb szellemet s nagyobb szívet az övénél, kevés emberi porhüvely rejtett még magában. A világ sok tekintetben nem ismerte, nem értette, a hazai közvélemény pedig igen sokszor téves szempontból ítélte meg, pedig a magyar nemzeti aspirációk, az ország szellemi és anyagi haladása

s a hazai művészeti és kulturtörekvések iránt kevés honfiúi szív dobogott olyan melegen, mint az övé, a mit annyi számos kézzelfogható ténykedéssel bizonyított, hogy ha azt mind összegezni akarnók, vastag foliánsokra lenne szükség, nem is reflektálva arra a sok-sok ezer forintot kitevő összegre, mint legékebben szóló tényre, melyet a honszeretet oltárára letett. Mikor a negyvenes évek végén, világsikereinek a zenitjén, félrevonult az aranyzapor elől, hogy zeneköltészeti ideáljának éljen s ugyanakkor és későbben is, az impresszáriók egymásra licizálva százezreket ajánlottak fel neki egy amerikai turné-ért s nem volt hatalom, mely bármely áron nyilvánosan a zongora mellé csábíthatta volna: a hatvanas évek derekán a budapesti zenede meghívására nemcsak azonnal eljött hozzánk, hogy *«Magyarországi Szent Erzsébet legendája»*-t személyesen nálunk mutassa be legelőször, hanem, hogy közel tizenöt évig híven megtartott fogadását is megszegje s ugyanannyi évi elvonultság után magyar honfitársainak játszszerék kivételesen hazai jótékony és kulturális célokra, a miért akkor a világ metropolisai megirigyelték Budapestet. Mikor az ország főpapjának hő óhajtása az volt, hogy 1867-ben Szent István koronáját magyar zenehangok mellett tehesse a megkoronázandó király fejére s Lisztet kérte fel egy koronázási magyar mise megírására: akkor írta meg azt

a monumentális művét, a melyet *«Magyar koronázási mise»* czímen ismer a világ s a mely az egyházi zeneirodalomban mindenha fogja hirdetni a nemzeti szellem diadalát. Mikor a hetvenes évek elején Németország, a hatalmas francia császár legyőzésével a milliárdok hazájává vált s a szellemi fensőbbség dicsfényével is ki akart magasulni minden téren s a győzelmes Vilmos német császár, a legfényesebb ajánlatok mellett kérte fel Lisztet az általa alapított berlini birodalmi zeneakadémiában az igazgatói állás elfoglalására: ismeretes az a megköszönő felelete, melyet a szerencsés hódítónak adott: *«Köszönöm Felség, — mondá, — de már öreg vagyok arra, hogy csekély tehetséggel a nagy Németország igényeit kielégíthetném, de még elég erőt érzek ahhoz, hogy hazám szolgálatára állhassak.»* S azután eljött Budapestre, a zeneakadémia élére állani s abban tizenkét évig, minden tiszteletdíj nélkül művelni s fejleszteni a magyar művésznemzedéket. Jött aztán a szegedi árvíz-katasztrófa, jött a magyar közművelődési s jótékonyági aspirációk egész sorozata s Lisztet tizenkét év lefolyása alatt mindig ott találjuk az elsők között, a ki az ily czélokra még agg korában is felülmulhatlan exekutív művészetével csakis hazájával szemben tett kivételeket. Mikor 1884-ben a m. kir. operaház bevégzett ténynyé vált, annak megnyitási ünnepségére minden

külső impulzus nélkül írta meg az első «*Királyhymnuszt*» melyhez a «*Hej Rákóczy, Bercsényi*» régi magyar dalmotivumát használta fel. Nagy port vert fel akkor e merészsége az irányadó körökben. A hiperloyalizmus le is vette a megnyitói ünnepség műsoráról s Lisztnek az operai intendánsi hivatal elutasító átiratával szemben, még nyilvánosan is nyilatkozniia kellett intencziójáról, melyet a látszólagos összeférhetlenség kiengesztelő ethikai példáival okolt meg, épen a műtörténelemből vett okokra támaszkodva.

Hogy milyen erős volt benne a hazafiui érzület és nízus mindannak az érdekében propagandát csinálni, a mi a magyar zenei aspirációk életképességére vonatkozott, még a műipar s a kereskedelmi export terén is: semmi sem bizonyítja jobban, mint az a nagy szeretete, melylyel a legspecziálisabb magyar hangszer, a czimbalmot minden alkalommal kitüntette. Mikor a hetvenes években *Bodenstedt*, a hírneves költő s későbbben a magyar fővárosban megfordult művész-notabilitások, mint *Déli*, *Wieniawsky*, *Ole Bull*, *Saint Sæens* s mások tiszteletére haltéri lakásán fényes estélyeket rendezett: az ilyen alkalmakkor soha nem volt szabad az akkor már virágzásnak indult pedálczimbalomnak és geniális feltalálója Schunda V. Józsefnek sem hiányoznia. Ilyenkor Liszt maga vette át a Cice-

rone szerepét, hogy a külföldi művésznevezetességekkel hegyről-tövíre megismertesse a magyar zenével oly szorosán egybeforrott speciális hangszerünk tulajdonságait, hivatását és jogosultságát, helyet foglalni a nagy zenekarok hangszer családjában.

*

Semmi sem volt érthetlenebb a világ előtt, mint az, hogy mikor még Lisztnek csak le kellett volna hajolnia a földre, hogy onnan milliókat emeljen magához: miért nem tette ezt az emberi természetnek és ösztönnek engedve? Hát bizony ezen volt is mit csodálkoznia a realizmust kergető század embereinek, a kik mindig fejet csóválnak, ha azt látják, hogy valaki kerüli a hatalmi befolyást biztosító aranyvölgyeket s inkább vonzódik a puszták Szent János-kenyéréhez. Erre nézve egy ízben így nyilatkozott előttem: «természetesnek találom, hogy az emberek engemet nem értenek, hisz az enyémmel számtalan ellenkező példát látnak a művészet terén s a ki nem a szerint cselekszik, azt különcznek, hatásvadászonak, vagy askétikus rajongónak tartják. De én nem az emberek mindennapi fogalma szerint osztottam be az életemet, mindig magasabb ösztön vezetett tetteimben s irányította gondolkodásomat, mely már e földön közelebb visz az örök tökéletesbülés forrásá-

hoz. Igaz, hogy egy amerikai turné talán gazdagabbá tenne egy pár százezer forinttal, de egyénileg ugyan mi hasznát venném? Akkor is csak úgy élnék, mint most, csakhogy tönkretenném idegzetemet s elvonnám lelkemet ideálvilágától, mely még egyedül képes kielégíteni. Legfőlebb halálom után adnék több dolgot a hagyatéki bíróságnak. Ha jót akarok tenni, azt szerény viszonyaimhoz mérten így is megtehetem.»

A világ Lisztet általában túlbuzgónak s valóságos rajongónak, köznyelven bigottnak tekintette, pedig egyike volt a legmélyebb gondolkodású szellemeknek. A világ összes filozófikus és kozmikus rendszerét ismerte, e téren bámulatos volt az olvasottsága s az ilyen irányú könyveket rendesen oldalmegjegyzésekkel látta el, a miből meg lehetett győződni, hogy nem mindent vett szó szerint a bibliában vagy a szentek élettörténetében. Mélységesen meg tudta egyeztetni a vallási ideált és miszticizmust a kozmikus eszmék összefüggésével. Egyszer azt merészeltem tőle kérdezni: hiszi-e az egyéni öntudatosságra épített lelki halhatatlanságot? «Hiszem, — felelé, — de olyan értelemben, hogy minden új élet öntudata, folytatólagos nyílt kérdést képez, mely mindig közelebb visz az isteni tudás forrásához, de attól épen az örökkévalóság választja el s látta, szerintem ez az igazi értelemben vett lelki halhatatlan-

lanság.» A vallási és művészeti ideál harmóniáját összegegyeztetni: ime, ebben állt Lisztnak sokféleképen megítélt pietizmusa, rajongása.

Petőfi géniuszának nagy átalakító befolyását a magyar költészetre és zenére, első sorban az ő népdalaiban kell keresni, melyekkel a hamisítatlan magyar népzéret, gondolkodást és kedélyhullámozást senki nálánál hívebben és találóbban nem tudta visszatükrözni. Ama etikai kapocsnál fogva, mely minden nemzetnél a szóköltészetet a szózenével vagyis a dallal összeköti, a Petőfiéhez hasonló szellemi megihletés sem maradhatott terméketlenül az újabb irányu magyar zenével szemben. Dallam, ritmus és forma tekintetében, az ő igaz szellemü népdalainak első zenészetü viszhangja természetesen a nép lelkéből fakadt. Csodás menetü s hangulatu dalok keletkeztek ismeretlen szerzőktől, hasonlóan az erdők, rétek és mezők virágaihoz, melyeket nem ültet senki, magától teremnek, mint a találó igazságokat kifejező népszerű mondások, a melyek eredetét hiába kutatják az irodalmi buvárok. Ez a viszhang aztán elementáris erővel ragadta magával az egyetemes magyar zenevilágot, ez pedig azt eredményezte, hogy manapság már nincsen Petőfinek olyan népies, lírikus, haza-

fias, vagy tréfás, vagy általában oly hangulat-keltő költeménye, mely a magyar zeneirodalom valamely válfajában meg ne volna zenésítve. Világfolyása óta így termékenyíti meg egyik művészet a másik talaját, ha azt a Petőfiéhez hasonló géniusz szellemi ekevasa szántja fel.

Midőn egy ízben Liszt figyelmét e nemzeti ethikai fejlődésre tereltem: egyszersmind bemutattam neki mindama dalokat, melyek a Petőfi magyar zeneirodalmat képezik. A legnagyobb érdekléssel tanulmányozta azokat s veleszületett magyar zenészeti érzékével, bámulatosán megtudta vonni a határt, mely az ismeretlen szerzőjü, igaz magyar zamatú s a nép vérébe átment népdalokat, az ismert nevékétől, de még inkább a nem tiszta magyar hangulatu vagy plane az afféle sabloncsinálmányoktól elválasztja. S ettől kezdve még többet forgatta Petőfi költeményeit, melyeket — leginkább Neugebauer fordításában — mindig az íróasztalán lehetett találni. Mélyen érdekelt olvasmánya volt Madách Imre «Ember tragédiája» is és Jókai művei, a ki iránt az élő magyar írók közt rajongással határos kegyelettel viseltetett. De általában ismerte a hazai irodalom összes kitünőségeit s nem egyszer hangsúlyozta a magyar zeneírók előtt azt az erkölcsi kötelességet, mely őket a magyar költészet és irodalomhoz köti. Azért volt feltétlen nagyra-

becsülője és elismerője Erkel Ferencz műsájának, a ki minden alkotásával szemben, mindig a magyar géniusszal lépett szoros szövetségre. Nagy súlyt fektetett mindig a magasabb magyar zenészeti aspirációk előrehajtására s tizenegy évi zeneakadémiai vezérkedése alatt, az annak falain belül vagy kívül s az általa rendezett zeneelőadások, hangversenyek műsoráról nem is volt szabad soha hiányozni a magyar zenetermékeknek. Ime ilyen volt Liszt magyarsága és honfiúi érzelme, melyet pedig a magyar közvélemény nem egyszer vont indokolatlanul, sőt igazságtalanul kétségbe.

Nem volt czéлом jelen vázlatos jellemzéssel sem Petőfiről, sem Lisztről kimerítő tanulmányt írni, csak a költészet és a művészet két oly magyar nagyságát volt szándékom méltó és igazságos vonalba helyezni egymás mellett, a kiknek a nevei előtt az egész művelt világ meghajlik s a kiket megirigyel a magyar hazától, melynek szülöttei voltak. Mind a kettő a magyar géniusznak volt világra szóló képviselője; különböző utakon törtek egy célra, de különböző irányban is mind a kettő, a magyar haza dicsőségére szolgált. Mind a kettőnek az emléke méltó a nemzet hálás kegyeletére s ha a jelen magyar nemzedék még

nem is mér mind a kettőnek egyenlő mértékkal: de eljövend az idő, — mert el kell jönnie — hol az utókor ki fogja egyenlítani azt a különbözetet, mely most még az egyik harmóniájába oly fájó disszonanciát vegyít. Mert mindig nagyobb és kihatóbb lesz az a nemzet, mely saját valódi nagyságait felismerni s méltányolni tudja, míg ellenben, mindig veszedelmesebb lejtőre jut, ha szívéből kialudni engedí azok iránt a kegyelet és hálás elismerés lángját: kik életükön át dicsőségére szolgáltak.

A magyar nemzet milléniumi ünnepegei után, ezt a lángot éleszteni és fokozni, minden magyar honpolgárnak és honleánynak legyen legnemesebb erkölcsi és hazafiui hivatása.

FŐVÁROSI LAPOK

XXI.

Jókai és Liszt Ferencz.

1853. jún. 1.

(xxx. évf. 149.)

148. A)

Tündöklő, fényes csillagok nemcsak az égbolton, a földön is szoktak ölelkezni. Az égbolton kettős csillag a nevük. A földön: az irodalom, költészet, művészet egyesülése által jönnek létre, hogy aztán örökké világítsanak.

Vannak mindent őselemekre felbontó æstetikusok, a kik azt állítják, hogy két művészet soha sem férhet meg egymással úgy, hogy mind a kettő megtartsa saját szellemi belértékét. Egyiknek vagy a másiknak háttérbe kell szorulnia. Egyik vagy a másik az elhomályosulás sorsára kell hogy jusson egymás mellett. Ha a szó- és előadó, az ábrázoló művészet egyesül, egymást kiegészíteni; ha a szobrászat kél versenyre a festészettel; ha a költészet a zenével fog kezdet, hogy együttesen hassanak; azt mondják: egyenlő fokra mindketten nem emelkedhetnek. Hogy e tétel általánosságban igaz, azt nem is lehet tagadni. De az is igaz, hogy nincs törvény kivétel nélkül, s még maga

a természet, e nagy törvényhozó alkotásai is tanuskodnak emellett.

Egy ily kivételről akarok megemlékezni s ezt annál inkább tehetem, mert *Jókai* és *Liszt* szóbanforgó szellemi ölelkezésénél úgyszólván a közvetítő szerep jutott részemre.

★

Liszt F., bármit hozzanak is fel ellene sokan, kétségbevont magyarsága s magyar hazafias érzületének rovására: rajongással csüggött mindenben, a mi kimagasulását képezi a magyar állami és szellemi világnak. *Jókai* géniuszának sem volt nálánál őszintébb elismerője s tisztelője. Mindig kereste az alkalmat, hogy vele érintkezessen s tényleg is kifejezhesse iránta való vonzalmát. Ép olyan nagy tisztelője s méltánylója volt *Jókai* neje: *Laborfalvi Róza*, a nagy tragika szellemének is. A magyar fővárosban való tartózkodása alatt többször cserélt velem eszmét afelett: miként működhetnék közre szellemileg *Jókai*val? A hetvenes és nyolczvanas években *Liszt* sokszor lépett fel nyilvános hangversenyekben, különböző jótékony vagy kulturális czélokra. Egy ízben kedve jött bemutatni *Bürger* «Leonorá»-jára írt melodramatikus zenéjét. A költemény lefordítására ifj. Ábrányi Kornélt, elszavalására pedig *Jókai*-nét kérte fel, kit maga kísért a zongorán. A hatás természetesen nagy volt.

Midőn másnap beléptem hozzá: örömtelt arcczal fogadott, jelentvén, hogy immár megtalálta a *Jókaival* való szellemi társulás módját, föltéve, — jegyzé meg szokott udvariasságával, — hogy *Jókainak* nem lesz ellenére s beleegyezik az óhajtott szövetkezésbe.

Föl akarom kérni Jókait, — folytatá, — hogy írjon számomra egy melodramai zenére alkalmas költeményt, melynek tárgyát reá bízám. Nem szeretnék kosarat kapni, azért kérem önt, legyen szives vele előlegesen érintkezni, hogy ajánlatom elfogadása esetében, biztosra mehessek hozzá.

Semmiről sem voltam biztosabb, mint hogy *Jókaitól* nem fogok kosarat vinni Lisztnék. Úgy is történt. Az örömhír megvitele után Liszt mindjárt másnap tisztelgett Jókainál s a szellemi szövetséget megkötötték. Jókai ismervén Liszt rajongását *Petőfi* költészete iránt: választása Petőfire magára esett s így született meg Jókai egyik örökszép költeménye: *A holt költő szerelme* czímmel. Alig telt bele két hét s Jókai nemcsak elkészült a munkával, hanem közbenjárt abban is, hogy *Neugebauer*, a kitünő Petőfi-fordító, lefordítsa azt németre. Mind a két példányt aztán rendelkezésére bocsátotta Lisztnék, ki szintén nem sokáig váratott magára, hogy az őt rendkívül fellelkesített költemény oly megzenésítést nyerjen, mely méltó legyen a nagy költőhöz. Lelkének egész ideál-

ját öntötte bele s a magyar zeneirodalom két hazai lángész ölelkezésével, monumentálisan meggazdagodott. Mindez 1881-ben történt.

Józ (Nepminirend), 1911

*

Mielőtt Liszt a költemény megzenésítéséhez fogott volna: 1881 decz. 21-ről keltezve, a következő francia levélkét intézte hozzám:

Er t'avis*

«Cher vaillant ami!

Prakusa 17

La Ballade et la visite de notre illustre ami *Jókai*, me sont extrêmement agréables.

Veillez bien le lui dire, et je vous attendrai entre 5 et 6 heures le soir. *Jókai* me donnera de suite les indications et *intonations* nécessaires à la composition, dont je suis charmé de faire très humblement hommage à Madame *Jókai*.

Tout à vous

F. Liszt.»

Magyarul:

«Kedves vitézlő barátom!

A ballada és dicső barátunk *Jókai* látogatása végtelen örömmel tölt el.

Legyen szíves ezt vele tudatni; elvárom önöket ma este 5—6 óra közt. *Jókai* majdan megadandja nekem a szükséges tájékoztató útmutatásokat a megkomponálásra. Adja át egyszerűsmind hódoló mély tiszteletemet *Jókainé* úrnőnek.

Híve

Liszt F.»

* Az eredeti neve Liszt F. úrnőnek!

Népm. ← Vasárnap, Dec. 21: 1873

V.ö. 1941-i Liszt-életrajzommal! (A. Kocsis)

Majd két óráig tartott a két nagy szellem eszmecseréje és a tárgynak beható megbeszélése, melynél szerencsés valék, mint tanu, én is jelen lehetni. Jókai érdekesen világította meg költői inspirációjának s intencziójának minden motivumát, melyek a költemény megírásakor vezették, s melynél elégségesnek tartotta az olvasóval csak sejtetni — de biztosan sejtetni, — hogy a ballada tárgya alatt egyenes rámutatás nélkül is nem lehet mást, mint Petőfit s nejét érteni. Liszt átértette a gyöngéd diskrécziót, melynek azonban részéről, bár finom és poetikus, de biztosabb kifejezést adott akkor, mikor a ballada megzenésítésénél az egész művön keresztül vonuló főmotivumul ugyanazt a dallamfrázist használta fel, mely *Petőfi szelleméhez* czimen kiadott szerzeményének alap gondolatát képezi. A mit tehát a szóköltő elhallgatott, arra a zeneköltő hangokkal mutatott rá. Így világít két csillag a földön, ha egymással ölelkezik.

*

Mikor a ballada zenéje elkészült: az évekkel ezelőtt oly tragikus halállal kimult Táborszky Nándor, Lisztnak rajongásig buzgó magyarországi kiadója, sietett azt díszes kiállításban kettős: magyar és német szöveggel közre adni. A diszpéldányt maga Liszt nyújtotta át Jókai-

nak, kit e czélből személyesen fölkeresett, föl-kérvén egyszersmind ez alkalommal *Jókainét*, hogy azt legközelebbi alkalommal az ő mes-teri szavalatával mutassa be a magyar közön-ségnek. S az alkalom nem sokáig váratott magára.

Az akkoron virágzott «*Irók és Művészek tár-sasága*» javára, Liszt élite-zeneestélyt rendezett mindjárt az 1882. év elején a «Hungária»-szálló dísztermében s ezt az alkalmat használta fel a ballada első bemutatására Jókainéval, saját zongorakiséréte mellett. Az estélyen jelen volt a főváros színe-java s az irodalom, művészet tel-jes számban. A bemutatást többszörös együttes próba előzte meg, Jókaiék akkori stánczió-utczai lakásán. Nekem is mindig jelen kellett lennem e próbákon mint közvetítőnek a kettő között, hogy a zene és szavalat nyugpontjaira nézve kellően tájékozva legyenek. Nem kis nehézséggel járt e szerepem, mert Lisztnak nem sokat használt a német szöveg; Jókainének pedig alkalmazkodnia kellett a mester megszokott előadási szeszélyeihez. Valami empiri-kus kiegészítő módszert kellett kieszelni. Abban állapotunk meg tehát, hogy az előadáskor én a zongora mellett foglalok helyet mint lapfor-dító. Mint ilyen, *Lisztet* könnyű volt tájékoz-tatni a bekezdésekre nézve. Egy gyöngye kar-nyomás: s a dolog rendén volt. Nehezebb feladat jutott Jókainének, ki vagy csak velem

szembe állva volt néma jellel tájékozható, vagy pedig — mint az ily eseteknél rendszeren a legbiztosabb expediens — csak a teljes zenei tudásra támaszkodhatott. El kellett tehát térni a szokásos melodramai szavalat exigenciájától. Egy finom, láthatatlan selyemszál — a kezemben: — játszta a szellemi telefon szerepét.

Esemény számba ment akkor a *Holt költő szerelmének* ez első bemutatása, melynél nem két, hanem három művészet: *költészet, szavalat és zene* egyesült tökéletes harmónia színvonalán a szellem-világ három oly kimagasló képviselője által, mint *Jókai, Jókainé és Liszt Ferencz*.

★

Ez keletkezési története a melodramatikus balladának, melyet *Jókai és Liszt* dicső nevével kapcsolatban ismer az egész művelt világ, s mely a hányszor csak megjelen a hangversenyek műsorán, arról tesz bizonyosságot, hogy két nagy szellem egybeolvadásának oly tökéletes kifejezése, mely örökké fog fényleni, mint az égboltozat soha el nem muló kettős ragyogó csillaga...

XXII.

Reményi Edéről.

Mikor Reményi Ede tizenhat évi távollét és világutazás után néhány évvel ezelőtt ismét visszatért hazájába: az egész ország visszhangzott a nevétől. A hol csak megfordult s hallatta magát, kitüntetések s ünnepeltetésekre szolgáltatott alkalmat.

A nagyközönség az a része, a mely vagy távolabb esik a mozgalmak színhelyétől, vagy véralkatánál fogva kevésbé szeret s érez hajlamot a hasonló tüntetésnek hullámaival úszni, alig tudta magának megmagyarázni azt a másodszor megújult Reményi-lázt s legtöbb esetben oda konkludált, hogy mindez csak a mesterségesen szitott, részben félrelépett művészeti, részben pedig a túlhajtott magyar sovinizmus beteges deliriuma, melyből szerinte hiányzik a valódi igazság és meggyőződés imponáló ereje.

Hát való igaz, hogy a kik az embereket — legyenek azok írók, költők, művészek vagy politikusok, — csak abból a szempontból szokták mérlegelni, hogy mennyi külső sikerrel

tudják szolgálni a jelen sokféle érdekeit s mennyi araszszal képesek a versenytér pálmáit másoktól magukhoz ragadni, azok Reményivel szemben egy olyan talány előtt állottak, melyet az általuk megnyilatkozó gondolkodás, felfogás és hangulattal nem igen lehet megfejtetni. S miért? mert ítéletükből ép az hiányzik, a mivel azokat vádolják, a kik Reményit méltónak tartják a magyar nemzet kitüntetésére, vagyis: *a tiszta tárgyilagosság*. Hadd magyarázzam ki magamat kissé bővebben.

A nemzeti élet, a társadalom minden terén vannak jelenségek, egyéniségek, kiknek teljes hordereje nem mérhető meg egyedül ama talaj szempontjából, melyet első sorban elfoglalnak működésükkel. Mert lehet valaki például a legképzettebb szaktudós, a rendes mértéket messze túlhaladó szellemi tényező, a bátorság eszményi magaslatát képviselő hős; állambölcs, politikus, a fejében egész könyvtárral: író, költő, művész, kinek kimagaslását a legfeketébb irigység sem vonhatja kétségbe s a kivel szemben még sem érez egyebet a világ, kiváltképen pedig a nemzet, melyhez tartozik, mint köteles elismerő tiszteletet, kegyeletet, hódolatot érdemei iránt. Járhatnak, kelhetnek az utcán, a tömeg közt a nélkül, hogy az erősebb hullámozásba jönné s a nélkül, hogy szükségét érezné irántuk kivételes rokonszenve s kitüntetésének kifejezést adni.

S mi ennek a lélektani oka? Nem más, mint az a tudat és érzés, mely a nagy tömegben él, hogy szakmájukban mindent megtettek ugyan, a mi hivatásukhoz tartozott s a mivel kiérdemelték egy nemzet közbecsülését, méltánylását; — de a mellett semmi olyast nem tettek, a mi mélyen belenyúl az emberek szíve titkos laboratoriumába, a honnan nemcsak az életet adó vér kerül ki, hanem az az erő is, mely az életet nagy és nemes tettekre hevíti. S ime ezzel el is jutottam ahhoz a szemponthoz, melyből Reményi nagy népszerűsége megítélhető s melyből azt mindenki meg is értheti, ha akarja. Mert Reményinek egyéb érdeme is van nemzete előtt, nem csak az, hogy — a mint sokan mondani szokták, — magyar nótákat hegedül neki a szájíze szerint.

★

Reményi már kora ifjúságában oly befolyások alatt állott s későbbben is oly viszonyok közt élt, a melyek benne nemcsak a művészi ambícióit, hanem a magyar nemzet hazafiúi aspirációit is mind erősebben táplálva, azokkal őt elválaszthatlan szolidaritásba hozták. A 40-es évek vége felé végezte tanulmányait a bécsi konzervatóriumban s le-lerándulván Budapestre, itt a már akkor erősen lüktető politikai, irodalmi s társadalmi élet közepette

csakhamar szorosabb érintkezésbe jött az akkoron minden téren szereplő vezéregyéniségekkel, kiktől nem is hallott mást, mint lelkesítő szavakat ama magasztos feladat betöltésére, mely az általános magyar nemzeti regeneráció munkája s küzdelmében a magyar művészekre is várakozik. S ez, az ő eleven véralkata s rajongó képzelme mellett, annál erősebben hatott reá, mert abban az időben még a félkezünk ujjain is meg lehetett számlálni azokat a magyar ifjakat, kik a művészet terét választották életcélul. Ez időben találkoztam vele én is először itt a fővárosban, az akkoriban hirhedt szerepet játszott Petricsevics Horvát Lázár szalonjában. Ő is, én is azután külföldre mentünk, s csak a szabadságharcz alatt és után találkoztunk ismét futólag, hogy tíz hosszú évig újra ne lássuk egymást, mindaddig, míg 1860/61-ben ő is egyik ernyedetlen s nagy kihatásu harczoza lön ama nemzeti mozgalomnak, melyek alapvetői lettek úgy politikai, mint művészeti kifejlődésünknek.

*

Egy művész, a ki az olyan élet-halál harcban, minő a magyar szabadságharcz volt, félreteszi a lantot, a lyrát vagy az ecsetet, s belerohan annak árjába, fölmagasztosodik dicsugaraitól, megittasul győzelmeitől s végig osz-

tozik küzdelmei sanyaruságaiban, hogy végre is csak a széttört karddal cserélje vissza a műzsák jelvényét: az olyan művésznek — mint Reményi is — csak egy eszményképe lehet, mely körül művészete forog bárhol s széles e világon, s ez a *nemzeti génusz érvényesítési vágya, úgy az alkotásban, mint a művészeti törekvésben*. S ha ez megrovandó, vagy kicsinylendő, vagy pláne kárhoztatandó egy művészen: akkor egyáltalában nincsen ideál a művészetben, mely a legszebb, legillatosabb virágokat ép az emberiség nemzeti törzságaiból hajtja s akkor csak azt illetné meg a legméltóbb pálmalevél, a ki kapufélfának nézi a hazát s egyedül arra jönak, hogy tömjén füstjével idegen oltárokon áldozzon.

Nemcsak a szűkebb hazát ignorálni szerető kozmopolitikus, hanem sok világszemponos magaslatról dörgő hazai kritikus Jupiter is, rendesen azzal akarja Reményi népszerűségét devalválni, hogy nagyon exkluzív magyar izlést szolgál s azzal kezeli még a világzeneirodalom ama termékeit is, melyek szelleme már csalhatatlan szentírást képez manapság a deklamáció, æsthetika, dinamika s ég tudná miféle minden egyéb *fifika* tabulaturáján. Azt azonban nem veszik tekintetbe, hogy világ fennállása óta ép az képezi főleg a zene-művészek legkimagaslóbb érdemét, ha saját nemzetük génuszának a zománczával képesek

fölfrissíteni a világirodalom talaját, mely idők múltán ép úgy ki van téve a kimerülésnek, mint a föld humusa.

S a teremtő művészek — legyenek bárminő nemzetbeliek — ugyan mit tettek, mit tesznek s mire törekednek folyton alkotásaikban? Könnyen meg lehet e kérdésre felelni.

Ha nincs bennük égi szikra, hanem csak rutin vagy tudás: akkor kopiroznak, mások szelleméből táplálkoznak s játszszaik a szembe porhintés bűvészetét, melylyel nemhogy egy araszszal is előbbre vinnék a művészetet, hanem inkább elrohadó rétegekkel dagasztják fel annak felületét. Ha pedig isten kegyelméből hivatottak, akkor saját nemzeti érzületüket, s kifejezési módjukat törekednek érvényre juttatni s annak adni legalább is túlsúlyt a másneműek felett. Ezt bizonyítani sem kell, mert a mindennapi tapasztalás s a műtörténelem minden lapja tanuskodik felőle.

Hát a végrehajtó művészek egyetemsége is ugyan mit tesz?

A kik a konzervatóriumok és akadémiák pedagógikus porát képtelenek lerázni saruikról, vagy a kik pregnánsabb egyediséggel nem bírnak, azok kiváló, sőt meg is bámulható gépek lehetnek, de lelkesíteni sohasem fognak. Ellenben a kinek homlokára már bölcsőjében hosszú csókot nyomott a múzsa, s egyszersmind az illető haza nemtőjének a csókjával is meg-

toldotta a magáét: az olyan végrehajtó művész játéka vagy énekéből, akármily magaslatán álljon is a művészeti általánosságnak; nemzetének kitörülhetlen ős véralkata és kifejezési sajátága, mindig ki fog csillámlani s többé-kevésbé elszokta árulni nemzeti individualitásának kifejezési sajátágait. Mert nincsen arra eset, hogy az alpáriságok színvonalán álló, de különböző nemzetiséghez tartozó végrehajtó nagy művészek a kozmopolitizmus kimért rájája szerint egyenlően kezelnék akár a dinamikát, akár pedig az érzést vagy a kifejezést.

★

S Reményi is ebben tér el művésztársaitól, a mi a felfogást, előadást, sőt még a mi a technikát is illeti. Mert a zeneművészeti hatás e három főtényezője éppen nem vehető meghatározott font, vagy rőf számba, melytől aztán eltérésnek nincs helye. Sőt ellenkezőleg, ép az azokban nyilvánuló különböző, — de mindig magas — színvonal az, amely egyik nagy művészt a másiktól meg szokta különböztetni. Mert ha ez nem így lenne: akkor a művészek csak kimért sineken mozgó gépekhez volnának hasonlók, kiket mesterdalári normatívumok s nem szabad génusz ihletése irányítana. Sőt annyira megy a színvonalai különbség, hogy a nagy génuszu művészeket sokszor még a

saját szellemi világuk sem regulázza. Eklatáns példa volt erre *Liszt Ferencz*, kinél nagyobb géniuszt eddigelé még nem ismert a végre-hajtó művészet, s a ki nem egyszer mutatta meg, hogy ugyanegy klasszikus művet, miként lehet ép ellenkező előadási, időmértéki vagy dinamikai modorral úgy értelmezni, hogy mindenik elragadó hatást gyakoroljon még a legpedánsabb hallgatóra is. S a szabad géniuszi szárnyakra ólomsúlylyal nehezkedni szerető kritikai philiszterkedés aztán az, amely ellen Schumann az ő híres «Dávidsbündler» indulójával kivonult. Mert végre is mi a célja a zenének s általa egy művész előadásának? Lehet az is, hogy megmutassa: minő hajmeresztő biztonsággal tud hegyes töröket hajigálni a deszkához kötött ember két szeme mellé, vagy lehet az is, hogy minden színben játszó hideg hangsziporka-záport szórjon a közönségre, hajszáli pontossággal, mint egy forgó rakéta; de én azt hiszem, legfőbb hivatása mégis csak az, hogy fölmelegítse, fölgyújtsa, elragadjja a hallgatóságát. Az, hogy minő eszközök, fogások s előadási modorral éri el e célt? Keveset határoz magára az eredményre nézve. Olyan ez, mint megnyerni egy csatát, melynél végtére is nem az a kérdés, hogy a taktika reglament-ja szerint, vagy annak ellenére történik-e, hanem, hogy általában megvan-e nyerve a csata? *Damjanics* honvéd-

lábournok is úgy nyerte meg a híres és döntő szolnoki csatát, hogy az osztrák böles generálisok azzal mentették magukat, hogy a stratégia elveivel ellenkezett, szemre lehúzott sapkával, szuronysegezve megtámadni tizenkét tüzetokádó ágyut.

Hát Reményivel is szemben, akármit kifogásoljon is a szörszálhasogató, vagy a subjektív kritikus: azt az egyet el nem vitathatja tőle, vagy legalább konstatálnia kell, hogy minden hangverseny-csatát megnyer s bárhol is győztesen kerül ki az ellene intézhető rohamból. S ez úgy hiszem, mégis olyan argumentum művésze mellett, amely többet mond, mintha azt mondanák: perfekt hegedűművész, de sajátosságos, még sem tudja a közönséget felgyújtani s magával ragadni. Hát valamivel mégis csak kell birnia, hogy ez mindenütt sikerül neki megtenni. Egyszerű a magyarázata. Reményi *nem azért hegedül*, hogy a hegedű hangszer mutassa be, mint ilyent, az ő összes technikai sajátosságaival; hanem a zene költészetét *mutatja be a hegedűn, s azzal szól a szivekhez*.

Ha pedig a magyar zene talajára lép s annak páratlan szépségeit magyarázza, még a távoli világrészek hallgatói is elbűvölve érzik magukat; a magyar ember pedig azt érzi, hogy az ő játékában benne van az egész magyar nemzet búbánata, ábrándossága, komoly méltósága, hősisége és kedélyének összes szí-

lajsága. S ennek hódol aztán ellenállhatlanul, mert ha nem tenné: önmagát tagadná meg.

*

De van még más is, mely az ő magyarországi népszerűségét indokolja, s mely talán még a művészet felett is áll, s ez az ő *hárompróbás magyar hazafiúi érzelme*. Mert ennek életében s főleg ama tizenhat év alatt, melyet (1860-tól 1876-ig) nagyrészt körünkben töltött, annyi számtalan tanujelét adta, hogy azokkal szemben a magyar nemzet csak a hálátlanság bélyegét sütné magára, ha elfeledné s általános rokonszenve nyilvánításával nem viszonozná. Felesleges ismétlésekbe bocsátkoznám, ha ez irányu ténykedéseit — melyeket úgyis ismer mindenki — mind el akarnám sorolni.

Azt nem is említve, hogy a 60-as évek abszolutizmusa alatt, minő kiható tényezője volt a szájkosarat nem tűrő művészet hatalmával a hazafiui lelkesedés ébrentartásának: csak a *Petőfi-* és *Dugonics-*szoborra (melynek szintén ő volt az alapvetője), valamint ama számos jótékonyági és kulturális alapítványok s adományokra kell rámutatni, melyeket a haza oltárára letett s melyek valóban fejlődési dotáczió számba mehetnek, hogy igazolva lássuk népszerűségének kettős indokát. E mellett, széles ismeretségei s nagy befolyásu

összeköttetéseinél fogva, olyan föllendítő szerepet játszott az említett időszakban mind ama mozgalmakban, melyek hivatva voltak műviszonyaink fejlesztésére döntő befolyást gyakorolni: hogy jó lélekkel állíthatom, — mint a ki vele ez időben legsűrűbben érintkeztem, — miszerint sok olyan dolog, mely kiható vívmányát képezte a hazai művészetnek, legnagyobb részt az ő tevékenysége, közvetítése és nem lankadó ügyszeretetének volt a kifolyása.

A ki egykoron az ő részletes életrajzát megírandja, — mely bizonyára a művészi biográfiák egyik legérdekesebbikét, s változatos elemények tekintetében, egyik leggazdagabbikát fogja képezni, — annak feladata lesz az ő hazai működésének minden részletére is kiterjeszkedni. Ez nem lehet célom ez úttal s a tér szűke, még csak nagy vonásokban sem engedné meg. De egy párt kiszakítok mégis emlékeimből, részint érdekességük, részint pedig alkalmasságuknál fogva az ő jellemzésére.

*

Nemcsak a velem egykoru s még élő pályatársak, hanem a már deresedő író- s művésznemzedék közül is még többen emlékezhetnek arra a nagy kerek fehér márvány asztalra a váczi-utczai korona-kávéházban (a hatvanas években még korántsem bírt mai díszes kül-

sejével), melynél sok ideig minden este együtt lehetett látni egy írók s művészekből álló rendes társaságot, a mely csibuk és cigaretták füstje közt főleg az akkori idők mozgalmas politikai, irodalmi s művészeti kérdéseivel foglalkozott. Sok üdvös eszme fogamzott ott meg s termett még üdvösebb gyümölcsöket. Reményi is rendes látogatója volt az asztalnak s ha nem is mindig ő vitte a szót, de velem együtt (ő is, én is a közelben lakván) mindig az utolsó volt, a ki azt gyakran a késő éjben elhagyta.

1863. július havában a nemzeti színház operája szomorú ünnepségre készült. A nemzet legünnepeltebb művésznője, a felejthetlen emlékü *Hollósy-Lonovics Kornélia* utolsó s búcsúfelléptét volt megtartandó mint *Melinda*, Bánk bánban, hogy aztán végleg visszavonuljon a nyilvános pályától. A kerek asztalnál élénk megbeszélés tárgyát képezte e búcsúfellépés, melynek külső fényére nézve a művésznő s az akkori igazgatóság közt támadt differenciák s a sajtó egy részének kedvezőtlen magatartása folytán is semmi méltó lépés nem volt kilátásba téve. Volt sok szóbeli lelkes indítvány, de a tette bizony senki sem akart vállalkozni az idő rövidsége miatt. A társaság eltávozván, magunkra maradtunk s Reményi ekkor így szól hozzám :

— Közadakozás útján kellene *Hollósy Kornéliának* egy hozzá méltó értékes emléktárgyat beszerezni s búcsuszavak mellett a közönség

nevében átadni neki a színpadon, babérkoszorúkkal elhalmozva.

— Osztom nézetedet, — felelém, — de négyöt nap alatt alig hiszem ezt kivihetőnek.

— Az én széles ismeretségem mellett — folytatá — s személyes érintkezéssel egypár nap alatt remélem összehozhatni a szükséges költséget s én vállalkoznám is reá, de csak az esetben, ha te is velem jössz mindenüvé, hogy ketten bizonyos ildomos formát adjunk a dolognak. A közönség és zenevilág bizonyára nem fog dezavualni.

— Elfogadom — válaszolám — s reggel megkezdjük a bucsújárás.

Másnap egynéhányan a gyűjtőíven megkezdvén az aláírást, megindultunk házalni. Három napig tartott a kopogtatás a társadalom minden osztályánál. Mindenütt Reményi volt a szónok, hogy a gyűjtőíven — melyet még ma is érdekes relikvia gyanánt őrzök, — a kiszabott rövid idő alatt 1100 frton felül gyűlt össze, s aztán belevonva a dologba a nemzeti színház, irodalom s művészet korifeusait: olyan lélekemelő búcsuünnepély koronázta Reményi indítványát s ügybuzgalmát, mely egyik legfényesebb lapját képezi a nemzeti színház annálisainak. De az is igaz, hogy e rögtönzött gyűjtési kalandozásunk alatt sok nevezetes kulturális és lélektani tapasztalást is tehettünk. Akadtak gazdag háziurak, üzletemberek, kiket nem érdekelt a

dolog s egy fillért sem irtak alá, míg a közönség lelkesedni tudó része tárt karokkal fogadott. Volt egy felette komikus inczidensünk is egy gazdag bankárnál. Nevét elhallgatom. Igen szívélyesen fogadott s alá is írt *öt* flórest! De midőn kérdésére, hogy mi lenne az átnyujtandó emléktárgy s mi értékes brilliántos karpeczezel s babérkoszorúval feleltünk: azt tanácsolta, vennénk inkább sorsjátékos állampapírokat, melyekkel a művésznő még a «Haupttreffert» is megcsinálhatná. «Igen, de — volt Reményi pikáns válasza, — hogy lehessen egy művésznőnek nyilvánosan, a szinpadon, ezüst tálczán, aranyrojtos párnán státuspapírosokkal átnyújtani, dikczióval s babérkoszorúval, emlékül?» Erre aztán persze nem volt a bankárnak kádenciája!

★

A 60-as években száma is alig van mind ama jótékonyczélú hangversenyeknek, melyekben Reményi részt vett. Ha ma valamely jótékony egyesület javára játszott, másnap már biztosan másiknak a küldöttsége kopogtatott az ajtaján. Az ő jótékony és hazafias szíve nem igen ismerte a megtagadást: de véges-végtére mégis megsokalta az olyan jótékony czéloknak a tolakodását, amelyek értelme az ő felfogásától legalább is esett oly messzire, mint Makó Jeruzsálemtől. Egy ízben aztán juxból próbára

tette annak az anomáliának a megoldását, hogy miért csak épen a zeneművészek szellemi kapitálisá vétetik örökké igénybe jótékony célokra a közönség részéről, holott a művész szellemi tőkéje ép úgy tetemes pénz, idő és fáradság befektetésébe kerül, mint akár a gazdag gyárosé, üzletemberé, vagy terménykereskedőé? Beállított egyszer egy gazdag budapesti posztókereskedőhöz, kinek mint elnöknek a fölkérésére csak azelőtt nemrég játszott jótékony célra, s egy vég finom posztót kért valami általa megnevezett, szintén jótékony célra. Az illető készséggel szolgált, csak azt kérdezte, kinek a számlájára jegyezze be? «Hát a jótékony célnak is van számlája? — jegyzé meg Reményi tréfásan, — én erre nem is gondoltam, midőn a minap az ön felkérésére, művészetemből vágtam ki egy véget.» Természetesen, hogy Reményi nem is vette aztán igénybe a számlás jótékonyt, csak «ad oculos» akarta demonstrálni a gyárosnak azt az anomáliát, mely a művészek szellemi kapitálisát tekinti egyedül Csáky-szalmájának.

*

Kötetre menőt lehetne írni Reményi mindama ténykedéseiről, melyek az ő hazafiúi, jótékonyági, kulturális és önzetlen ügyszeretéről tanuskodnak. S épen, mert kivételes mű-

vészi szív dobog keblében, volt s van is sok ellenlábasa, nimbusát letörni vágyó, félvállról nézője, sőt rosszakarója, irigye is. Mert az emberi önzés természetében fekszik, hogy legkevésbé hajlandó elviselni az érdemekkel szerzett népszerűséget, melyet ha mással nem képes ellensúlyozni, hát még az oktan s alaptalan rágalmazáshoz is kész folyamodni s az egyéni gyengeségekből (pedig kinek nincsenek, még a legnagyobbaknak is gyengeségei?) kovácsolni ellene fegyvereket. Neki is kijutott bőven e fegyverekből, melyek sebeit tizenhat évig hordozta magával, s melyek mindenütt égették, a hol csak megfordult széles e világon.

De hatalmas orvos az idő, mely elröpül felettünk, búval vagy örömmel, sikerrel vagy félreértéssel egyaránt. Új nemzedék váltja fel a korábbi, mely jobban tud szeretni, mint gyűlölni; s mely nem az önző s kárörvendő kortársak sáros nyomán, hanem a hátrahagyott érdemek tiszta ösvényén halad és ítél. S midőn Reményt legutóbb is mindenfelé ünnepelte a hazai közvélemény: csak megillető elégtételt szolgáltatott neki azokért a sok mesterségesen szított bántalmakért, melyeket elviselnie kellett tulajdon hazájában!

Közel félszázados őszinte barátság fűz hozzá, kivel sok göröngy-tisztító munkát végeztem a hazai művészet dudvás kertjében. Jó és

rossz napokban elég alkalmam nyílt őt megismerni, méltányolni nagy tehetségét, bámulni ernaedetlen erélyét s tisztelni igaz haza- és ügyszeretetét.

Lehetnek nálánál sokkal nagyobb művészek és géniuszok, nem vitatom, s bizonyára ő maga sem ambiálja, de az a meggyőződésem, hogy a magyar nemzet nálánál soha nem kívánhat magának sem *magyarabb*, sem ügyeiért *lelkeseőbb művészt*. S még nagyon sok vize fog lefolyni ős Dunánknak, míg ismét egy oly művésze támad, aki annyit tesz a hazáért, mint *Reményi* tett.

Ha most folyó második világútját szerencsésen bevégezi — mihez segítse is az Isten — s talán visszatérend végleg hazájába — mint szándéka — pihenni: meg lehet győződve, hogy édes leend a pihenése, mert nemzete őszinte elismerésének a párnáin fog nyugodni.

XXIII.

Erkel Ferencz félszázados operája.

A negyvenes éveket, a melyek a magyar szellemi történelemben a legnevezetesebb szerepet játszsák, a nemzet folytonos felébresztésének nehéz, de kitartó munkája előzte meg évek hosszú során át. De e küzdelmes munka azután meg is hozta az eredményt, mert a mikor az idők óramutatója a negyvenes évszámok felé fordult: akkor már egy többé át nem törhető erős falánsz suhogtatta kezében a szellemi lándzsákat s minden téren gondoskodott arról, hogy a fölébredt nemzet többé vissza ne essék a tétlen álom karjaiba. Az akkori halhatatlan szellemi hősök munkássága rég meg van írva s örökítve a nemzet politikai, irodalmi s társadalmi történetében. Mindenki olvashatja s okulhat abból, ha van érzéke a nemzeti fejlődés folytonossága iránt.

Erkel Ferencz is e kor halhatatlanai közé tartozik s e czím őt kétszeresen is megilleti

kortársai mellett, mert neki jutott a legnehezebb, az általános vélemény szerint meg sem oldhatónak deklarált feladat: magyar szellemű operának a megírása. S ez a hit még a negyvenes évek elején is erősen tartotta magát, pedig 1840. évi augusztus 8-án, a mikor az ő *Báthory Mária*-ja legelőször került színre: már erősen megingatta a Tamások seregét s nagy rést tört a magyar művészeti aspirációk elől magát hermetice elzárt idegen szellem bástyafalába, sőt a jóindulatu tamáskodók ép úgy, mint a renitens tagadók, ép az ő *Báthory Mária*-jából merítették szerintük a kézzelfogható bizonyítékokat, melynek több részében Erkel még ép úgy szellemi rabja maradt az akkori divatos olasz operai stílus keresett hatásainak, mint minden más nemzetbeli operairó kortársa. Erkel Ferencz nem minden benső apprecziáló szózat nélkül tűrte az akkori kritikákat, de sokkal nagyobb volt benne a fölébredt ambíció s erősebb a saját génuszába vetett hit, semhogy a fegyvert letenni kész lett volna. Természete szerint magába zárkozottan hordta s ápolta néhány évig a nagy eszmét s mint az oroszlan a végső küzdelemben, ő is összehúzza karmait, készült az elhatározó ugrásra. Többször beszélgettem vele Hunyadyja keletkezéséről. Mindig idegesen hatott rá ez a tárgy, mert a mint mondá: nem hitte, hogy valamikor kedvére való szöveget kap-

hasson. Pedig a mikor nem is remélte, akkor teljesült ez óhajtása. Egyszer a Kigyó-utczában haladt, — így beszélte nekem, — a mikor Egressy Bénivel találkozott, a ki egy tekereset tartott a kezében. Hunyady szövegekönyve volt, a melylyel Egressy, Bartay Andrást, a Nemzeti Színház akkori igazgatóját akarta megkínálni megzenésítés céljából, de nem találta otthon. Erkel a mint belepillantott a kéziratba, s néhány jelenetét az utcán átfutotta: zsebre vágta a darabot s többé minden tiltakozása daczára sem adta vissza Egressynek.

— Éreztem, — így szólt, — hogy e szövegekönyvben megtaláltam a mit kerestem s a mi megegyezik régi vágyammal: magyar történeti drámát zenésíteni meg. Nem telt bele néhány hónap s kész voltam az egész opera vezérfonalával. Lássá, olyan az igazi inspiráció, a mikor valaki megtalálja a keresett, sejtett, de még formát nem öltött tárgyat a saját inspirációjához.»

Erkel lázas sietséggel s nem apadó lelkesedással dolgozott Hunyadyján s be sem várva, hogy ouverture-t is írjon hozzá, — a mi pedig abban az időben lényeges s a siker kiegészítő része volt minden új operánál, — 1844. január 27-én az opera már színre került oly elemetáris s általános hatással, a minőre kevés példa van az opera-irodalom történetében.

Mint fiatal pesti jurátus, magam is jelen voltam az első előadáson s nem felejttem el a míg élek, sem a régi Nemzeti Színház nézőterének akkori képét, sem a kedélyeknek s a lelkesedésnek azt az óriás felkavarodását, mely az első előadás után az egész városon erőt vett. A nézőtér zsúfolásig tele volt, a főrangú világ, irodalom, zenevilág, a társadalom s a fiatalság — a páratlanul lelkesedni tudó jurátus népség — elitejével. Politikai s egyéb természetű cselszövényeknek akkor is bőviben volt már Magyarország ép úgy, mint manapság. A közönség s főleg a fiatalság, akkor is jól ismerte a cselszövéket s azokat a helyeket, a hol a cselszövények szárait szokták fonni. A mikor az első felvonás végén legelőször csendült fel a «Meghalt a cselszövő» — ma is mindig felvillanyozó karének: olyan tapsvihartört ki, a melynek párjára csak 1860-ból emlékezem, a mikor ugyancsak a Nemzeti Színházban Reményi Ede minden szigorú rendőri tilalom daczára, rázendítette a Rákóczy-indulót. A közönség tömegesen felkelt helyéről, kendőket, kalapokat lobogtatott s zúgta az éljeneket. A mikor pedig a függöny legördült, számtalanszor hívta a szerzőt a lámpák elé, míg a zenekar ezüst babérkoszorút és billikomot nyújtott át a megfátott szerzőnek. Nem kellett hozzá már akkor valami fényes divináló tehetség megjósolni, hogy Erkel ez operáján — kivált Magyar-

országban — sohasem fog kifogni az idő vasfoga, már csak ez egy nemzeti indulóvá alakult zenei részénél fogva sem, mert hiszen a jól ismert magyar ambíció és állami vegyes házaság mellett, mindig lesz e hazában cselszövő és cselszövény is, melynek — legalább színpadi — halála felett ujjongani fog a magyar nép!

De Erkel *Hunyady László*-ját nemcsak a szöveg politikai, történelmi s drámai izgatottsága tartja fenn lankadatlan érdeklődéssel már félszázad óta, hanem igazi művészeti értéke s egy oly probléma megoldásának a presztizse is, a mely páratlan a világ zeneirodalmában, a melynek fejlődési proceszszusa azt tanúsítja, hogy minden nemzet művészeti építkezését nem a fényes kupolán, hanem a fundamentális pillérekben kezdte. Más nemzetek művészeti háztartásában nem is előzte meg még soha a fiu születése az apáét.

Ez a művészeti világcsoda csak a magyaroknak jutott osztályrészül s ezt vitte véghez Erkel Ferencz géniusza. Az olasz, francia, német zeneirodalom talaja, míg nagyszabású drámai operastilt termelhetett: előbb a zenei válfajok mindenféle összekötő kapcsait teremtette meg, halomra gyűjtötte s izzó kohókba hányta, hogy onnan, mint egész mű kerüljön ki a nemzeti drámai opera-stílus kimagasulása. Századokat vett igénybe a szellemi ekevasnak e folytonos munkája.

De hogyan állt Magyarországon egészen a negyvenes évekig a nemzeti zene termelése? Úgy, hogy még legszebb népdalaink, régibb hallgató nótáink s tánczdarabjaink lekótázva sem voltak szabatosan. Csak a cigány hegedűjén éltek egyik napról a másikra. A nemzet színe-java ügyet sem vetett rá, a hazában szerepelt szakzenészek pedig idegen szellemmel lévén impregnálva, lenéztek minden magyar zenészeti magasabb aspirációt, — mint ötven év után, nagy többsége fájdalom! még manapság is lenézi s ellene tör. Ki foglalkozott volna hát magyar műdallal, magyar férfi vagy vegyes karral, instrumentális műzenével és sok egyéb-
bel, a mely nélkül operát írni annyi, mint gőzhajózni akarni a hortobágyi pusztán?

De a magyar nyelv, irodalom, költészet s tudomány már abban az időben tiszteletet parancsoló versenyre kelt a külföld százados vívmányaival s a magyar ambíció fennen aspirált a művészetek terén is hasonló eredményekre. Meg volt hozzá a nemzeti akarat, de hiányzott az anyag és az ember. Erkel Ferencznek tehát — más nemzeti fejlődéssel szemben, — néhány századot kellett átugrania, hogy egy csapásra utolérje. Erre csak az igazi génusz vállalkozhatott, a mely az ő keblét dagasztotta. Felöltötte a kilenczven mértföldet szökő bűvös sarut s hipp-hopp hírével beállított a drámai opera pantheonjába magyar ruhá-

ban és sarkantyús csizmával. A mikor Hunyady László később, majd két évtizeden keresztül ragyogott már a nemzeti zene egén: annak világa mellett gyülekeztek aztán a fölébredt munkások ásóval és kapával, hogy a fényes kupolához méltó pillérfalakat is emeljenek.

★

A Magyar Királyi Opera pár évvel ezelőtt a magyar műtörténelemnek ezt a nevezetes mozzanatát ünnepelte, emlékére annak a korszakot alkotó mesternek, a ki a nemzeti géniusztól megihletve és vezettetve, önmagának volt egyedüli mestere s nemzetének soha el nem évülhető művészeti prófétája. Azon a téren, melyen az ő nagy alakjának a képe emelkedik, jöhetnek utána hasonlók s talán még univerzálisabb géniuszok is, de egyben nem fognak vele vetélkedhetni soha. Abban, a mi az úttörőket, azokat, a kik a nemzettel egyetértenek s a magyar géniuszszal magukat azonosítják, megilleti. Ő utána nem jöhet már olyan nagy géniusz, a kinek a semmiből kelljen teremteni, mert ő már a magyar opera egén megteremtette a napot. Világa mellett könnyű dologgá vált és válik körülhajózni a világot. Manapság van már zenészeti szántóvas, eke, borona, gereblye, mindenféle alakban quantum satis, válogatni lehet bennök minden szántó föld számára.

De a mikor ő Hunyady Lászlójával megajándékozta nemzetét, a magyar zenészeti földet még sivár homokréteg fődte s a szellemi hajtások csak úgy verhettek intenzivebb gyökereket, ha a szántóvetők magukkal hordták a hozzávaló eszközöket, a melyet még kölcsön sem lehetett más szomszédoktól kérni.

★

Több mint egy félszázad mult már el Hunyady László első bemutatása után s az opera fénye még ma is oly intenzív, mint akkor volt, a mikor az egész világot meglepte vele, mint egy váratlan üstökös. Milliók lelkesedtek már hangjai mellett; dallamai átmentek a nemzet vérébe; egész művésznemzedékek nőttek nagygyá szerepeiben s minden hangjegyét ismeri már az egész nemzet, de mégsem évül el s a divatból sem megy ki soha, mert gyökere egy nemzeti nagy korszak s a magyar géniusz talajából nőtt ki, melynek hajtásai örökéletűek.

XXIV.

Emlékezés «Viora» szerzőjére.

Szabados Károly nevének a fennmaradása s méltánylása immár ez egyetlen ismert alkotása után is biztosítva van a hazai műtörténelemben; de valahányszor a közönség gyönyörködni fog abban: mindig fölmerülend lelkében egy gyászos történet, mely az ő nevéhez tapad, s mely még a művészet annyi mult s jelen mártyrjai közt is a részvételre legméltóbbak közé lesz sorolható. Rövid életének nem voltak feltűnően mozgalmas epizódjai, de annál több jutott ki számára a küzdelemből, a csalódásból s végre az élet tragikumából. Későbbi krónikásai is kevés izgató incidenseket, vagy érdekes pikáns művészi élményeket fognak életrajzához fűzhetni, mert olyan volt, mint a rengeteg árnyékában nyiló ibolya, megvonva magát lelkének ünnepélyes csöndjében, ábrándozván jövő nagyságról, fényes művészi sikerekről. Mint az erdők virága, csak azoknak illatozott s csak azokra mosolygott, a kik közel jutottak körébe s kiknek aztán közvetlen feltárhatta benső világát.

Nem szándékom felőle életrajzot írni, csak egy pár nefelejtszálát szentelni emlékének, hogy korai sirjának koszorúit azokkal is ékesítsen. Mert engemet ő hozzá, fejlődő tehetségének pályakezdetén, már szoros kötelék fűzött, mint egyik tanárát, őszinte barátját, lángoló törekvéseinek teljes méltánylóját s a hol csak alkalmam nyílt, művészi nemes ambíciójának lelkesítő élesztőjét.

*

Ezelőtt 22 évvel, mikor mint 16 éves ifjú a legelső közt iratkozott be az 1875-ben megnyílt orsz. m. kir. zeneakadémia hallgatói közé; mikor mindjárt kezdetben annyi fényes meggyőző jelét adá eminens zenészeti tehetsége s hivatásának; mikor *Liszt Ferencz*-től kezdve mindenik tanárának választott kedveltje lett, pályatársai közt pedig szorgalom, kitartás s komoly tanulmány tekintetében valódi mintaképül szolgált: ki sejtette volna akkor azt a szívszagató tragikumot, mely reá élte virágában s legszebb álmai közepette várakozott?! Minden megvolt benne, a mi szükséges a művészi sikerek eléréséhez. Mindenre is gondoltunk, csak egyre nem: a sorsnak gyakran kegyetlen szeszélyére, mely — halandó elmével fel nem fogható indokból, — nem egyszer fekete keresztet szeret vonni a legfényesebb reményekre, s

durván, kérlelhetetlenül elmetszi, megállítja emelkedésében a szellem magasra törő szárnyait.

Nem a maihoz hasonló, hanem nagy igények kielégítése mellett lehetett csak akkor a zeneakadémiai hallgatók közé fölvétetni. Szabados is (akkor még Swoboda néven) egyike volt azoknak, aki fényesen állotta ki a szigorú vizsgát úgy a zongorajátékban, mint a zeneszerzési szakmában. *Erkel Ferencz* már azelőtt foglalkozott vele e téren, kinél a tizenöt éves ifjú, egy kész — ha jól emlékszem, «Jean d'Arc» című — drámai opera partitúrájával, mint önszorgalma gyümölcseivel jelentkezett. Persze azután a pedánságig szigorú s lelkiismeretes *Volkman*n kezei alá kerülvén, sokáig le kellett mondania a reményről, hogy ezt az operáját a maga akkori nivoltában még meg is hallhassa valaha a szinpadon; de meggyőző érvül szolgált arra, hogy valódi teremtő szikrát hozott magával. A zongorajátékban is már azelőtt tanítványa volt *Erkel Ferencz*nek, ki aztán nem is késett őt Liszt, a nagy mester osztályába relegálni. Az akadémia megnyitásának első évében (1875—76.), a nagy mésternek csak négy fitanítványa volt, kiket akkor még a nőktől elkülönítve oktatott. Aggházy Károly, Almássy Miklós, Juhász Aladár és Szabados Károly volt az a négy szerencsés, kik Magyarországon a zongora minden idők legnagyobb

mesterének az oktatásában részesültek. Egy házban lakván akkor a nagy mesterrel s vele hivatalosan is folytonos érintkezésben állván, — de mert kívánta is — rendszeren magam is hallgatója voltam minden ily osztály-leckéjének. E tanórák, a szabad, fenkölt, semmi békót nem ismerő szellemi pedagógiának voltak a mintaképei, hol végtelen sokat tanulhatott a fogékony, megfigyelő, gondolkodó talentum, de annál kevesebbet a korlátolt szellemü s az olyan zongorajátszó gép-tanítványok, kik még azt is megvárják, hogy a mester az ujjrakozásra utasítsa. Liszt, mint zongoraművészeti tanár, — s ehhez volt is joga — szavai, kifogásai, utasításai, vagy konstatálásaira nézve, nemesak feltétlen megadást, hanem magával szemben a csallhatatlanságot is követelte. Ellentmondani, vagy pláne vitatkozni vele erészben, egyenlő volt a vele folytonos hadilábon való állásnak még akkor is, ha erre az illető részéről legkevesebb ok sem volt. Nevezzük bár gyengeség, hiúság, vagy nagyságérzeti ambícióznak: tény, hogy ilyen volt a természete. De az olyan szellemi nagyságnál, minő ő volt, mind a hármát meg lehet bocsátani.

Mindjárt az első akadémiai évben e tanórák egyikén történt egy oly incidens Liszt és a fiatal Szabados közt, mely ez utóbbinak több éven át őszinte fájdalmat okozott s szelid kedélyének egyensúlyát jóformán megzavarta. Végte-

len rajongás s devóczióval viseltetvén a mester géniusza iránt: nem egyszer keservesen önté ki előttem szíve fájdalmát ama akarata ellen támadt félreértés felett, mely közte s a nagy mester közt soha egészen el nem távolítható válaszfalt képezett. Ez az incidens pedig a következő volt. Liszt egyszer Bach-fugát játszatott Szabadossal s egy helynél — fel s alá sétálván a tanteremben, — kifogásolt valamely szerinte helytelenül vett hangot. Szabados, az ő ártatlan naiv kedélyével, — s talán mert meg is volt győződve, azt találta megjegyezni illő engedelemkéréssel, hogy ő a helyes hangot vette. Liszt erre fellobbanó puskaporrá változott s nem épen szelid szavakkal utasította rendre ellenmondásáért. Félremagyarázta az ifjú meggondolatlanságát, s azt prepotenciának, nem pedig tapasztalatlan ártatlan naivitásnak tulajdonította. Elég az hozzá, hogy ez incidensből fogva, Liszt és Szabados közt soha többé helyre nem állt az a szívélyes jóakarói s előzékeny «entente cordiale», melylyel különben Liszt még leggyengébb tanítványai iránt is viseltetett. Számtalanszor visszatért ez incidensre tanárai előtt, s daczára, hogy úgy én mint Erkel s Volkmann is igyekeztünk őt meggyőzni a fiatal tehetség legjámborabb, minden malicziától ment lelkületéről: mindig bizonyos egrirozott hangulattal viselkedett iránta. Szegény Szabados! Mennyit vigasztaltam, biz-

tattam emiatt. Fájt ez neki s minden áron igyekezett is jóvá tenni. De véglegesen soha sem sikerült. Nem egyszer jegyzé meg előttem, hogy úgy érzi magát emiatt, mintha művészeti ábrándvilágának kincstárából a legdrágább gyöngyöt veszítette volna el.

Én részemről, ki Szabados fejlődő művészi pályájának közvetlen tanuja s részese is voltam, soha sem gondolhatok reá a legnagyobb lelki öröm nélkül. Mert hosszú művészkedési, irodalmi s tanárkodási pályámon ő volt egyike a legkomolyabb törekvésűeknek, kivel valaha találkoztam. Mindaddig, míg önálló működési tért nem nyert az operánál s míg az élet terhei s családi gondok súlyosan nem nehezültek vállaira: egész életét, beható tanulmányokkal, hangya szorgalommal s a nemes ambíció ösztönözte sokoldalú buvárkodás s önműveléssel töltötte. Kevés oly alapos készségű s finom műérzékű zenészt ismertem, mint a minő ő volt. A legkomplikáltabb szövésű zeneművek architektúrája s szellemébe is világos tekintettel tudott behatolni. Volt érzéke minden válfaj iránt nemzetiségi tekintet nélkül; lelkiismeretességét pedig valóban mintaszerűnek lehetett nevezni. Az akadémia első ciklusában mint már előhaladtabb kép-

zetségü növendék, ő is a második osztályba vétetvén fel, azután csak három évet töltött az akadémián. De e három év elég volt arra, hogy onnan mint kész zongoraművész s zeneszerző lépjen a művészi pályára. E három év alatt nem volt egy leckeóra sem, melyet elmulasztott volna. Zord, jeges, hózivataros téli vagy záporos, villámcsattogós nyári napokon, mikor a hallgatók fele sem jelent meg az előadásokra: én mindig biztosra vettem, hogy a kitűzött órán Szabados nem fog hiányozni. S nem is hiányzott soha. Egyik partitúrát a másik után kölcsönözte ki a könyvtárból tanulmányozás végett, s ha belefáradt a hangjegyek rengetegében tévelyegni: akkor a zene műirodalmi termékeit hordta haza, hogy szellemi látkörét tágítsa. Habár kitűnő zongoravirtuóz volt, de arra mindig kevesebb súlyt fektetett, mint a zeneköltésre. Ebben összpontosult minden eszménye és ambíciója.

Midőn az operához lett szerződtetve, előbb mint korrepetitor s azután mint ballet-karmester: túlboldognak érezte magát s valahányszor találkozott velem, mindig sugárzó arczczal beszélt nagyszabásu terveiről, célba vett újabb és újabb műveiről, melyeknek életet volt adandó. Mint zongorakisérő alig találta párját, s ha ez épen nem könnyű művészetet gyakran nyilvánosan gyakorolta, nem egyszer történt meg, hogy az illető énekes helyett az

ő finom, æsthetikus és poetikus zongorakiséretére figyelt s azt élvezte a hallgatóság.

«Viorája» volt minden gyönyörűsége, mikor vele elkészült, s azt tekintette annak az első magasabb lépcsőnek, melyről a Parnasszus csúcsára remélt hágni. A szerencsétlen idegen szellemű operai regime, mely a gr. *Zichy Géza* kormányát megelőzte, s mely közel három évig ült mint lidércz-nyomás az opera s a hazai művészet mellén, útjába állt annak, hogy ez első lépcsőfokra léphessen. Bekövetkezett rá nézve a csalódás, a megpróbáltatás, a tört remények sötét éje s későn jött a vigasztalás napja, mert mikor gr. *Zichy* első teendője volt megadni neki az erkölcsi elégtételt, akkor már éj borult szellemére s a sors még azt sem engedte meg neki, hogy míg a közönség tapsolt sokáig mellőzött eminens tehetségének, csak egy pillanatra is visszanyert öntudattal cserélje fel martyr-koronáját az annyira áhított siker cserkoszorújával.

★

Most már igazán pihen, nyugszik babérain — a kerepesi sírkertben! Vele szegényebb lett a hazai zeneirodalom egy kiválóan hivatott képviselőjével. Letűnt, mint egy rövid életű futó csillag, mely arra van hivatva, hogy kis időre világítsa a láthatárt s aztán fényes csí-

kot hagyva maga után, leszálljon a sír örök sötétébe.

Legyen álma csöndes ott lent, hová nem hat le többé sem a világ részvétlensége, sem a csalódások maró fulánkja. A mit itt e földön küzdve, reménykedve s a szépért, nemesért lelkesedve el nem érhetett, mind annak teljesültét találja fel egy szebb, jobb világban, hol az isteni zenének nem kell annyit összekavarodni a föld sarával és töviseivel.

Hogy is mondja Jean Paul a zenéről: «Oh! égi zene, mondd, mi is vagy te? Talán vigasztaló visszhangja egy elvesztett jobb létnek, vagy előhírnöke egy szebb, árny nélküli világnak?» Szegény Szabadost nem tudta a zene itt megvigasztalni a földön. Talán kárpótolni fogja a költő álmodott jobb, szebb világa!

Nyugodjék békével egy zaklatott élet után!

Emlékezés Királyi Pálra.

Mikor gróf *Apponyi Albert* mélyen megható búcsuszavai után leeresztették örök nyugvó helyére *Királyi Pál* földi maradványait, egy szem sem maradt szárazon s minden jelenvolt áldásos szavak kíséretében dobott rögöt az elhunyt koporsójára, hogy legyen a föld könnyű felette, a kinek fenkölt szelleme, önzetlen hazafisága minden szépet, nemest és üdvöset felölelő lankadatlan tevékenysége maradandó nyomokat hagyott maga után.

A ki meg fogja írni kimerítő élet- és jellemrajzát, arra hálás feladat várakozik. Oly férfit, akinek tetteit, alkotásait örökítheti meg, kinek egész élete áldásos volt és a kit mindvégig — párt és osztálykülönbség nélkül — őszinte tisztelet, szeretet és ragaszkodás vett körül. Nem kell tollát többféle szint játszó téntába mártani, hanem csak abba, melylyel az élet- és történetírók a *Cato*-i jellemeket szokták megrajzolni.

A hazai művészet gyászoló múzsája is le-

eresztett fáklyával állhatott sírja mellett, mert benne egyik kimagasló pártolóját, hatályos szószólóját, támogatóját vesztette el. A művészeti ténykedés különböző terén több évtizeden át volt alkalmam vele szorosabb érintkezésben állni, egy egész évtizeden keresztül pedig a legszorosabb hivatalos kapocs kötött hozzá és így méltán elmondhatom, hogy senki nálamnál jobban és részletesebben nem ismerte e téren való érdemeit. A mi manapság már mint bevégzett zeneművészeti tény, mint meglomposodott fa, gazdagon osztja gyümölcseit, az jórészt mind az ő ápoló s öntöző kertész-kezére vezethető vissza. Mert nélküle a hazai művészet csarnokának sok tartó oszlopa vagy nem, vagy még soká vártatva épül fel és befalazott vakablakai még sokáig nem nyíltak volna meg a világságnak.

Ez állításom igazolására csak legfontosabb ténykedéseit sorolom fel.

★

1865-ben nagy zeneünnepélyre készült a főváros, az egykori pesti, de ma már *nemzeti* címet viselő zenede negyedszázados fennállási jubileuma alkalmából. Hogy nemcsak helyi, de európai jelentőséggel is bírjon: a zenede, mint általánosan tudva van, *Liszt Ferenczet*, legbőkezübb alapítóját és mint legünnepeltebb

művész hazánkfiát hívta meg annak élire s vezényletére. Nem tartozik ide, hogy e meghívás előzményeinek részleteivel foglalkozzam. Csak azt jegyzem meg, hogy részint tájékozatlanság, részint szándékos elferditések folytán, a sajtó és közvéleménynyel szemben, sok ellenáramlattal kellett akkor megküzdenie. Mert akkor még magasan jártak azok a gyanusító, sőt szándékosan rágalmozó hullámok, melyek elnyeléssel fenyegették Lisztet, a miért 1860-ban közzétett hirhedi könyvében *állítólag* megtagadta a magyar zenét, s azt a cigányoknak adományozta. A magyar és német napisajtó, — csekély kivétellel — nyílt opposzióba lépett ellene; elismerem, hogy nemes hazafiúi érzelemből, de mindjárt hozzáteszem, hogy nem eléggé beható, közvetlen, maga az inkriminált könyv eredeti ismeretéből merített meggyőződéssből. *Királyi Pál* a *«Pesti Napló»*-val volt az első, a ki higgadt objektivitással öntött lecsillapító olajat a szenvedélyek hullámaira és segítette diadalra jutni az első országos művészeti ünnepélyt nemcsak, hanem nagy művész hazánkfia és a nemzet szívét is egymáshoz közelségbe hozni. Szükségtelen ismételni, hogy ennek későbbben mennyi üdvös hatása volt a hazai művészetre.

★

1870-ben tartotta az *«Országos magyar dalár-egyesület»* első orsz. dal- és zeneünnepélyét a

fővárosban, — a hová aztán huszonkét év után újra visszatért, — hogy negyedszázados fennállása működésének a jubileumát megülje.

Nem hiszem, hogy valaha Magyarországon dal- vagy zeneünnepély jöjjön létre oly óriás külső és belső apparátussal, mint az említett 1870-iki. A rendező nagybizottság szakosztályai élén, a fővárosi municzipium legbefolyásosabb képviselői mellett, oly férfiak állottak, mint: *Széchenyi Imre* (a volt berlini nagykövet, a művészet lelkes pártolója), mint nagybizottsági elnök; *Madarassy Pál*, a daláregyesület elnöke (az osztrák-magyar bank jelenlegi alelnöke), gróf *Széchenyi Ödön* (a mostani konstantinápolyi pasa s ott legfőbb tűzoltó-parancsnok), mint a technikai szakosztály elnöke; *Erkel Ferencz*, mint a művészeti s mindenekfelett *Királyi Pál*, mint az egész ünnepély rendező szakosztályának fáradhatatlan tevékenységű elnöke. Mind e bizottságok elnökeit a főváros művészeti, irodalmi és legtekintélyesebb polgárköreinek színe-java vette körül. Az orsz. daláregyesület pompás lobogója felavatásakor a zászlóanyai tiszt teljesítésére az ország ünnepelt írójának, *Jókai Mórnak* nejét, a nagy magyar művésznőt, *Laborfalvi Rózát* kérte föl az összes rendező bizottságok tagjaiból alakult küldöttség.

Minden úgy volt szervezve, hogy az ünnepesség legfényesebb szellemi sikere mellett, annak anyagi része is teljesen biztosítottnak tetszhe-

tett. Hát a mi a szellemi és művészeti eredményt illeti, az nemcsak megfelelt, de felül is multa a várakozást. Hanem az anyagi eredmény: az szomorú nyomokat hagyott hátra. Három napig szakadt a zápor és felforgatott minden sorrendet. Ehhez járult még az is, hogy kettős ünnep jött közbe. Kettős ünnepeken akkor még szüneteltek a nyomdák és így a közönség a változott sorrendre nézve tájékozatlan maradt. A nagy költségbe került városligeti dalcsarnok csak harmadrészben telt meg, pedig annak kellett volna minden költséget fedezni.

Az ünnepély deficitje ekkép összesen 22 ezer forinttal lett konstatálva. Mind e kalamitáshoz még az is járult, hogy az egyesület vezető elnök nélkül maradt, mert *Madarassy Pál* a m. pénzügyminiszteriumban elfoglalt magas állásának teendői folytán nem tarthatta meg továbbra is az elnökséget.

Ekkor történt, hogy az orsz. közgyűlés egyhangu lelkesedéssel *Királyi Pált* választotta az egyesület elnökévé és azonnal nagyszámu küldöttséget nevezett ki, hogy e tiszt elfogadására őt fölkérje. Még elevenen él emlékemben rokonszenves, meleg és az ügyért lelkesülni tudó válasza, melylyel a küldöttséget fogadta. Elnöki megválasztását nagy megtiszteltetésnek nevezte. Pedig jól tudta, hogy rá a legnehezebb feladat várakozik: együtt tartani az egyesület tagjait; beléjük kitartó buzgalmat önteni és mindenek-

felett rendbehozni megfeneklett pénzügyi helyzetét.

Ekkor jutottam én, mint az egyesület titkára és hivatalos lapjának a szerkesztője, összeköttetésbe Királyi Pállal. Ez az összeköttetés tíz évig tartott. Egy évtized alatt volt alkalmam munkaerejét, bölcs és tapintatos közvetítő modorát, erélyét, igazságosságát, páratlan ügyszeretetét és lángoló hazafiúi érzelmeit tanulni, tisztelni és bámulni. Sok nehéz megpróbáltatáson, sőt minden irányu szellemi vesszőfutáson is mentem keresztül e tíz év alatt. Nem is hiszem, hogy bárki más mellett kiállottam volna a művészeti és dalár-körökben annyira otthonos fojtogató légkört. De valahányszor szakadni kezdett a disszonáns hangba átsapó húr, elég volt vele egy órai párbeszéd, eszmecsere, és azonnal mintha csak rózsa-lánczczal fűzött volna magához. Vitt magával ellenállhatatlan szeretetreméltósága, szívjósága, meggyőző szeleme és önzetlen barátságának magnetikus hatalma.

Az orsz. daláregyesület legfényesebb korszaka az ő elnöki nevéhez van fűződve. A *nagyváradi* (1872.), az első *kolozsvári* (1874.), a *szegedi* (1876.), s a második *kolozsvári* (1880.) fényes ünnepélyek eredményei tanuskodhatnak erről. Mikor 1880-ban az orsz. egyesület legmélyebb sajnálatára visszavonult elnöki székéről, hogy azt *Bartay Ede* alelnöknek engedje át, ki a

rákövetkezett másik decennium alatt az ő példája nyomán vezette tovább sikeresen az egyesület ügyeit: minden passzívától menten bocsátotta rendelkezésére a pénztári könyvet s az egyesületet többé alig megingatható szilárd alapra helyezte. A sors nem adta meg neki, mint az egyesület életfogytig megválasztott *tiszteletbeli* elnökének azt az örömet, hogy az egyesület jubiláris ünnepségét megérje 1892-ben. Főlemelő és hozzá méltó lett volna az az őszinte ováció, melyben az egyesület részesíteni óhajtotta.

*

Királyi Pál, mint daláregyesületi elnök s még azután is oly vezérszerepet játszott a hazai művészet terén, mely a művészet minden képviselőjét, barátját a legőszintébb hálára kötelezheti.

Mikor az orsz. m. kir. zeneakadémia kérdése volt napirenden (az 1870-es évek elején) és mikor a magyar parlamentben még a legtekintélyesebb és legbefolyásosabb pártvezérek, parlamenti tagok is merev álláspontot, sőt nyílt ellenzékét képezték azzal szemben: az ő elnöksége alatt jött létre az a terjedelmes s az ügyet minden oldalról megvilágító «*Memorandum*», mely az egyesület nevében s az ő elnöki aláírásával ellátva, a magyar parlamentnek benyújtott és kinyomatva minden kép-

viselőnek kézbesítettett. Ő vezette aztán a küldöttséget — mint maga is országgyűlési képviselő, — *Deák Ferencz*-től kezdve, minden pártfőnökhöz, miniszterhez és az ő közbenjárásának lehet köszönni, hogy végre 1875-ben az orsz. zeneakadémiát életbe léptették. Vajjon tett-e koszorút a koporsójára?

*

1873-ban *Liszt Ferencz* 50 éves művészi jubileuma alkalmával, *Királyi Pál* indítványára szavazta meg a fővárosi hatóság azt a «*Liszt stipendium*» című 10 ezer forintos alapítványt, mely évenként az orsz. m. kir. zeneakadémia három legkiválóbb növendéke közt kiosztandó 200—200 frtjával. Ugyancsak akkor ő nyújtotta át ünnepélyesen a vigadó termében a jubilánsnak azt az értékes arany babérkoronát, melyet az «*írók és művészek társasága*» országos gyűjtés útján állított ki. A mester, örök emlékül több más nagy értékű tárgygyal együtt ezt is a nemzeti múzeumnak ajándékozta.

Hogy későbbben Lisztet a m. kir. zeneakadémiához sikerült állandóan kötni: az is első sorban a *Királyi Pál* közvetítésének volt az eredménye a mester és a döntő körök között.

*

1888—89-ben *Királyi Pál* volt az elnöke annak a rendező nagybizottságnak is, mely az *Erkel Ferencz* 50 éves zeneköltői és karnagyi jubileuma megünneplésére alakult a főváros művészeti, irodalmi és más előkelő köreiből. Mindvégig hiven és lelkesen kitartott a helyén akkor is, mikor az ünnepély többszöri elhatalasztása s a «*more patrio*» megfogyatkozni szokott buzgalom folytán, jóformán egymagára maradt a nagybizottság titkárával (Ságh Józseffel). A fővárosi hatóság azután szintén az ő indítványára szavazta meg azt a tekintélyes összeget, melyet ugyancsak ő adott át az érdekekben megöszült mesternek magyar dalművei vezérkönyveinek kiadhatására.

*

Hogy a már fényesen virágzó nemzeti zenede is 1878-ban a kor igényei szerint teljesen a reform terére léphetett s az igazgatói állás, a fölfrissített tanári székek és az igazg. választmányi tagok névsora előnyös módosuláson ment keresztül: jórészt az is *Királyi Pál* befolyásának, tekintélyének, erkölcsi súlyának és mindenre kiterjedő kulturális tevékenységének volt az eredménye.

Mindenki ismeri a «*népszínház*» emelése érdekében keletkezett első mozgalomtól kezdve mindvégig *Királyi Pál* hatályos és soha nem

lankadó működését. Általában nem volt a közművelődés, a nemzeti és szellemi építkezés, a jótékonyág, az emberszeretet, a szociális reformoknak oly tere, melyen vezérszerepet ne játszott volna. A hol ezek érdekében felemelte nagysúlyu szavát, — pedig egész életében sem tett egyebet — ott mindig siker és áldás járt a nyomában, megfosztotta magát még a családi élet örömeitől is, hogy folytonos munkásságával annál több örömet szerezhessen a hazának és embertársainak.

*

Egész hosszú életemben nem ismertem nálánál puritánabb gondolkodású, elvű s érzelmű embert. Követésre méltó jellem, hazafi, emberbarát volt a szó antik-klasszikai értelmében. Kifejlett műérzéke mellett, nagyon szerette a magyar cigányzenét is, órákig elhallgatta s elbúsongott mellette, a mint ezt az orsz. dalár-ünnepélyek alkalmával is, mikor már lecsendesült a zsidongó élet zaja, többször megtette. Ha nem akadt egész banda, megelégedett egy szál czimbalmossal is. A Magyar-utcza elején, mely a Kossuth Lajos-utczára néz, régebben egy gyéren látogatott kávéház vegetált, ahol rendszeren *Bertók* hírneves czimbalmos szokta volt az akkor még nem patentizált szóló-czimbalmon — főleg a keserves emlékü években — jobb időkre emlékeztetni az elbúsult magyarokat. Akkori-

ban ez utczában lakván s hazamenőben bepillantván e helyre: sokszor ott csak egyedül találtam *Királyi Pált*. Meghúzta magát egy félhomályu szögletben és ábrándozva hallgatta a czimbalom lassu méla dallamát, mely csakis e kedvencz magyar dalát rezgette:

«Megvirrad még valaha,
Nem lesz mindig éjszaka!»

Hányszor ültem ilyenkor melléje s aztán együtt merengtünk s vártuk a haza fölkelő reménynapját!

Nemes, szelid arczával, utolsó évtizedében gyakran találkoztam vele még a Margit-szigeten is, hol rendszeren a nyarat töltötte s mindennapi megszokott sétáit végezte. De a nap legnagyobb részét onnan is feláldozta munkás hivatásának, mely a városba kényszerítette s rendszeren csak az estét töltötte a felső vendéglő verandájának egyik szöglet-asztalánál, hol minden nap számos barátja és tisztelője csoportosult körülte. Ő volt mindig központja az előkelő társaságnak s bizony nem egy fontos eszme magvát onnan kapta fel a közvélemény, hogy aztán megtermékenyítse a haza földjét. *József* főherczeg kedvencz margitszigeti cigánybandájának reggel-este ő volt leghívebb, legállandóbb hallgatója s majd minden évben áldozott arra, hogy saját költségén lemásoltatta, vagy lehangjegyeztette és hangszereltette a zenekar szá-

mára kedvencz dalait és operarészleteit. És hogy mily kitünő ízlése volt, bizonyítja az, hogy épen ezek váltak mindig a furdősaison legnépszerűbb darabjaivá.

*

Most már több év óta hiában keresem nyáron jóságos szelíd arczát a sziget lombos fáí között. Elköltözött oda ő is, honnan nincs többé visszatérés, de a hol gond, fájdalom, nehéz és sokszor sikertelen küzdés sincs többé és a hová talán magam is nemsokára követni fogom azt, a ki *ember-ideálom* volt.

De Királyi Pál itt alant nem küzdött hiában. Nevét, emlékét, érdemeit késő nemzedékeknek fogja hirdetni a *nemzeti génusz* a hazafiasság, közművelődés, irodalom és művészet nevében.

XXVI.

Rossini.

(Születésének századik évfordulóján.)

Az 1792-iki év, melyben Rossini született február 29-én Pesaróban a Romagnában, ép úgy szökő év volt, mint az 1892-iki, melynek szintén február huszonkilencedik napján volt az ő születésének az évfordulója. Mintha a véletlen ez összetalálkozása is jelezni akarta volna azt a nagy ugrást, amelyet Rossininak számos viszontagságos működési év után, végre is sikerült megtenni a művészeti pályán.

Ez évforduló napon egész Olaszország ünnepelte nagynevű szülöttének dicsfénytől övedzett emlékét. Sorakozott hozzá Franciaország — s különösen Páris — mely legfényesebb diadalainak volt tanuja és okozója, sőt más országok számos operaháza sem maradt hátra, hogy e napon valamelyik dalműve előadásával lerőjja iránta az emlékezés kegyeletes adóját. Mert ha Rossini nem is tartozik a műtörténelem oly kimagasló alakjai közé, kik a zene terén századokra kiható eszme- s irányreformokkal alakítják át a multat és a jövőt, de

korának a művészet terén is izzó tömegébe oly hatalmas alakító kézzel nyúlt bele, hogy méltán megilleti az az aureol, melylyel nevét az utókor körülfonja.

Volt idő, hol egyedül az ő operáinak dallamai mellett nőtt fel minden nemzetnek — s így a magyarnak is — zenét kultiváló nemzedéke. Azért, ha születésének századik évfordulója után megemlékezünk róla, nemcsak kedvesen elringató emlékeket költünk fel a még élő, hajlott koruak lelkében, hanem a mai Magyarország műveltségi álláspontjáról is megillető nefelejts-szálat tűzünk az egész olasz nemzet által emlékének font koszorúba.

*

Rossini neve a drámai zene fejlődési világútján egy oly kimagasló mértföldjelzőt képez, melyet a rajta haladók még manapság is nagyon észrevesznek, s mely még igen sokáig fogja őket irányítani. Mert bármiként alakuljon is a jövő századok zenéjének az iránya és ízlése, míg plasztikai szépérzéssel s érző szívvel fognak birni az emberek, (ezek pedig bizonyára soha ki nem hálnak), addig a zenével szemben, az abszolút melódiai szépség s inger iránti túlnyomó hajlam, előszeretet sem fog soha kivészni, sőt a mindinkább általánosuló tagolatlan énekbeszédés frázisokra támaszkodó iránynyal

szemben a dallamosság iránti elnyomhatlan ösztön annál erősebben fogja jogát visszakövetelni. Rossini pedig ép ez ösztön kielégítésének volt oly sokoldalú képviselője, hogy e tekintetben minden érzéki forrást majdnem egymaga kimerített s a kik utána e térre léptek vagy még lépni akarnak, az általa felhalmozott készlethől kell táplálkozniok. De a drámai, festő zenét is oly hatásos elemekkel gazdagítá, amelyeket csak gyakorlati alkalmazásukban kellett tágítani s ki lett egyengetve az a széles országút, melyen egész manapságig halad.

Kevés olyan művész élt a világon, ki az életnek annyi sötét és fényes fázisán ment volna keresztül, mint Rossini. Voltak világító nagy szellemek, kikkel a sors valóban gúnyosan üzteszeszélyeit. Egész életükben küzdöttek, nélkülöztek s halálukig szegények maradtak. Mozartot a szegényalaphól ismeretlen közös sírba temették. Schubertnek halálakor összes hagyatéka csak 133 váltó forintra rugott, sőt maga Beethoven is csak egy pár nagylelkű meczénás jóvoltából került ki a géniuszi töviskoszorút. Voltak ellenben mások, kik soha sem ismerték a szükségét. Bőségben születtek s bőségben haltak meg. A siker nyomukban járt s halommal söpörték az aranyat s babérleveleket. Legtöbb aféle polgárias kényelem közt futotta meg pályáját váltakozó emelkedése vagy süllye-

désével a sikernek. Az olyat, mint Rossini, ki közkatonából lett tábornagy s földhöz ragadt szegényből többszörös milliomos: nagyon keveset mutat fel a műtörténelem.

★

Atyja szegény vándorló színésztársaságnak volt a tagja, ki a kis Jakabot városról városra czipelte magával, szoktatván őt az élet nélkülvölzései és nyomoruságaihoz, meg sem álmodván, hogy fia valaha még a nagyok pantheonjába s a milliomosok sorába kerül. Ki is jutott a fiunak az élet töviseiből sokáig s még akkor is (20—22 éves korában), midőn neve mint figyelmet keltő operairóé már népszerűvé kezdett válni. Mint Mozartnak, úgy neki is akadt ez időben egy Schikanederje, a nápolyi operatársulat igazgatója: Barbaja személyében, a ki korán felismervén benne az akkori operai mestert és kiaknázásra termett tehetségét: sietett is őt préselő karjai közé szorítani, hogy önző céljait szolgálja. Mint már hír és sikerben emelkedő operairó, több évig volt kénytelen alatta karmestereskedni, nélkülözésekkel küzködve, ép úgy mint Mozart, ki talán azért is volt az ő kizárólagos ideálja. De amíg Mozart egész életében ki nem szabadulhatott a Schikaneder szorító karjai közül: addig ez jóval előbb sikerült Rossininak, semhogy egészen elvázott volna az élet csapásai alatt.

Rossini Barbajája nem igen törte magát azzal, hogy pártfogoltjával a művészet magasabb eszményi oltárán áldozzon. Hanem annál jobban kifejtette benne az érzéki — főleg pedig az asztali — élvezetek iránti hajlamot. Mint gazdag impresszárió, lukullusi menüket rendezett, melyekről kedvelt karmestere sohasem hiányzott. De a számára kivételesen gazdagon terített asztal után, rendesen a száraz kenyér következett, s Rossiniban aztán talán ez a folyton váltakozó inyenczi ellentétesség fejtette ki annyira azt a későbbben valódi virtuozitásig fokozott gasztronómiai szenvedélyt, a melyről majdnem oly híres lett, mint operáiról.

Legelső nagyobb sikerét «Tankred» operájával érte el, melyet 21 éves korában, legelőször Velenczében mutatott be. Az akkorig divatozott olaszoperai melódikát jóformán új irányba terelte. Velenczén kívül nem is igen foglalt el szélesebb tért s majdnem tíz évig tartott, míg általánosabban lett elismerve. «Az olaszok Algirban» című dalművével, melyben folytatta megkezdett irányát, még kezdetben sem aratott az előbbihez hasonló sikert; sőt midőn 1816-ban Rómában «Szevillai borbély»-a került színre először saját vezénylete mellett: az is megtörtént vele, hogy a közönség két pártra szakadt; az egyik tapsolt, míg a másik erősen püssgett és fütyült. Ekkor történt, hogy Rossini karmesteri székéről fölkelve, az ellene tün-

telők felé fordult s szokásos bonomiájával így szólt hozzájuk: «Köszönöm szépen, de akár hogyan püsszegnek s fütyülnek is: azért mégis szép ez az opera».

Mozart nagy befolyása Rossinira, talán egyik operájában sem oly feltűnő, mint «Szevillai borbély»-ában. Midőn annak «Figaro lakodalmá»-t legelőször hallotta, úgy nyilatkozott, hogy abból még vagy tíz elsőrendű operát lehetne faragni. Rossini csakugyan faragott is belőle *egyet*, mely azzal manapság is párhuzamosan tartja magát: de más nem is akadt többé, a ki belőle még egy *másodikat* is kifaragott volna.

*

Rossini még «Szevillai borbély»-a idejében is sokat küzdött az élet szükségével. A szó szoros értelmében szegény volt anyagilag, de szellemi gazdagságának a fénye, mely hivatva volt azt is átváltoztatni, már előre vetette sugarait az utána következett operáival. Ép oly termékeny volt, mint Mozart. A «Szevillai borbély»-t alig három hét lefolyása alatt írta, jóformán az ágyban, hová fütellen szobájának hidege elől menekült. «Othello», «Tolvaj szarka» s «Hamupipőke» című dalműveivel, mind magasabbra hágott népszerűsége s lassankint minden akkori operairó fölé kerekedett. Az 1821-ki év volt tulajdonképen az, amely meghozta szá-

mára a szerencse fordulópontját. Ez évben ütött ki a nápolyi forradalom, mely egész Olaszországot forrongó kráterre változtatta, s mely Rossini is kényszeríté elhagyni hazáját. Előbb nőül vevén Colbrano Izabellát, akkoron hírneves énekesnőt, Bécsbe tette át lakását, hol közelebbi érintkezésbe jött a német zene hero-sainak a szellemével, a mi későbbi alkotásainál nagyon is meglátszott. Akkori divatban levő operáinak behizelgő s új szabásu dallamaival a császárvárost is jóformán meghódítá, nem csekély bosszuságára Beethovennek, ki sehogysem rokonszenvezett vele s a hol csak szerét tehette, nem maradt adós csipős, sőt néha meglehetősen kiméletlen megjegyzéseivel.

Egy ízben előkelő társaságban kérdezték tőle, mit tart Rossiniról? «Ha nem volna egy kis melodikus vénája: kontrapunktikus tudományával bizony egy zsák burgonyát sem tudna magának megkeresni», felelé mogorván a zene Jupiterre s másra terelte a társalgást. Való igaz, hogy Beethovennek volt joga az ily keserű — bár nem épen igazságos — kifakadásra, mert Rossini bécsi időzése alatt, nem egyszer fordult el tőle a közönség kegye s mellette, sőt felette, nem egyszer ünnepelte tüntetőleg az olasz idegent. De Beethoven — kivált élte utolsó éveiben, — nem egyszer volt túlszigoru a kiváló zeneirók iránt; köztudomásu pl., hogy Schubertre sem adott sokat, idegenkedett tőle

s alig méltatta figyelemre. Csakis halála előtt néhány héttel, már kórágához kötve nézte át dalait s ismerte be, hogy igazságtalan volt irányában.

*

Rossini első általános nagy sikerét «Semiramis» és «Mózes Egyiptomban» című dalműveivel aratta (a huszas évek derekán), melyekben még túlnyomóan ragaszkodott ugyan az olasz zenei drámaiság — koloratur virtuózításban nyilatkozó — hatásaihoz: de sokhelyt már nagy előlépéseket tett főleg az együttesek tömörítésében s az egyéni jellemzésekhez tapadó igaz drámai kifejezésekben. E két dalműve aztán meg is alapítá nemcsak kimagasló hírnevét, hanem anyagi szerencséjét is. A vele egykoru vagy utána következett olasz s más nemzetbeli operairók, leginkább e két dalműve után indultak s annak hatásait aknázták ki. Az akkori legelső énekművészek, azokban értek el legnagyobb hatásokat s a más fajta világhírű virtuózok is azok kedvelt dallamait használták fel a technika mindenféle ragyogtatására, ezáltal lényegesen hozzájárulván Rossini általános népszerűsítéséhez. Majd Párison át Londonba ment, hol mesés ünnepeltetésekben részesült. Visszatérvén Párisba, (hol aztán állandóan le is telepedett), X. Károly francia király, udvari zeneköltőjévé nevezte

ki s úgyszólván összeolvadt szellemben s műirányban a francia nemzettel, melynek kimagasló zeneköltői nem is maradhattak reá — kivált Auber, Mébul, Boildieu — döntő befolyás nélkül. S e befolyás alatt írta legkimagaslóbb, legnagyobb sikert aratott s legáltalánosabban elismert dalművét: «Tell Vilmos»-t, mely még manapság sem veszített sem vonzerejéből, sem műbecséből.

Ez utolsó dalműve, először a huszas évek végén került színre Párisban a nagy operában, meghódítva onnan az egész akkori világot. Kevésre rá kitört az 1830-iki júliusi francia forradalom, mely minden tekintetben új irányba terelte nemcsak a politikát és társadalmi kérdéseket, hanem az irodalmat és művészetet is. Minden téren új csillagok, új reformátorok merültek fel, kiknek törekvése minden réGINEK a gyökeres felforgatására irányult. S amint a következők megmutatta, nemcsak a törekvésnél maradtak, hanem csakugyan tettek és eredményekkel is új korszakot inaguráltak.

Rossini is, mint a művészet terén egy más világ képviselője, mint az, amelynek napját fölkelni látta s érezte: gondolkodóba esett s talán túlságos kishitűségből, talán kényelemből, talán biztos számításból: «Tell» után letette a tollat örökre, érdemesítvén így magát a «*pesaroi hattyu*» czimére. Egy pár Cantatét — melyek

közül «Stabat materje» emelkedett ki, — s néhány apróbb szerzeményt kivéve, többé nem látott tőle napvilágot semmi olyan alkotás, melylyel magára vonta volna a világ figyelmét. Páris mellett Passy volt legkedvesebb tartózkodási helye, hol kényelem, fény s számtalan tisztelőjétől övezve élt visszavonultan, folyton derült hangulatban töltve napjait, távol tartván magát a politika, társadalom s művészet emésztő izgalmaitól. Korszakot alkotó nagy kor- és pályatársai (mint Meyerbeer, Wagner, Berlioz, Liszt, Gounod, Halevy stb.) napjának még megérte felragyogását, de sem a vetélkedési vágy, sem az irigység, sem pedig az ellenállhatlan ambíció nem hozta ki olympusi nyugalmából. Élt magának, barátainak s a jótékonyagnak, mit azzal is bébizonyított, hogy végrendeletében több százezerre menő emberbaráti s művészeti alapítványokat tett s mint ilyenek neve, nemcsak a művészet, hanem a jótékonyág annálisaiban is örökké fog élni.

*

Életirői sokféle különczködését s bizarr szokását jegyezték fel. Így pl. legyőzhetlen ellen-szenvet érzett egész haláláig (meghalt 1868. november 14-én Passy-beli villájában, Páris mellett) minden gőzzel járó utazás iránt. Vasútra nem ült fel soha, ha utazott, saját

fogatán vagy postakocsin tette azt. Szerette a vig társaságot s leginkább szeretett dolgozni, ha a szomszédtermekből pohárcsengés, dal, ének hangzott ki. Igen takarékos volt, de a mellett, a hol szükségét látta, adakozó, bőkezű és nemes szívű. Midőn a pesaróiak egyszer fölkérték, hogy üljön a szobrásznak, mert még életében akarnak neki ércszobrot emelni: megkérdezte, mennyibe kerülne az? s aztán tréfásan azt ajánlotta honfitársainak, adják az összeget neki, hogy a szegényeknek adhassa s ő kötelezi magát, míg él, bizonyos idő s órában, elevenen ülni a piedesztálon. S csakugyan nem is ült a szobrásznak.

Halála után aztán ő hagyta vagyona nagy részét a szegényeknek. Génusz volt isten kegyelméből s nemesen érző szív a szó valódi értelmében.

XXVII.

Hans von Bülow.

Általában csak ezen a néven ismerték a zenevilágban. Halálának a napja Kairóban összeesett Wagner Rikárd halálának az évfordulójával. Talán ugyan abban az órában halt meg, amelyben a nagy reformátor — sok ideig az ő ideálja — Velenczében. Hangsúlyozom, hogy *sok ideig*, mert a hetvenes évektől kezdve a haláláig egyre tartózkodóbban és sokszor még hidegen is emlékezett meg egykori ideáljáról. Rajongásának változását nemcsak művészeti, hanem olyan etikai körülmények is okozták, a melyek családi életében és társadalmi viszonyaiban gyökereztek.

Bülow sokszor megfordult Magyarországon és ama szoros viszonynál fogva, a melyben két évtizeden keresztül *Liszt Ferencz*-czél éltem, többször nyílt alkalmam Bülow-val, a nagy mester vejjével és határtalan tisztelőjével bizalmasan érintkezhetni. Azt az időt, melyet társaságában töltöttem, életem legkedvesebb és talán legtanulságosabb napjai közé sorolhatom, mert Bülow egyike volt azoknak az univer-

zális képzettségü nagy szellemeknek, a kik, ha az ember velük a legköznapibb dolgokról is beszél, mindig megtermékenyítik a lelket.

*

Sok szeszélye, különczködő vonása volt s temperamentuma csupa hevedesség, izgatottságból állt, melyek egyesülten nem egyszer a legszenvedélyesebb excentricitásokba sodorták. De nem ismertem a művészvilágban egyéniséget, a kiben a mélységes tudás, az öntudatos ambíció, a művészi eszmékhez való szigorú ragaszkodás, a jellemzilárdsággal és kifogástalan gentlemánike-al annyira szervesen összeforrott volna, mint ő benne. Azért, a kit egyszer megismert és megbecsült, azért mindig kész volt lándzsát törni, míg ellenben azokat, a kik nem illettek az ő lelki keretébe: nem kimélte a legkegyetlenebb ostorcsapásoktól. Ebből a nyers őszinteségből és semmire ügyet nem vető kiméletlenségből eredtek azok a szenzációs afférjei, amelyek neki — de másoknak is — temérdek keserűséget termettek. Sajátságos vegyülete volt a felvilágosult szabadelvűségnek és a társadalmi, sőt még a vallási türelmetlenségnek is, de e sokszor középkorra emlékeztető eljárását mindig oly erős érvekkel tudta megokolni, hogy előtte nem egyszer még az ellenlábásainak is meg kellett hajolniok.

*

Mint zeneművészből egyesülve voltak benne azok a kimagasló tulajdonságok, a melyek közül egy is elég, hogy valakit világhírűvé tegyen. Páratlan virtuóz és ekzekváló, remek magyarázó zongoraművész; kitűnő — ha nem is mindig szerencsés ihlettségű — zeneköltő, perfekt tudású és bámulatós emlékező tehetséggel megáldott dirigens; alapos és sziporkázó szellemességű író és briliáns szónok volt egy személyben. Nagy tehetségeivel először az ötvenes évek kezdetén tűnt fel Liszt mellett Weimarban és attól kezdve egész élete nem volt egyéb, mint szakadatlan munka, alkotás s az igazságért való harczolás.

Az új zeneiránynak nem volt nálánál sem kitartóbb, sem kihatóbb képviselője és előmozdítója. Egymaga egész irodalmat teremtett az érdekében és császárokat, királyokat, intendánsokat, hangverseny-igazgatókat, zeneintézeteket, lapszerkesztőségeket egyaránt nyert meg a számára. A Wagner-i és a Liszt által kezdeményezett és diadalra is juttatott weimari új zeneiránynak nem volt nálánál hatalmasabb apostola, szóval, tettel és tollal.

Németország nem késhetik sokáig az ő emléksobrával, mert a német művészet érdekében az utolsó évtizedekben talán senki sem harczolt és dolgozott többet, mint ő. De e mellett a működése kihatott a művészet nemzetközi érdekeire is, mert a mily szigorú, ép

oly objektív is volt minden műtermék iránt, és ebben a tekintetben épen ellenkezője volt Wagnernek, a kinek csak a német kulturtörekvések voltak ideáljai s a ki lenézett minden más nemzeti aspirációt.

*

Legelőször 1852-ben volt Budapesten, még mint pályája kezdetén álló, de már nagy aszcenzióban levő zongoraművész, a kiről már az időben is mesés dolgokat irtak a német lapok. Liszt ösztönzésére látogatta meg az akkor még kegyetlenül lenyügözött magyar nemzetet. Ekkor találkoztam vele én is először. Kivülem, a kevéssel azelőtt alapított Rózsavölgyi czég, *Erkel Ferencz, Mosonyi*, a kit akkor még Brand Mihálynak hívtak, *Dunkl Nepomuk János, Volkmann Róbert* és még néhány akkor szereplő zeneművész képeztük főleg társaságát. Nagy érdeklődéssel hallgatta a lezajlott magyar szabadságharcz dicső epizódjainak a történetét. Többször elvezettük olyan helyekre, a hol akkor Patikárus Ferkó és más jeles cigány népzeneész hegedűje mellett búsult és vigasztalódott a magyar. A művészet csodálatos ösztönével ismerte fel zenénk és dalaink gazdagságát, és annyira lelkesedett rajtuk, hogy rövid akkori ittléte alatt vetette papírra azt a bámulatos technikával átírt magyar ábrándot, a melyben

a Rákóczy-, Hunyady- és a Klapka-induló, olyan kontrapunktirozással kapcsolódnak egymáshoz, hogy ez a zenemű ebben a nemben szinte páratlanul áll nemcsak a magyar, de a világ zeneirodalmában is. Méltó volna ezt a művet új kiadásban megjelentetni, nemcsak azért, mert úgyszólván első magasabb nemzetközi színvonalu terméke a magyar zenének, hanem azért is, mert a mai nemzedéknek jóformán tudomása sincs már róla.

Bülow tulajdonképpen akkor fedezte fel nálunk *Volkmannt* is, kit néhány év multán európai hírnévre emelt. *Volkmann* akkor már megírta volt remek B-moll zongora-trióját, mely a kamarazene terén — még Beethoven után is — mint egy Cheops-i gúla magaslik ki. A remekmű az asztalfiókjában hevert s a művésznek csak néhány intímusa ismerte. *Volkmann* akkor olyan életet élt közöttünk, a mely nagyon emlékeztetett a Szent János pusztai életére. Bülow a genialis remetét fölkereste és elbámult a Trio Kohinur-i becsén. Elvitte magával Weimarba, bemutatta a weimari matinékon s Liszt és egész köre el volt tőle ragadtatva. Azután megismertette az egész németországi zenevilággal és mikor azután megjelent: *Volkmann* már Bülow útján az egész művelt világon hírneves zeneköltőszámba ment.

Másodszor 1865-ben volt nálunk a nemzeti zenede negyedszázados jubileuma alkalmával, mikor Liszt Ferencz az ő *Szent Erzsébet legendáját* először mutatta be és tizenöt év után ismét mint zongoraművész lépett a nyilvánosság elé. Bülow akkor majd egy hónapot töltött körünkben. A *Legenda* első előadásán a zenekarban az üstdobot kezelte. Az orkesztrumot maga Liszt Ferencz dirigálta, a ki akkor Bülownak már apósa volt. Lelkesedéssel vett részt a nagy és impozáns nemzeti zeneünnepségekben, és Reményivel együtt közre is működött abban a nagy hangversenyben, a melyet Liszt adott jótékony célra. Erre a hangversenyre Európa minden városából, sőt még Amerikából is jöttek jegyekre való távirati megrendelések. Akkor írta a *Pesti Napló* számára azt a nevezetes három ismertető cikket a Legendáról és a lefolyt nemzeti ünnepségekről, a melyek lefordítva majd valamennyi európai lapba bejutottak és valódi eseményszámba mentek.

*

A boldogemlékezetű belvárosi apátplébános, *Schwendtner Mihály* háza, a melynek Liszt a vendége volt, akkor több héten át Budapest közepét képezte. Bülow és neje *Liszt Cosima*, a ki később *Wagner Rikárd* felesége lett, központja volt annak a tarka-barka társaságnak, amely ott akkor majd mindennap összegyűlt.

Egyszer megesett, hogy a tánczkedvelő fiatalság a társaságban túlnyomó számban volt és nagy kedvet kapott a tánczra. De nem volt senki, a ki muzsikáljon nekik, *Liszt Ferencz* tehát maga ült a zongorához s amúgy *con amore* játszta a sok keringőt, polkát s francia négyest, *Bülow* pedig még a *kotilion* rendezésére és az előtánczosi szerepre is vállalkozott. A kik részt vettek e tánczban, elmondhatták, hogy istenibb zene mellett ember még nem keringőzött mint ők.

★

A hetvenes és nyolczvanas években is többször volt *Bülow* a magyar fővárosnak vendége és itt adott hangversenyei — mint zongoraművész és mint a híres *meiningeni* zenekarnak a vezénylője, — mindig eseményszámba mentek. *Liszt* ilyenkor mindig a legnagyobb mértékben kitüntette és ünnepelte, mert *Bülow*-nál talán senkit sem szeretett, senkit sem bámult meg jobban, mint művészt, mint embert s mint változhatatlan barátot.

Mindig a legnagyobb pietással beszélt róla és szelleme és jelleme iránt oly nagy elismeréssel viseltetett, hogy talán *Bülow* volt az egyetlen a világon, a kitől mindent eltűrt, még sokszor olyan dolgokat és nyilatkozatokat is, a melyekre különben bárkivel is szemben, erős feleletei lettek volna. De *Bülow*-val sohasem ellenkezett.

Még azután is, hogy közte és Bülow közt megszakadt a nominális családi kötelék: folytonosan levelezett vele és nemcsak közölte vele minden művészi intenczióját, de a nézeteit és tanácsait rendszeresen követte is. Bizonyos tekintetben nagyon respektálta a szupremáciáját.

Bülow a hangversenyek annálisában is úgy szerepelt, mint a legnagyobb s legmerészebb reformerek egyike. Ő alapította meg az úgynevezett klasszikus genre-ű hangversenyek hitelét. Egyszer csupán csak Mozartot, máskor meg csupán Beethovent vagy Chopint, Lisztet és a régi és újabb klasszikusokat ismertette. És az ily interpretálásban nem is vetélkedhetett vele senki. A mit ilyenkor bemutatott, az mind tiszta plaszticitás volt. Soha egy vonalnyt sem lért el attól, a mit az előadásban óriás tudása, ízlése és perfekt technikája egyszer megállapított. Ebben a tekintetben valóságos kinyilatkozások voltak az ő előadásai. A klasszikus és pedagógiai zeneirodalom senkinek annyit nem köszönhet mint neki. Örökbecsű kincseket hagyott hátra, a melyek nemzedékről nemzedékre fognak szállni.

*

Élete tele volt izgalommal és drámai mozzanatokkal. Idegrendszere sokat is szenvedett

alattuk, s Bülow sokszor közel volt hozzá, hogy a lelki egyensúlyát elveszítse. Néha anyagi küzdelmek is járultak hozzá. Egyszer egyik titkára, mikor vele Amerikában utazott, hónapok bevételeivel megszökött tőle. Hosszu fáradságnak és lelki, testi izgalomnak a gyümölcse kárbaveszett ekkor. Életének legfényesebb korszakát Münchenben töltötte a hatvanas években, mint Wagner legelső intimusa és apostola és mint az ottani királyi zeneakadémia igazgatója, tanára és az udvari opera karnagya. Ott követte el azt a nagy zenészeti csodát is, hogy Trisztánt vezérkönyv nélkül dirigálta. A nagy zenemű zongorakivonatát is ő készítette, és ez a munkája szintén csodaalkotás számba mehet.

Most már ő is a halhatatlanok Walhallájába költözött. Többé nem izgatják az élet gondjai, sem a művészeti, sem a politikai s társadalmi harcok, a melyekben nagyon sokszor jutott neki vezérszerep. Sok, nagyszerű sikert ért el, minden földi jóban és rosszban volt része, de boldog teljesen soha sem volt s nem is lehetett az olyan ember, a ki nem egyszer szerette volna a világot kiemelni a sarkaiból.

Nem az életrajzát megírni, hanem csak futólagos képet akartam adni annak a nagy szellemnek egyéni nagy jelentőségéről a művészet és közművelődés terén, a kinek szellemi lángsugaraiból Magyarországnak is gyakran jórész jutott ki.

XXVIII.

Rubinstein Antal halálakor.

Rubinstein Antal-lal 1894. nov. havában a század legkimagaslóbb, legzseniálisabb zongora-művészeinek utolsója dőlt ki abból a sorból, mely *Liszt Ferencz* nyomába lépett. Hamar követte *Bülowl* (egy év múlva), a ki számos éven keresztül vetekedett vele az elsőbbség babérjáért. Rubinstein kétségkívül Liszt után a legfenomenálisabb alakja volt a legújabb kor zongora-virtuozitásának, a melyben nemcsak a perfekt technikát, hanem a művészet leghódítóbb hatalmát, a költészetet is egyaránt páratlanul képviselte. Mint zeneköltő is magasan kiemelkedett összes virtuóz-pályatársai fölött, s ha a teremtő erő géniusza nem is áldotta meg oly intenzív égi tűzzel, a melylyel világokat tudott volna felgyújtani, de oly bámulatos volt termékenysége, annyi eredeti vonást rajzolt bele az egyetemes világ-zeneirodalom albumába, s annyi mindenféle alakban gazdagította a művészet csarnokát, hogy

a műtörténelem mint zeneköltőről is méltán fog megemlékezni.

Mint születésre nézve orosz, a hatalmas szláv népfaj minden tulajdonságával rendelkezett. Őserővel a munka és kitartásban; nemzeti sovinizmussal az alkotásban és irányban; az elnyomott népek felett uralkodó hatalmi szférák iránti erős vonzódással; a szenvedő nép költői idealizmusával s a szenvedélyeknek — hogy úgy mondjam — etikailag minden színezetű skálájával. Örökösen háborgó tenger volt a belseje; a túlfeszített ambíció, a rajongás minden szépért és nemesért, a világi élvezek utáni hajsza, a földi javak birvágyának ösztöne: mindez angyali és démoni harcot vívott egymással lelkében. Hányta, velette, üzte, kergette országokról-országokra, világrészről-világrészre. Kevés művésze volt a századnak, a ki oly gazdag pályát futott volna meg, mint Rubinstein. Már kora gyermekségében körülövezte a tömjénfüst, a melyben azután szédítő magasra emelkedett. Átélt, átélvezte ő is — mint Liszt — a világ minden örömét és dicsőségét, dúskált a földi kincsekben, küzdött az élet szükségével; kedvence, kitüntetettje volt a leghatalmasabb és legragyogóbb szalonoknak, valamint volt része a szerelmes idillek boldogító mámorában is. Letekinthetett a földre csillogó magasból s viszont feltekinthetett az égre a föld göröngyei közül. Egyaránt viselte homlo-

kán egész életén keresztül a múzsa csókját és a nagyokat üldözni szokott démoni szellem hideg lehelletét.

Ez volt Rubinstein, mint művész és ember.

Született 1829-ben Vichvatynetzben új Oroszországban Jászváros mellett, középsorsu szülőktől. A zongora-művészetben első oktatását anyjától nyerte, a ki felismervén fia nagy tehetségét, vele már kora évében Moszkvába költözött, hol Villoing zongoratanár vezetése alá került, a ki annyira kiképezte aránylag rövid idő alatt, hogy már 10 éves korában (1839-ben) műutazásra kelhetett vele, melynek célja Páris volt. Ott rokonszenves fogadtatásra talált a zenevilágban, a mely azonnal felismerte benne a jövő nagy művészt. Másfél évet töltött akkor a francia fővárosban, a hol különösen az akkor ott ünnepest Liszt Ferencz vette hatalmas pártfogásába s oktatásában is részesítette. Rubinstein nem is felejtette el soha Lisztnek iránta akkor tanusított jóindulatát s ha később — mind a ketten már a művészeti aszczenzió útján, — nem is értett vele mindenben egyet, de mindig a legnagyobb pietással, mondhatni rajongással viseltetett iránta. Rubinstein Páris után Budapestet is meglátogatta 1840-ben 11 éves korában, a hol különösen Chopin — még alig

ismert — műveivel rendkívüli feltűnést keltett. 1844-ig mint csodagyerek járta be diadalmas feltűnéssel Európát. Akkor 1846-ig komoly tanulmányokat tett Berlinben Dehn tanár vezetése alatt a zeneszerzés tudományában. 1846—47-ben Bécsben tartózkodott és zeneoktatással foglalkozott. 1848-ban Szent-Pétervárra ment, hol Helén orosz nagyhercegnő udvari zongora-művészevé nevezte ki, s annak pártfogó kegyét mindhaláláig élvezte. Nyolcz évet töltött ekkor folytonosan az orosz fővárosban a legkomolyabb tanulmányok közepette. Azután újból európai körútra indult, mely 1856—57-ig tartott. Ekkor alapította meg világhírnevét mint virtuóz és zeneszerző. Ez időben látogatta meg másodízben a magyar fővárost is, a hol mindenkit elragadt mesés virtuóztatásával, és elbájoló költői játékaival. Ekkor írta nagy magyar ábrándját is *Egressy Béni* dalai fölött, a mely a Rózsavölgyi-czég kiadásában jelent meg s mely a magyar zeneirodalomnak ma is egyik leghatásosabb koncertdarabja. Ugyanott akkor jelent meg tőle a híres török-induló átírata is Beethoven Athén romjaiból, melylyel a legnagyobb sikereket aratta és még egy-két zongoradarabja. 1858-ban újra hazájában találjuk, a hol ünnepelt művésze lett az egész nagy birodalomnak. Szent-Pétervárott ez időben telepedett le véglegesen, s ott kezdte meg nagyhatásu működését az orosz zenészeti

1858

viszonyok emelése és fejlesztése érdekében. 1859-ben az «Orosz zeneegyesület» élére állott és 1862-ben megalapította a szentpétervári konzervatóriumot, a melynek igazgatói tisztét is egészen 1867-ig viselte. Ettől fogva egész 1878-ig műutazásokat tett nemcsak Európán, hanem Amerikán is keresztül; ez utóbbi világ-részben főleg megrongált anyagi viszonyainak rendezése szempontjából. Mikor visszatért hazájába 1887-ben, főleg zeneszerzéssel foglalkozott s meglehetősen visszavonult életet folytatott Szent-Pétervárott.

Ekkor vette át újból az ottani konzervatórium igazgatását, mint valóságos orosz államtanácsos, exczellenciás czímmel. 1880-ban tartotta meg művészi pályájának félszázados jubileumát, a melynél az egész orosz főváros és birodalom elhalmozta a legnagyobb kitüntetésekkel. Az orosz czár már 1869-ben a Wladimir-renddel tüntette ki, a mely már akkor nemesi rangba helyezte.

Rubinstein, tevékenysége fősúlyát mindig az orosz fővárosra fektette. Kivételt ez alól csak a 70-es évek elején tett, a mikor bizonyos meghasonlások következtében megvált az orosz fővárostól s Bécsbe tette át lakását, élére választatván ott a Zenekedvelők-Egyesületének, a mely igazgató-karnagyává is választotta. Mint ilyen mutatta be akkor Bécsnek Liszt több művét is. Rubinstein még a 80-as években sem

hagyott fel virtuózi pályájával s még akkor is nagy szenzációkat keltett mindenfelé. Budapesten ez időben is szintén megfordult és elragadta hallgatóit, köztük *Liszt Ferenczet* is, a ki nem tudta eléggé bámulni még akkor is óriás kitartásu erejét és páratlan virtuóztatását. Utolsó éveiben alig mozdult ki az orosz fővárosból, a hol fényes multja emlékeinek élhetett, elismeréstől, hódolattól és kitüntetésektől környezve.

*

Rubinstein egyike volt a legtöbb oldalu s legtermékenyebb zeneíróknak. Nincs a zeneirodalomnak olyan ága, a melyben ha nem is mindig maradandó s átható, de mindig értékes és nagy tudásra, fenkölt fantáziára valló műveket ne produkált volna. Kamarazeneművei, koncertjei, nagyszabásu oratóriumi, operái, kantátái, mind arra vallanak, hogy hivatott mestere volt a zeneköltészetnek. Legszébb, legüdébb és legmaradandóbb becsü termékei közé tartoznak zongoraművei és főleg dalai, a melyeket eredetiség, ihlet, virtuózi meglepő fordulatok s igaz költészet inspirált. Az egy világhírű *Asra* dala megérdemli, hogy a dalirodalom soha a nevét el ne feledje. Leghíresebb oratóriumi: *Bábel tornya*, *Az elveszett paradicsom* és *Sulamit*. Operái közül legtöbb sikert arattak Oroszországon kívül is:

A makabeusok és *Nero*. Pedig összesen mintegy líz operát írt. A szimfónia- és a vonós-négyes irodalmat is nagy mennyiségben gazdagította. Zongora-triói, négyesei s ötöseinek a száma egész legió.

Rubinsteinnak is mint minden nagy virtuóz-nak, túlságos ambíciója volt versenyre kelni a zeneszerzés terén önmagával, mint virtuózzal. Innen magyarázható az a rendkívüli termékenység, a melylyel magát úgyszólván túlerőltette, valamint az is, hogy ép azok a művei sikerültek néha legkevesbbé, a melyekkel a maga kompozitori értékét túl akarta fokozni. Sohasem volt magával megelégedve, mindig újat és újat akart produkálni.

A mi zenestílusát, irányát illeti, az sajátos vegyülete a klasszikus, az újabkori romantikus, sőt még a legújabb zeneirálnak is. Nyíltan nem vallotta s nem is követte a legújabb irány elveit, de hatalmas befolyása alól még sem tudta magát kivonni, mint sok más pályatársa, a kik hasonló álláspontot foglaltak el. De bármit írt, az mindig kivált előkelő ízlése, tudása és formai kerektsége által. A formátlanságnak nem volt nálánál nagyobb ellen-sége. Mint zeneköltőnek nagy előnyére vált, hogy oly néptörzsnek volt a tagja, a mely számos elágazásaival a nemzetközi dalirodalom egyik ős forrását képezi. Annak kincses bányáiból meríthetett szebbnél-szebb s erede-

tinél-eredetibb költői hangulatokat, eszméket és motívumokat. Azért nem tudta nálánál sem találóbban, sem költőiebben s hívebben tolmácsolni egy zongoraművész sem a nagy lengyel költő Chopin műveit. Ebben fölülmulhatatlan volt minden pályatársa között.

Sokat vesztett benne a művészet, a melynek igazi képviselője, valódi ihletett magyarázója volt. Nevét késő századokon át is fogja a műtörténelem dicsőítve emlegetni.

XXIX.

Brand-Mosonyi.

1859-ben történt. A magyar szabadságharcz után a tizedik évnek utolsó negyede járta. Az osztrák kényuralom meglehetősen meghibbant a szolferinói csata után s Olaszországból új életre keltő áramlat csapott át hozzánk. Ujból dagadó kebellet s emelkedettebb fővel jártunk az utczákon. Ez időszak szellemének legkihatóbb megnyilatkozásai voltak az ország-szerte rendezett «Kazinczy-ünnepélyek» a nagy reformátor születésének századik évfordulója alkalmából.

A zenevilágban is természetesen erős forrongás támadt s a mi értékeset manapság már a magyar zeneirodalom felmutatni képes: annak gyökérszállai mind ez időszakba s a későbbi 60-as évtizedbe nyúlnak vissza.

★

Ez évben a magyar zenevilágban egyszerre egy új név merült föl, a melyről még senki

nem hallott semmit, s a mely általános fellü-
nést keltett. A Rózsavölgyi és Társa zenekiadói
cég, rövid egymásutánban két magyar (zon-
gorára írt) szerzeményt bocsátott közre ily
cízimen: «*Hódolat Kazinczy Ferencz szelle-
mének*» és «*Tizenkét életkép a magyar gyer-
mekvilágból*» . . . szerzé és a magyar fiatalság-
nak ajánlja: *Mosonyi Mihály*. A kik csak
a kezükbe vették *Erkel Ferencz*-től kezdve,
egyértették abban, hogy egy új kimagasló
magyar zenetehetséggel állnak szemben. De
ki lehet az új csillag, a ki egyszerre, minden
előkészítés nélkül, a magyar műzene legne-
hezebb problémáit oldja meg? Műértők és
műkedvelők, zenészek és zeneszerzők kíván-
csian találgatták, hogy ki lehet a darabok
szerzője, de a kiadóktól mindössze annyit tud-
tak meg, hogy a szerzemények szegedi pósta-
bélyeggel érkeztek hozzájuk, egy levél kíséreté-
ben. A levélben az állott, hogy ha a szerzém-
nyeket kiadásra érdemesnek találják, a szerző
minden tiszteletdíj nélkül átengedi nekik.
Egyébiránt pusztai lakos, földbirtokos s csak
üres óráiban szokott zenével is foglalkozni.
Ez még jobban izgatta az ambiciózus magyar
zeneirókat, a kik nem tudták elképzelni, hogyan
juthat valaki pusztai tanyán gazdálkodva, ily
mesteri technikához s magyar műzenei eszme-
gazdagsághoz, a mennyit az új szerzemények
eláruhnak?

A titokzatos szerzőnek én jöttem a nyomára, még pedig a következőképen.

*

Az ötvenes években a fővárosi zenevilágban, de a külföldön is, általánosan tisztelt és nagy tekintélynek örvendő név volt a *Brand Mihályé*, minl ritka alapos zenetudósé, sokoldalú közmopolitikus irányu zeneszerzőé és keresett tanáré. Az egész akkori zenenemzedék, de a későbbi is 1870-ig, a mester haláláig hozzá járt tanulni. *Mihalovics Ödön*, *Erkel Gyula*, *Erkel Sándor*, *Zimay László*, *Bertha Sándor*, *Langer Viktor* (csékély magam is) s még számosan tőle nyertük első kiképeztetésünket.

Igen válogatós volt a tanítványok elfogadásában, mert komolyan vette a művészetet. Rengeteg sokat dolgozott s minden irányban klasszikus magaslaton álló műveket írt, az egyházi zene pedig egyik főerősségét képezte, de írt vonósnégyeseket, szimfóniákat, kamarazenét, német műdalokat, vegyes karokat s mindenféle műformában olyan otthonos volt, hogy méltán kiérdemelte azt a nagy tekintélyt, a mely nyomában járt; külső megjelenésével is imponált s hosszú, tömött szakállával, méltóságos magatartásával gróf Batthyány Lajosra emlékeztetett. Máskülönben műveltség, olvasottság s szikrázó szellem tekintetében is pár-

ját kellett keresni. Az ötvenes évek derekán a Schumann, Berlioz, Wagner-Liszt, szóval az akkor terjeszkedett weimari új iránynak ő volt Budapesten az első s legtekintélyesebb apostola. Nem is állhatta meg, hogy fel ne csapjon maga is wagneri operairónak s 1856-ban elkészült *Kaiser Max am Martinshöhe* című, német szövegű, négy felvonásos drámai operájával, a melyre nézve az volt az ambíciója, hogy legelőször a Liszt vezénylete alatt működött weimari udvari színházban kerüljön bemutatásra. A vezérkönyvvel elzarándokolt tehát a mesterhez, a ki igen nagyra becsülte és meleg baráti érzülettel viseltetett iránta, hogy őszinte véleményét hallja műve esetleges életképessége felől. A meddig tanítványi viszonyban álltam vele, igen gyakran cseréltem vele eszméket a magyar műzene jogosultsága felett, őt is igyekeztél rábeszélni annak kultiválására, de ő mindig kitért előle s még engemet is gyakran más irányba akart terelni.

Mikor visszatért Weimarból s meglátogatott, nagyon levert hangulattal köszöntött s kevés vártatva így szólt hozzám:

— Tudja-e, kedves barátom, mit műveltem ma reggel?

— Bizonyára a Nemzeti Színház igazgatóságával, s Erkel Ferenczcel értekezett operája színrehozatala iránt.

— Csalódik, egyszerűen a tűzbe dobtam

operám vezérkönyvét s mától fogva nem is írok többé semmiféle kozmopolitikus zenét, hanem magam is az ön magyar zászlója alá szegődöm.

Melegen megöleltem, mikor távozott, s 1857-ben aztán megírta mint Brand, első magyar műzenei klasszikus szerzeményét *Pusztai élet* czimen abban a nevezetes «Erzsébet-album»-ban, a melyet szintén a Rózsavölgyi-czég adott ki s rendkívül pompás kiállításban ajánlott fel a későbbi imádott magyar királyasszonynak, *Erzsébetnek*, a mikor az második körútját tette meg Magyarországon.

*

Mikor 1859-ben a föntemplített névtelenül megjelent zeneművek a kezembe kerültek: első utam volt velük Brandhoz menni, részint hogy véleményét halljam, részint pedig hogy kipuhatoljam; nem tud-e valami bizonyosat az anonimus kilétéről? «Már én is láttam a műveket, mondá komoly arcczal, — s mondhatom, akárki legyen, de olyan fényes csillag, a ki — mint Mozart mondá Beethovenről, — még nevezetes dolgokat fog mesélni, már tudniillik a magyar zenevilágnak. De azért nem kell elcsüggedni, kedves öregem, — így nevezett, ha nagyon gyöngéd akart lenni irántam, — mindnyájan nem lehetünk a bolygók közt Jupiterek.»

Másnap, mikor a lakásomra tértem, látogatójegyet találtam az asztalomon, rajta e név: *Mosonyi Mihály*. Senkit sem találván otthon, csak a kártyáját adta le. Bánkódva, hogy nem találkozhattam vele: Rózsavölgyiekhez siettem, hogy tőlük nyerjek bővebb felvilágosítást.

— Na itt volt nálunk az annyira firtatott kompozitor, — e szavakkal fogadtak, — igen derék, gentry-kinézésű jelenség, az ember nem is gondolná, mi lakik benne.

Mikor elmondtam, hogy nálam is volt, de nem talált otthon: lakása után kérdezősködtem, de erre nézve nem tudtak — vagyis nem akartak — útbaigazítani. Közeledett a megoldás. Brand még aznap meglátogatott. Elmondta, hogy a rejtelmes kompozitor nála is tett látogatást, de szintén nem találta lakásán s a nálam hagyott kártya hasonmását mutatta fel. Nagyon kedélyes hangulatban volt s nem tudta eléggé hangsúlyozni, hogy mentől többször foglalkozik az ismeretlen szerző műveivel: annál jobban érdeklik s ezzel leült a zongorához s egymásután kezdte könyv nélkül játszani annak Kazinczy-emlékét s mind a tizenkét életképét. Erre hangosan felkaczagtam s ő is hahotában tört ki.

— Éljen Mosonyi — Brand — kiáltottam lelkesedten, — éljen a Pállá változott Szaul!

Azután egymásután írta meg ama monumentális magyar zeneműveit, a melyek elévülhetetlen gyöngyei maradnak a hazai zeneiro-

dalomnak: «Széchényi gyászemlékét», (nagy zenekarra). «A magyarok tisztulási ünnepe» című kantátéját (Kazinczy F. szövegére s egyes énekkara, szólókkal és zenekarkisérettel.) «Ünnepi nyitány»-át (nagy zenekarra), «Szép Ilonka» s «Álmos» operáit, «Magyar zenei tanulmányait» (zongorára, négy fűzetben) s emellett «Ébresztő», «Szentelt hantok», «Dalárok karéneke», «Pacsirta» stb. férfikarait, a melyek még ma is állandó műsordarabjai az országos dalos-ünnepségeknek és a hazai dal-egyesületeknek; valamint számos mindenféle kisebb-nagyobb válfaju szerzeményét, a melyek bámulatos termékenységeről s magyar érzületéről tettek tanubizonyságot. 1860-ban a kiadásom és szerkesztésem mellett megindított első magyar *Zenészeti Lapok*-nak egyik alapítója lett s abban közel tíz éven át mint író, kritikus, elemző s esztetikus, egész tárházát tárta fel sokoldalú tudományának és előrehajtó szellemi működésének.

*

Mind haláláig híven megtartotta szent fogadását, mert a mióta *Max* német operáját a tűzbe dobta, mint *Mosonyi*, sohasem írt többé más zenét, mint magyart. *Szaulból Pállá* való átváltozásának s a névcseréje sikerült álarczjátékának etikai indokát pedig így magyarázta meg nekem:

«Lássa, mikor *Weimarból* visszatértem, *Liszt* őszinte baráti érveléseinek, de az ott szerzett tapasztalatok behatása alatt is, arról győződtem meg, hogy én is — mint sokan — túlbecsülöm képességemet és ambíciómat s hogy további működésem súlypontját más térre kell fektetnem, s nem arra, a mit előttem már számtalan nagy szellem utolérhetetlenül letaposott s a melyen másrészt az új áramlattal szemben a reformátorokkal a keztyűt nem vehetem fel. Névcserém bujósdijátékában pedig a gyakorlati emberismeret vezetett. Tudtam, hogy ha nevem alatt bármily sikerült magyar művekkel lépek is a világ elé: az egyetemes kritika azonnal pálczát tör felettem. A régi irányomhoz tapadó s azt helyeslő szakkörök csak oportúnus érdekeket szolgáló renegátot fognak bennem látni; a magyar laikus világ pedig természetes ösztönből idegenkedni fog tőlem s az erőlködés hiuságával vádolni. Előbb tehát a közvélemény hamisítatlan megnyilatkozására volt szükségem, hogy el ne veszítsem erkölcsi bátorságomat s további kitartásomhoz erő merítsek.»

★

Brand, az ő szülőmegyéje: Mosonmegye után választotta a *Mosonyi* nevet, s ezen örököltette meg magát a magyar zene- és műtörténelemben.

Önmegtagadása maga iránt: lemondani tudása a már elért idegen művészeti babérokra a magyar zene emelése érdekében; s hazafias lelkesedése és nemlankadott munkabuzgalma, követendő például szolgálhat mindazoknak a mai korban, a kik sokkal kevesebb képzettséggel, de sokkal több téves ambícióval ostromolják a Parnasszus kapuját.

XXX.

A cimbalomról.

(A speciális magyar hangszerről.)

A cimbalom napjainkban már egészen más jelentőséggel bír, mint az ősidőben, vagy még csak a keresztény időszámítás korábbi századaiban is. Művészeti s társadalmi állása lényegesen megváltozott s míg hajdan az irányadó körök alig méltatták figyelemre: ma már elmondhatjuk felőle, hogy udvar-, szalon- és hangversenyképes. S mi által vívta ki e szembeszökő emelkedését? Az által, hogy míg a régibb időkben eredeti hazája Ázsia állami s társadalmi viszonyához mérten, csak a hangszer-pária szerepére volt kárhozthatva: újabb időben egy nemzet zenéje szellemének lett kifejezője; mert a *cimbalom* és a *magyar zene*, ma már oly fogalom, melyről el lehet mondani: «egy szív egy lélek».

A magyar nemzet szellemi fejlődésében a zene az, a mely legkésőbbben ébredt fel dermedtségéből s volt idő, — pedig még nem is olyan nagyon régen volt, — midőn az országútszélen hagyott magyar dal s zene hangjait,

egyedül a czimbalom hangoztatta fel ábrándos rezgéseivel, mintegy emlékeztetve a nemzetet egyik legbecsesebb rejtett kincsére.

Majd jött egy hazánkban is meghonosult barna faj Ázsia messze pusztáiról, magával hozva a fékezhetlen szabadságszeretet mellett az isten szabad ege alatt való ábrándozás ösztönét is, melynek csak a méla dallamok korlátlan hullámozása lehet igazi s egyedüli tápláléka. S az elhagyott ázsiai puszták fiai találkoztak azlán a magyar puszták szabadon száguldó fiaival; dalban találkozott lelkük a bánat és öröm kifejezésében, s oly anynyira megértették egymást, hogy minden továbbî kétes diplomáciai alkudozások nélkül, felbonthatatlanul megkötötték azt a zene-szellemi frigyét, mely immár több század óta fennáll a magyar nép és a barna zenészek közt. S e frigy közvetítője ép a czimbalom lett, melyet e barna faj magával hozott még legprimitivebb szerkezetében. A legelő nyájak méla kolompolásába belevegyült az ábrándozó magyar juhász bánatos dala kedveséről, a virágos rétekről s a vándor madarokról. A dalra túlfogékony barna zenész pedig elleste dalait a magyar alföld s a kanyargó Tisza folyó partjai lakóinak s ha elnémult az ajk, megzendült a czimbalom s aztán tovább éltek, tovább szálltak a magyar dalok nemzedékről nemzedékre. S midőn nálunk is a lassan fejlődő civilizá-

ció végre a vonós hangszereket is kezébe adta a magyar cigánynak, a cimbalom, mint az esti csillag a sápadt holdnak, olyan elválaszthatlan hű kísérője maradt a megszaporodott magyar zenészeti hangszercsaládnak is. Sőt több: fűszere, lüktető szívverése és érdekességi központjává vált.

Ha a cimbalom röviden jelzett multjának e képét hazánkban, koronkénti fejlődési stádiumain keresztül, mai álláspontjával, reformált alakjával, jelentőségével és kihatóságával hasonlítjuk össze, úgy érezhetjük vele szemközt magunkat, mint ha kopár elhagyatott s ingoványos vidékről egyszerre tündéri kertbe lennénk áthelyezve. Az egykori rozoga deszkadarabokból összetákolt s hanyagul felhúrozott faalkotmány ünnepi köntösbe öltözött; az útszélről, a düledező csárdák pitvaraiból s a vályog kunyhókból fényes palotákba költözött; barna, érdes kezek helyett, finom, patyolatos ujjak érintik egyenletesen zengő húrjait; egyik kapós és tekintélyes ágát képezi a hazai műiparnak s a művészet fölkentjei nemcsak a magyar hazában, hanem a külföld művelt köreiben is kiváló érdeklődéssel viseltetnek iránta.

S mind ezt ismét mi, és — tegyük hozzá — ki idézte elő? Az első kérdésre megfelel az a már jelzett szoros és benső viszony, mely a cimbalom és a magyar dal s zene közt kifejlődött, s továbbá a hazánkban is immár meg-

honosult ama magasabb műipari értelem, mely a czimbalommal is szemben érvényesült s mely felismerte benne az eddig csak elrejtett tulajdonságokat, melyek kifejlesztve, azt a hangszernek közt szintén világpolgári színvonalra emelhetik.

A második kérdésre megfelel az ismert udvari hangszer-gyáros *Schunda Venczel József*, a kinek hosszú évek során át folytatott műipari működésének legkimagaslóbb részét ép az képezi, hogy ő volt az, a ki 1874-ben feltalálta a hangfogóval (Pedal) ellátott czimbalmot s azzal egy egészen önálló műipart teremtett hazánkban. A 70-es években a párisi és bécsi világkiállításokra az ő kiállított tökéletesített s ily hangfogóval is ellátott czimbalmi már oly széles érdekeltséget keltettek, hogy az csak újabb s fokozottabb ösztönül szolgálhatott e kizárólagos magyar hangszernek s műipari ágának még továbbfejlesztésére. — Midőn pedig az 1885. általános orsz. magyar iparkiállításon alkalmat nyílt a művelt világ minden nemzetbeli s minden rangu látogatóinak megismerkedni az ő pedál czimbalmainak figyelmet lekötő sajátosságaival és életrevalóságával: úgy a közönség, mint a zenei szakköröknek csak egy véleménye alakult, ugyanis az, hogy e hangszer immár méltó a művészeti világpolgár-jogra. S bizonyítja ezt amaz örvendetes tény is, miszerint a czimbalom ma már nem csak hazánk-

han s Európában, hanem a világ mind az öt részében el van terjedve, hol a magyar műipar virágzását hirdeti.

Az érdemes reformátornak másik, nemkülönben fontos s kiható érdeme az, hogy a czimbalom művészi kezelését és elsajátítását rendszeresen kidolgozott elméleti s gyakorlati iskola kiadásával is első tette lehetségessé, melynek meg bővített s javított kiadását hazánk nagy fiának *Liszt Ferencz*nek ajánlotta, ki e hangszer és annak tökéletesítője iránt egész életében kiváló elismeréssel és érdeklődéssel viseltetett s minden alkalmat megragadott, hogy annak jelentőségét és jogosultságát — főleg magyar szempontból — érvényesítse. Méltó elismeréssel kell megemlékezni kiváló képzettségű zeneművészünkéről: *Allaga Gézáról*, ki nemcsak a czimbalom-iskola említett 2-ik tökéletesített kiadását rendezte sajtó alá: hanem kezeiben mintegy összpontosítva e hangszer művészi oktatását, úgy számos kiváló tanítványt képezett e hangszeren, mint alapját tevő le a czimbalom-irodalom megteremtésének, mely ma már szintén tekintélyes és lendületes elterjedésnek örvend.

A czimbalomnak, mint mindennek a világon, a barátok s lelkesülők mellett megvannak még manapság is ellenlábasai s kevésbé méltányolói. Legelső sorban áll vele szemközt a hatalmas befolyásu s világelterjedésű *zongora*. S ennek

természetes magyarázatát találjuk ama történelmi fejlődésben, mely e két hangszer közt észlelhető. A cimbalom volt szülőanyja a zongorának, mely még ma is büszkén és kicsinylőleg tekint alá egykori szerény ősére: mert míg emez több századon át elhagyatva s feledésbe sülyesztve vegetált: addig a zongora a legmagasabb színvonalára emelkedett úgy a lökélynek, mint a tekintélynek. A világot aztán meghódított dédunoka mit sem akart többé tudni az ismeretlen homályba burkolt ősapáról. De midőn a cimbalom, a magyar nép zenei költészetével s dalvilágával szövetkezve, lassanként kezdte magára vonni az életrevaló specialitásokra irányuló közfigyelmet, s kibontakozva primitív pillegubójából, immár manapság, mint ragyogó színpompájú szárnyakkal röpkedő pillangó mutathatja be magát: a hangszerek hatalmas potentátja sem ignorálhatja többé tökéletesen, mert immár megjelen mellette a császárok, királyok s a legmagasabb körök termeiben s ha mással nem is, de különleges hatásaival érdekességi versenyre kel vele. A zenészeti szakkörök s főleg a minden nemzetbeli zeneköltők már úgysis fölismerték életrevalóságát ama hangszercsoportban, mely a mai nagy zenekarokat képviseli s a mióta koszorús zeneköltőnk *Erkel Ferencz* «Bánk bán» dalművében megadta neki az operai hangszerelésben is a méltó s nagy hatású polgári jogot;

már csak rövid idő kérdése, hogy helyet foglaljon minden zenekarban több oly hangszer mellett, melyek akár hangszínezet, akár érzelmfestés tekintetében legkevesbbé sem állanak felette. Midőn Erkel Ferencz a zeneköltők közt első ismerte fel a czimbalom jelentőségét a zenekarban, akkoron fia: *Erkel Sándor* kezelte azt legelőször művészi értelemben «Bánk bán» operában s ezáltal beigazolta, hogy e hangszerhez a művésznek nem leereszkedni, hanem azt magához emelni méltó. S midőn később a magyar nemzeti színházban előadott népszinművek, a magyar dalok ünnepelet csalóánya: *Blaha Lujza* páratlan éneke által osztatlan nemzeti elismerésben részesültek, az ő dalai kíséretéhez leginkább a czimbalom képezi azóta a szellemének megfelelő valódi háttért, mely hogy ma már elválaszthatlan a magyar népszinműtől: az ismét Erkel Ferencz egy másik fia: *Erkel Gyula* érdeme, ki első honosította azt meg a népszinműi zenekarban.

Van okunk arra a reményre, hogy be fog következni az az idő, midőn a czimbalom minden zenekarban elfoglalandja megillető helyét.

Az említett czimbalom-reformator *Schunda V. J.* gyára egymaga már az ezredéves kiállítás a hatezredik czimbalmot mutatta be s mellette ma már negyven hazai czég foglalkozik e specziális magyar hangszer termelésével.

UTÓSZÓ.

Mikor az elmúlt 1896-iki milléniumi év a végéhez közeledett, s hosszú életem hányatott multján végigtekintettem: az is eszembe jutott, hogy a rákövetkező — vagyis e folyó — évben éppen félszázados évfordulója lesz annak, hogy az irodalom és művészet terén, a nyilvánossággal szövetséget kötöttem. Azóta megszakítás nélkül hol az egyik, hol a másiknak a mesgyéjén belül, csekély erőm és tehetségem szerint, mint köznapszámos én is igyekeztem a hazai közművelődés épületfalaihoz a porszemeket hordani.

E félszázad alatt az egész világon s a mi hazánkban is sok oly nagy történelmi esemény, döntő mozzanat s szellemi és anyagi átalakulás ment véghez, melyek az előző századokéihoz képest talán a legmonumentálisabb kimagasulásokat képezik.

Életviszonyaim úgy hozták magukkal, hogy ez időszak számos nevezetes és döntő mozzanatának a szinteréhez közel jussak

s a legbefolyásosabb szereplő egyéniségekkel közvetlenül érintkeztem nemcsak, hanem ide-oda való hányattatásaim közt némi aktív közreműködő szerep is jusson a számomra.

A miket e művemben a t. magyar olvasó közönségnek nyujtok, azok csak egyes emlék- és eszmészálak félszázados életemnek nagy gombolyagából.

A nagy idők élő tanuinak a sora immár minden évben rohamosan megfogyatkozik, s nagyon kevés már a száma azoknak, a kik 50—60 év eseményei és alakulásaira precize vissza tudnak emlékezni.

A miket mint történelmi eseményeket leirtam, azoknak nemcsak a hitelessége, hanem tárgyilagossága is szorosán szemem előtt lebegett.

Éltem alkonyán tehát több, eléggé még meg nem világított történelmi dologra — mint élő tanu — visszaemlékezni és sok irodalmi és művészeti eszmét, kérdést és ténykedést kellő világításba helyezni: csakis ez a cél vezetett e munka közzétételében.

Budapesten, 1897. márczius hó.

Id. Ábrányi Kornél.

TARTALOM.

Történelem.

	<i>Lap</i>
I. A Rákóczy-nóta és induló eredete ...	3
II. Érintkezésem Miczkievicz Ádámmal (1844—1845) ...	15
III. Egy expedíció története 1849-ben ...	24
IV. Hangverseny zsandárkisérettel (1851) ...	55
V. Az első magy. miniszterelnöki körlevél (1848)	73
VI. A miket nem lehet kiállítani (1848—1849) ...	80
VII. Augusztusi napok (1849) ...	104
VIII. A magy. koronázási mise történetéhez (1868)	112
IX. Egy áldozat (1849) ...	120
X. Wagner, Liszt s a francia-német háború (1870) ...	127
XI. A magyar zene hajdan és ma ...	139
XII. A Wagner-zene s irány hajdan és ma ...	164
XIII. A beyreuth-i «Festspiel-Haus» első előadása (1876) ...	187
XIV. Április 14-dike 1849-ben ...	198

Irodalom, művészet, jellemrajz.

XV. A zene magasabb szempontból ...	207
XVI. Művészvilág ...	217
XVII. Modern művészkedés ...	226

	<i>Lap</i>
XVIII. Nők a művészetben és a zenében	236
XIX. Hogy terem a magyar népdal?	244
XX. Petőfi és Liszt	247
XXI. Jókai és Liszt	267
XXII. Reményi Edéről	274
XXIII. Erkel Ferencz félszázados operája ...	291
XXIV. Emlékezés «Viora» szerzőjére	299
XXV. Emlékezés Királyi Pálra... ..	308
XXVI. Rossini (születésének 100-dik évfordulóján)	320
XXVII. Hans von Bülow... ..	331
XXVIII. Rubinstein Antal halálakor	341
XXIX. Brand-Mosonyi	349
XXX. A cimbalomról	358

Helyreigazítás.

A 205-ik oldalon: Meszlényi Zsuzsánna helyett:
Meszlényi Terézia olvasandó.

